

Tartu Universitet
Avdelningen för germansk-romansk filologi
Institutionen för nordisk filologi

**Utvecklingen av estlandssvenskarnas
nationalitetskänsla och finlandssvenskarnas eventuella
roll i den**

Kulturella kontakter mellan estlandssvenskar och finlandssvenskar
1850-1940

Magisteruppsats av Ruth Laidmets
Handledare: prof. Stig Örjan Ohlsson
Opponent: Leif Höckerstedt, FD

Tartu 2005

Innehållsförteckning

Förord.....	3
I INLEDNING	4
II TEORETISK BAKGRUND.....	12
1 Nationalism och nationer	12
2 Nationella minoriteter eller etniska grupper	17
3 Kultur, bildning och odling	20
4 Miroslav Hrochs teori	22
III HISTORISK BAKGRUND	25
1 Nationalismen i Sverige	25
2 Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet.....	27
3 Estland: estlandssvenskarnas gruppidentiteter.....	30
4 Finland: historisk bakgrund fram till 1809	38
5 Finland: Svenskhetens uppkomst och orsaker	40
IV EMPIRISK DEL: kontakterna mellan Estlands och Finlands svenskar	48
1 Hrochs teori, fas A: Forskare hos estlandssvenskar.....	48
2 Hrochs teori, fas B: Estlandssvenskarnas egen utbildad klass skapas	56
2.1 Folksekreterarens arkiv	58
2.2 Utbildningen i Finland.....	59
2.3 Kultur.....	70
2.4 Böcker och tidskrifter från Finland	76
2.5 Palinska fonden och andra penningdonationer	78
3 Hrochs teori, fas C: fallet estlandssvenskar	82
V AVSLUTANDE DISKUSSION OCH SAMMANFATTNING.....	86
1 Jämförande minoritetsbehandling och avslutande diskussion	86
2 Sammanfattning	90
VI LITTERATURFÖRTECKNING OCH ANDRA KÄLLOR.....	94
Eestikeelne sisukokkuvõte	103
Bilagor.....	106

Förord

Varför blev jag intresserad av temat? När jag jobbade på Aibolands Museum i Hapsal, sysslade jag mycket med estlandssvenskarnas historia under 1900-talet. Jag förberedde en utställning om Svenska Odlingens Vänner (90 år). Jag läste igenom mycket material i estlandssvenskarnas tidning *Kustbon* och deras kultursekreterares arkiv på Riksarkivet (belägen på Domberget under den tiden, numera på Madara gatan i Reval). Materialet innehöll olika kontakter med estlandssvenskarnas nationsfränder i Sverige och Finland. Eftersom jag sedan länge varit fascinerad av finlandssvenskar, kanske mer av deras litteratur dock, började jag tänka på att undersöka lite mer i kontakterna mellan just finlandssvenskarna och estlandssvenskarna. Fil. dr. Elmar Nyman, en av de mest framstående historikerna i estlandssvensk forskning, uppmuntrade mig med att temat inte har undersökts tidigare. Kontakterna som jag då sökte efter gällde mest kultur och bildningssfär (som under den tid var nära besläktade termer): estlandssvenska lärare läste ofta på finlandssvenska lärarhögskolor, idén om den estlandssvenska sångfesten kom i stort sett från finlandssvenskarna; man jämförde ofta sina minoritetslagar och – rättigheter, de hade samma „nationalsång” - Hagfors *Modersmålets sång*.

Både estlandssvenskar och finlandssvenskar var nationella minoriteter under den tid jag intresserar mig för (1900-talets första hälft) i sina respektive länder (finlandssvenskar är det fortfarande i dag, estlandssvenskar i mycket mindre grad med sina 20-tal representanter).

Att detta arbete har kommit mellan pärnarna beror på olika omständigheter för att inte säga slumpen. Jag vill härmed tacka Svenska Institutet som gav mig två stipendier som jag utnyttjade för studier i Stockholm och Uppsala år 2001. Dessutom är jag stort tack skyldig arkivarien Yrsa Lindqvist vid Svenska Litteratursällskapet i Finland som bistod med hjälp i Helsingfors och via e-post. Tack vare Kristel Zilmer började jag äntligen skriva på föreliggande arbete i januari 2004 – under loppet av av henne ledda magisterseminarium. Ett sista stort tack till min handledare genom tiderna prof. Stig Örjan Ohlsson som väglett mig på vetenskapens krångliga landskap och kastat ut diverse ultimatum att jag skulle röra mig vidare.

I INLEDNING

1 Forskningsobjekt och frågeställningar

Denna uppsats kommer att analysera kulturella kontakter mellan två folkgrupper: Estlands och Finlands svenskar. Tar man sådana nationella minoriteter, är det ganska svårt att sätta likhetstecken emellan. Om såväl bland estlandssvenskarna som bland finlandssvenskarna det är allmogefolket som utgör flertalet, så finns det hos finlandssvenskarna dock också en ganska stor högre samhällsklass som praktiskt taget, om inte helt, sakna(de)s hos estlandssvenskarna (under perioden i fråga).

Nationsbildande i dessa två fall har varit lite annorlunda och det är möjligt att finlandssvenskarna hade ett strå att lägga till stacken för att skapa och förstärka estlandssvenskarnas nationella medvetande. Det tycks således vara angeläget att titta på vilket slags kontakter dessa två så olikställda folkgrupper i två länder överhuvudtaget hade på det kulturella planet. Vad som menas med kulturellt plan ska också förklaras, eftersom kultur kan förstås på så olika sätt. (Vi kan till exempel inte tala om någon märkvärdig estlandssvensk litteratur, bild- eller filmkonst som finlandssvenskarna mycket väl har – kultur i dagens betydelse). Begreppen *bildning* och *odling* ska förklaras i sammanhanget utgående ifrån Bengt Kummels förklaring. Huvudsaken i arbetet är således att se på kontakterna som gällde utbildning, språk och kulturutbyte (t.ex i form av ömsesidig körbesök, skolbesök, boksändningar, penningsdonationer m.m). Det var vanligen den finlandssvenska sidan som hjälpte sina nationsfränder söder om Finska viken, inte tvärtom.

Varför finlandssvenskarna blev intresserade av sina nationsfränder i Estland? För att finna dessa motiv beskriver jag förhållandena för de båda nationella minoriteterna på komparativt sätt. Första perioden som ska tas upp utförligare gäller svenskhetens uppkomst och större värdeladdning i Finland på slutet av 1800-talet som följd av den breda förfinskningen. I Estland fick den svenska nationalismen sin blomstring efter esterna och det hände först och främst i början av 1900-talet. Man kan ju fråga om estlandssvensk majoritet alls såg sig som representanter av en nation under perioden i fråga eller om det endast var några mer aktiva eldsjälar? För att förklara detta, måste man titta på olika teorier om nationsbildning och nationsmedvetandets uppkomst. Jag

har valt att utgå ifrån Miroslav Hrochs teori och den behandlas mest ingående; men också några andra viktiga teorier nämns kort. Om estlandssvenskarnas identitetsbilder på slutet av 1930-talet kan de intresserade läsa i Alar Schönbergs magisteravhandling (2001).

En annan faktor som ska undersökas är grundandet av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet (i Göteborg, Sverige) 1908, dvs. ganska kort efter att Finland „separerats” från Estland. I och med Riksföreningens uppkomst i Sverige, nationens „moderland”, jämfördes ju Finlands och Estlands svenskar under benämningen östsvenskar från Sveriges håll. Finlandssvenskarna kunde identifieras som en minoritet bland finnarna nu också i Sveriges ögon. Likaså rör jag lite vid nationalismen i Sverige. Därför är det viktigt att kort presentera också denna förening.

2 Metod och utgångspunkter

I föreliggande arbete kommer jag att utgå ifrån estlandssvenskarna och se på i vilken grad finlandssvenskarna påverkade estlandssvenskarnas kulturella liv - inte minst kulturpolitiskt. Därför tar jag upp olika aspekter när det gäller dessa två olika minoritetsnationer: Estlands och Finlands svenskar. Båda har mycket gemensamt i historien. Det finns dock mycket (för att inte säga mer) som avsevärt skiljer sig och här berörs endast saker som är viktiga för förståendet av deras minoritetsställning under första hälften av 1900-talet. Jag följer emellertid inte deras bakgrunder i samma utstreckning och från helt samma perspektiv. I övrigt hänvisar jag till Torsten Wennerströms bok *Svenskarne i Finland och Estland* (1931) som ger en grundlig historisk bakgrund.

För att få svar på frågorna i frågeställningsdelen ska man rimligtvis förklara nationalitetsteorierna som kommer att användas (resp. inte användas) i arbetet. Ett stort frågetecken står kring själva definitionen *nationalitet*, det har skrivits böcker och avhandlingar som försöker visa hur detta begrepp kan förstås och hur nationalismen har uppkommit. Därefter ska jag förklara termer som knyts till minoriteterna: ska man kalla minoriteter i fråga för *nationella minoriteter*, *minoritetsnationer*, *minoritetsnationaliteter*, *etniska grupper* eller något helt annat? Det förhåller sig ju så

att termerna *nation* och *nationalism* är tämligen moderna begrepp och det borde stå klart vilka värden dessa har i förestående arbetet. Därför ges också andra varianter av ordet.

En viktig del av arbetet är att presentera Miroslav Hrochs sociokulturella teori om nationernas uppkomst och byggande. Jag anser att den passar också i estlandssvenskarnas fall och i detta arbete är just estlandssvenskarnas nationsbyggande viktigt. En intressant punkt är finlandssvenskarnas del i processen. Eftersom en grundlig avhandling om den allsvenska rörelsen har lagts fram av Bengt Kummel (1994), kommer hans åsikter att refereras, i vilken grad jag inte är enig med honom, och var jag använder hans slutsatser eller termer.

Det tredje kapitlet tar upp den historiska bakgrunden för att förstå mina fortsatta slutsatser. Det fjärde kapitlet är deskriptivt och beskriver estlandssvenskarnas och finlandssvenskarnas kulturella kontakter utgående ifrån mina främsta källor. Det är huvuddelen i arbetet. Slutkapitlet är sammanfattande och försöker klarare knyta ihop allt som tidigare har tytts på i form av en avslutande diskussion.

3 Källmaterialet

Undersökningen bygger på källmaterial som framgår av *Litteraturförteckningen*. Dock vill jag gärna förklara vilka som varit de viktigaste källorna för min avhandling.

Av arkiven har jag fördjupat mig i Nikolaus Blees' (nationalsekreteraren vid Kulturministeriet) arkivsamling i Eesti Riigiarhiiv (ERA), Reval. Det har varit en tämligen lite använd dokumentsamling och, trots att många sett på den, har det inte fötts många uppsatser som baserar sig på den. För mig är det just basmaterialet - den främsta primära källan.

Ett annat arkiv som är av stor betydelse är Svenska Litteratursällskapets Arkiv i Helsingfors. Det innehåller mycket material som är knutet till svenskarnas folkligaliv i både Estland och Finland. Man hittar mycket material av finlandssvenska forskare som varit på Estlands kuster och öar bland svenskarna och samlat prov på deras

språk/dialekter. När det gäller Miroslav Hrochs teori är det viktigt att visa på sådana kontakter.

Jag har gått igenom nästan alla nummer av *Kustbon*¹ och *Allsvensk Samling* (respektive tidningar för Svenska Odlingens Vänner och Riksföreningen) fram till andra världskriget. Om än mycket av materialet där är buret av sentimental-nationell anda, så finner man dock många fakta och får en första anvisning på vad det är man borde söka efter i arkiven.

Mycket material har genomgåts för att få klarhet i teorierna om nationaliteter och deras byggande.

4 Tidigare forskning

Tidigare forskning beträffande detta arbete berör fyra ämnen:

- (1) nationalismen och en nations skapande eller uppbyggande,
- (2) estlandssvenskarna och bakgrunder för deras nationella uppväckelse,
- (3) finlandssvenskarna och deras nationella självmedvetande och
- (4) den svenska nationalismens panrörelse.

Det ska betonas att intresset gäller främst läget i början av 1900-talet och utvecklingarna fram till andra världskriget, men ur den nationella uppväckelsesympunkten är också tidigare skeden viktiga att nämna.

I Nationalism och teorier

Forskningen kring den europeiska nationalismen har varit mycket mångsidig och intensiv. Det finns många historiker och samhällsvetare som har försökt kartlägga sin egen nationalitets (eller nationalstats) uppkomst och sett den som något unikt. Det är inte viktigt med tanke på detta arbete att nämna sådana. Dock finns det några som har försökt se det allmänna och gemensamma i alla nationers födelse och skapat teorier om det.

Carlile Aylmer Macartney har skrivit *National States and National Minorities* (Oxford 1934). Ur den moderna nationalismens synpunkt beskriver han hur nationella

¹ Årgångarna 1918 och 1922 saknas i Tartu Universitets bibliotek

stater har uppkommit och vad har påverkat deras liv - olika avtal och politiska bakgrunder.

Bland teoretikerna bör man först nämna Miroslav Hroch med sin bok *Social Preconditions of National Revival in Europe* (1985). Han för fram tre viktiga faser som bidrar till att en nations självmedvetande föds. Läs mer i avsnitt II:4. I tillägg har några andra teoretiker utgått från olika anledningar som kan ha skapat moderna nationer. Eric J. Hobsbawm har skrivit *Nations and Nationalism since 1780. Programme, myth, reality* (1990) där han visar att nationerna skapades av stater. Ernest Gellner skrev om sin teori i boken *Nations and Nationalism* (1983). Han vill visa sambanden med samhällets sociala och kulturella utveckling. Benedict Anderson har i sin bok *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1986) försökt visa att nationer har uppkommit tack vare en bred skrivkunskap hos folk och skapats i samband med medvetet konstruerade gemenskaper. Anthony D. Smith representerar senare etnosymbolistiska teorier med sin *Ethnic Origins of Nations* (1986) där han påstår att nationer bara är en modernare benämning på etniska grupper och att en etnisk grupp formas av gruppmedlemmars gemensamma minnen om det förflutna.

Minoriteter har behandlats och uppdelats enligt sin typ av t.ex. Venke Olsen (1992) och F. Heckmann (1983). Sven Tägil har redigerat *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World* (London 1995) där han har förutom några teoretiska inlägg samlat olika intressanta uppsatser om nationsbildningen i Norden, bl. a. också för detta arbete intressant Finland. I sin egen artikel tar han upp olika nationalitetsproblem och frågor kring minoriteterna i Norden. Grundligare om nationsteorier och nationella minoriteter läs i kap. II-1, 2.

Nationalismbegreppet och dess utveckling i Estland har behandlats av Aleksander Loit (1979) i artikeln „Rahvas ja rahvus kui ajaloolised kategooriad”. Cornelius Hasselbladt har skrivit om minoritetspolitik i Estland under 1918-1995 (1996). Om nationella minoriteter i Estland har det skrivits en del av Ott Kurs och Eiki Berg vid Tartu Universitet. Deras främsta intresse har gällt judar. Estlandssvenskar som minoritet har behandlats av Alar Schönberg i magisteruppsats från 2001.

II Estlandssvenskarna och deras särställning

Om Estlands svenskar och deras nationella väckelse finns det också lite grand skrivet. Frågan är ur vilket perspektiv man väljer att se på temat. Det är populärt att se på estlandssvenskarna som en självmedveten och speciell skild folkgrupp i Estland redan från och med deras möjliga ankomst till landets kuster och öar - i samband med deras privilegier och privilegiebrev. Estlandssvenskarnas många resor till svensk kung/drottning eller rysk tsar/tsarinna har ofta setts som tecken på deras utvaldhet, vilken folkgruppen själv var mycket medveten om.²

Redan 1774 beskrev August Wilhelm Hupel kustbornas annorlunda ställning i sin *Topografische Nachrichten von Lief- und Ehstland* (Riga). Hannes Hyrenius *Estlandssvenskarna* (Lund 1942) handlar om demografiska studier under 1800-talet. 1978 kom publicerades ett urval av i Estland och Ryssland befintliga dokumenter om kustbornas kamp för sina rättigheter i den ryskspråkiga boken *Antifeodalnaja borba volnih shvedskih krestjan v Estljandii XVIII-XIX vv.* (Vahtre, Piirimäe, Einpaul). Om svenskarnas kamp för privilegier under 1600-talet har även Aivar Pöldvee och Jakob Koit skrivit, resp. *Pakri rootslaste kaebused Karl XI-le 1684. aastal*, (2001) och *De svenska dagöböndernas kamp för sina fri- och rättigheter 1662-1685* (1951).

Om utvecklingen under 1700-talet finns det inte särskilt mycket litteratur. Helmut Piirimäe har skrivit en uppsats *Hur fria var de svenska bönderna i Estland under 1700-talet och i början av 1800-talet*, (2002). Vid Tartu Universitets historiska avdelning har två studenter skrivit sina diplomuppsatser om svenskarnas kamp för sina privilegier under 1700-talet och i början av 1800-talet. Dessa är Madis Kanarbik, *Vormsi rootsi talupoegade õiguslik seisund ja mõisavastane võitlus 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel* (2004) och Anne-Ly Sinioja *Noarootsi kihelkonna rootsi talupoegade võitlus oma privileegide eest 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel* (1986). I sammanhanget är också Torkel Janssons skrift om estlandssvenskarnas lokalförvaltningarnas uppkomst under 1800-talet viktigt: „Rättsuppfattningar och

² Generellt om estlandssvenskarna kan man läsa i flera samlingsverk, t.ex. en översikt om svenskarna i Rysslands Östersjöprovinserna *Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf der Insel Runö* (1855) av Carl Russwurm. Han har även publicerat dokumenter och beskrivit svenskarnas seder, historia och bosättningsområden. Om uppkomsten av svenska bosättningen har Paul Johansen skrivit i sin *Nordische Mission, Revals Gründung und die Swedensiedlung in Estland* (Stockholm 1951). Jakob Blees och Evald Blumfeldt har båda skrivit monografier om estlandssvenskarnas historia. *Estlandssvenskarnas historia* (Stockholm 1924), *Estlandssvenskarnas historia* (Stockholm 1961). Ett omfattande arbete är *En bok om Estlands svenskar* som har kommit ut i fyra band 1961, 1964, 1979 och 1992 och handlar om historia, ortnamn, dialekter och den sista delen ger en kulturhistorisk översikt (Red. Viktor Aman, Stockholm).

sockenrätt. Tsarer och baroner mot bönder i strid om lokaladministrationen i estlandssvenska områden vid 1800-talets mitt” (1988). Om förhållandet mellan kustbornas identitet och lokalförvaltningar har Torkel Jansson skrivit „Estlandssvenskhet före estlandssvenskhet” (2000a).

III Finlandssvenskarna och deras nationella medvetande

Det har skrivits mycket men det nämns endast några som kan vara viktiga ur denna uppsats synpunkt. Erik Allardt och Christian Starck tar i sin bok *Språkgränser och samhällsstruktur* (1981) mestadels upp språkliga förhållanden i Finland men det finns också ett intressant inlägg om den historiska utvecklingen. Frågan lyfts om svenskanra i Finland borde kallas för en nationalitet eller en minoritet.

Torkel Jansson i artikeln „Två stater - en kultur. Sverige och Finland efter 1908” (2000b) beskriver Finlands utveckling efter att ha skilts från Sverige – hur parallella respektive olika vägar dessa länder, som tidigare varit ett, gick efter 1809. Han påpekar på många likheter som inte innebär en direkt efterapning av Sverige från Finlands sida utan den gemensamma historiska bakgrunden som påverkat också deras vidare utveckling.

Om nationalstatsidén i historieforskningen har den finländska historikern Matti Klinge omfattande skrivit i *Runebergs två fosterland* (1983).

Göran von Bonsdorff kartlägger i sin bok *Självstyrelsetanken i finlandssvensk politik 1917-1923* (1950) ganska klart och punktigt ur politiskt perspektiv hur finlandssvenskarnas minoritetsställning skapades i Finland.

Jan Sundbergs *Svenskhetens dilemma i Finland. Finlandssvenskarnas samling och splittring under 1900-talet* (Helsingfors 1985) rör också minoritetsproblem hos finlandssvenskarna.

Jorma Kalela (*Grannar på skilda vägar*, 1971) har behandlat svenska och finska utrikespolitiska förhållanden under perioden 1921-1923 där han visar det finska intresset att samarbeta främst med Sverige som dock inte gick enligt planerna eftersom Sverige inte var villig att försvarspolitiskt binda sig med Finland vid ett eventuellt anfall från öster.

IV Den svenska nationalismens panrörelse

I fråga om svensk nationalism tycks idén om den allsvenska samlingen vara viktig i sammanhanget och därmed Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet och dess historia. Som primära böcker kan man läsa Vilhelm Lundströms bok *Allsvenska linjer* (Göteborg 1930) där upphovsmannen till den allsvenska rörelsen själv ger några fasta punkter i ideologibildningen. Bengt Kummel skrev 1990 sin licentiatavhandling *Den allsvenska rörelsen och Estlands svenskar 1908-1939*. Efter avhandlingen blev det dock många frågor obesvarade och kvar. Bengt Kummel arbetade vidare och hans arbete kulminerade i en omfattande bok om den allsvenska idéns födelse och ideologiska bakgrund - *Svenskar i all världen förenen eder!*³ (1994). Han analyserar varför Vilhelm Lundström alls fick idén att samla alla svenskar i världen „under en flagga”, vilka politiska bakgrunder det fanns både i grundandets skede och efteråt under verksamheten. Bland annat återger han också finlandssvenskarnas, estlandssvenskarnas och amerikassvenskarnas nationella historia och knytning till den allsvenska rörelsen. Bengt Bogärde har skrivit en monografi om Vilhelm Lundström, *Vilhelm Lundström och svenskheten* (1992).

³ Riksföreningens för svenskhetens bevarande tidning *Allsvensk samling* har sådant upprop som motto under själva titeln.

II TEORETISK BAKGRUND

1 Nationalism och nationer

Det föreliggande arbetets syfte är att se på hur en liten nation (och inte en etnisk grupp!), estlandssvenskar, uppkom. Det är ett antagande som behöver lite förklaring eftersom begreppet *nation* inte är det självfallna i kontexten. Nationalism och därmed nationer är en sen uppfinning. Talar man emellertid om nationella minoriteter så utgår man antagligen ifrån att det finns nationer och därmed minoretetsnationer. Ett sådant nationalistiskt tänkande är ganska självklar i dagens Europa, inte minst i Estland. Bengt Kummel anser i sin bok (1994) att det ofta beror på landet hurpass man tycker att nationer eller nationella minoriteter är bundna med staten. I Västeuropa har begreppen nation och stat ofta varit synonymer, samtidigt som i Central- och Östeuropa begreppet *nation* i stället använts

för att beskriva etniskt eller språkligt urskiljbara folkgrupper med en gemensam nationell kultur.
(Kummel 1994, sid 15)

Sven Tägil tycker i sin tur att Norden innehåller också territoriella minoriteter som inte har några krav på sitt territorium (att bli en egen stat) eller på något annat sätt politiskt bli oavhängig. Därför borde dessa snarare kallas för etniska i stället för nationella grupper (Tägil 1997, sid 13). För att en nationell uppvaknande behandlas i arbetet utgående från en nationalismteori, väljs det ändå att använda begreppet nation. I följande kapitel kommer en kort bakgrund att ges till vad man har menat med nationalism och nationer genom tiderna. Under sammanfattningens gång placeras också teorin (Hrochs teori), som används i arbetet, i sitt sammanhang.

Man brukar säga att nationer fick sin uppkomst i och med franska revolutionen 1789 eftersom det var i dess kontext som begreppet *nation* första gången sattes i praktik i juridiska och politiska termer. Hela konceptet uttryckte idén om en delad, gemensam, jämlik medborgarskap, en människogemenskap. Mottot ljöd: *liberté, égalité, fraternité*. I själva verket hade den filosofiska grunden lagts redan tidigare, under upplysningstiden. Exempelvis kan vi nämna den tyska romantiska skolan: människans

fria vilja av Immanuel Kant (1724-1804); individuella medvetanden som formar världen av Johann Gottlieb Fichte (1762-1814); eller Gottfried Herders (1744-1803) påstående att endast språket gör en människa. En annan tanke som hjälpte till med utformandet av en nationalistisk doktrin var idén att en grupp av människor har en viss mängd av delade intressen och skulle ha möjlighet att uttrycka sina önskningar över hur dessa bäst borde stödjas – denna tanke associeras mest med den franske filosofen Jean-Jacques Rousseau (1712-78). Denne i sin tur påverkade också de tyska romantikerna. Nationalismens uppblomstringstid faller just först under romantiktiden (jfr. nationell romantism i alla konstgenrer).

I detta avsnitt presenteras nationalismteorier enligt en uppdelning av Umut Özkırmılı i boken *Theories of Nationalism* (2000). Han delar nämligen olika teorier om nationalismen i fyra huvudgrupper. Under den första talar han om teorierna knutna med begreppet primordialism, den andra under modernism och den tredje med begreppet etno-symbolism. Den fjärde pekar på nyare idéer om nationalism men den är inte viktig i detta arbetes kontext.

Primordialism samlar under sig olika infallsvinklar (*approaches*; inte teorier, som Özkırmılı betonar) som utgår ifrån att det var nationer som skapade stater och att nationalitet är någonting självfallet och naturligt som inte skapas utan finns inbyggd i en (Özkırmılı 2000, sid 64 ff). Egentligen kan man inte tala om primordialism utan att tala om etnicitet och etniskt sammanbindande länkar. Primordialister anser att etniska och nationella anknytningar föregår all social interaktion.

Modernismteorier är sammanlänkade via förståelsen av att nationer är historiskt formade konstruktioner, alltså det är staten som kommer först, nationalismen kommer före nationer. Özkırmılı delar denna grupp ytterligare i tre med att framhäva ekonomiska, politiska och sociokulturella 'transformationer' (Özkırmılı 2000, sid 86 ff). Hit hör också teorin som jag gärna vill testa i detta arbete på estlandssvenskar: Miroslav Hrochs teori om små nationers uppkomst. Han klassificeras till de senare, sociokulturella teorierna. Det är orsaken till att de modernistiska teorierna förklaras lite

utförligare här. (En annan anledning är att de är idag de mest kända av alla nationalismteorier).

Ekonomiska teorier ser orsaken till nationernas uppkomst i den ekonomiska utvecklingen, främst i den ojämna utvecklingen av ekonomin på olika ställen. De är ofta knutna till industrialismens framsteg i världen och den ekonomiska koloniseringen. Özkırımlı nämner teorier av Tom Nairn och Michael Hechter under dessa. (De berörs kort i kap. III:5 i samband med finlandssvenskar).

Under de politiska teorierna nämns John Breuilly, Paul R. Brass och Eric J. Hobsbawm. Dessa förklarar uppkomsten av nationalism med utvecklingen av den moderna byråkratiska staten, rösträttens expansion eller dylikt. Den intressantaste bland dem är utan tvekan Eric J. Hobsbawm som talar om uppfinningen av traditioner. Han menar att man tillämpar gamla traditioner och institutioner till nya situationer men i tillägg uppfinner man „nya” traditioner för nya avsikter. Tillämpningen av traditioner finns i alla samhällen, men uppfinningen av nya uppstår under perioder av snabba utvecklingar då behovet för en sammanlänkande faktor är som störst. Den hjälper sammanhålla folk under snabb industrialisering (som var fallet på slutet av 1800-talet) och fragmentation som uppstår på grund av den. Traditionernas uppfinning var den huvudsakliga strategin av den härskande eliten att behandla hotet från massdemokratien. Staten, som fungerar mellan en individuell medborgare och ett starkt centrum, ska finna motivationer för medborgaren vilka skulle bli hans/hennes primära och viktigaste skyldigheter mot staten; därmed minskar staten alla andra skyldigheter mot andra innanför eller utanför sig befintliga centra eller grupper (Hobsbawm 1990:80 ff). Hobsbawm delar upp olika etapper i nationalismens utveckling. Den första sträcker sig enligt honom från den franska revolutionen till 1870, då nationalismen föddes och blev populär. Perioden från 1830 till 1918 kännetecknas av små nationers uppkomst som står emot imperier (det Ottomanska imperiet, Habsburg, Tsarimperiet). Från 1918 inträffade nationalismens höjdpunkt både på grund av fascismens blomstring och det nationella tänkandets uppkomst hos vänstern (Özkırımlı 2000, sid 119). Den sista perioden fr.o.m. 1950 tas inte närmare upp här.

De sociokulturella teorierna är av största intresse bland de modernistiska teorierna. Özkırmılı tar upp Benedict Anderson, Ernest Gellner och Miroslav Hroch (Özkırmılı 2000, sid 127 ff). Benedict Anderson talar om 'framställda samfund' (*imagined communities*) där olika tidigare samfund eller gemenskaper ersätts med nya med stor hjälp från det moderna samhällets olika faktorer (avstånd från religiösa samfund, en överflödig boktryckning etc.). Han har samtidigt försökt bevisa att nationalism är produkt av massornas läskunskap och massutgivning av böcker (Anderson 1986). Ernest Gellner i sin tur har gjort en mycket grundlig analys för att sätta ihop sin teori (de tidigare nämnda teorierna har ofta motsägelsefulla påståenden som ibland inte sammanfaller med verkligheten och därför lätt har blivit kritiserade). Han delar människans historia i tre etapper: jägare-samlare (*hunter-gatherer*), agro-alfabetisk (*agro-literate*) och den industriella perioden. Genom att se på relationer mellan sociala grupper och kultur kommer han till slutsatsen att nationerna inte kunde uppstå före den tredje etappen.⁴ I de industriella samhällena flyttas människan snabbare från en social klass till en annan och också kultur har en viktigare roll att spela. Gellner påstår att människor i en modern värld inte är lojala mot härskaren utan mot en kultur. Samtidigt kommer denna kultur inte från den folkliga bakgrunden utan från bildningen. Gellner betonar därför också vikten av utbildningen i en nationalstat (Gellner 1983, sid 36). I tillägg ska man försvara sin egen kultur mot någon annan och därför är nationalism nästan oundkomlig i dagens fall, eftersom den kretsar sig kring en stat, en stats kulturbakgrunder. Dessutom visar Gellner att nationalismen uppstår endast i stater - ifall det inte finns statsgränser, har vi ingen orsak att tala om nationer. Miroslav Hrochs teori tas upp senare i teoridelen (se kap II:4). Det bör endast nämnas att även han ser en förbindelse mellan samhällets sociala utveckling och kulturell medvetenhet.

Den tredje delen i Özkırmılıs klassificering av nationalismteorierna bredvid primordialismen och modernismen innefattar etnosymbolism (Özkırmılı 2000, sid 167 ff). Den betonar vikten av andra sammanlänkande band som föregick formandet av moderna nationer. Kritiken mot de tidigare teorierna bestod i att dessa ofta helt översåg fortbeståndet av gamla myter, värderingar och symboler. Dessa etnosymbolistiska

⁴ Den första etappen utesluter han helt, i den andra etappen ser han inget intresse för det högre sociala skiktet att befrämja någon samhörighetskänsla med vanligt folk av lägre skikt.

teorier kan på så vis ses som en sorts mellanväg eller blandning av primordialism och modernism. I vårt fall är det viktigt att ta hänsyn också till dessa för att inte förbise orsaker som i slutändan bidrog till att en folkgrupp identifierade sig sammanhållet som en minoritetsnation (ägde inget separat och oavhängigt territorium själva). Under etnosymbliomen talas om sådana forskare som John Armstrong, Anthony D. Smith och John Hutchinson. De tror att nationell identitet nog är en uppfinning men att sådana etniska gemenskaper, som nationer syftar till, fanns även tidigare. Armstrong t.ex. talar om etnisk medvetenhet redan i det forntida Egypten och Mesopotamien. På detta sätt är nationalism endast den slutliga etappen av en bredare cykel av etnisk medvetenhet som återgår till tidigare former av kollektiv organisation. Därför är det viktigt att följa utformandet av en etnisk identitet i stället. Armstrong lägger den största vikten vid att hitta orsaker till en sådan varaktighet och uthållighet av mekanismer till symboliska gränser.

Anthony D. Smith är den viktigaste i den sistnämnda gruppen. Han anser att man inte kan förstå grunderna till nationalismen om man utelämnar de tidigare existerande etniska komponenterna. Därför ska uppkomsten av dagens nationer studeras i kontexten av deras etniska bakgrund (Smith 1986, sid 13). Han listar upp sex kategorier som ska uppfyllas för att en etnisk grupp ska bli en nation: ett kollektivt egennamn, en myt om gemensamma förfäder, delade historiska minnen, ett eller flera säregna element av en gemensam kultur, associationen till ett hemland, solidaritetskänslan för viktiga sektorer av en befolkning (Özkırımlı 2000, sid 175). Det finns etniska grupper som har överlevt utan politisk autonomi, hemland och gemensamt språk. I sådana fall har andra sociala och psykologiska faktorer kompenserat erfarenheter i det förflutna. Det är ofta subjektiva anledningar för ett etnos' fortlevnad som man borde lägga märke till (det etniska minnet, värderingar, symboler, myter, traditioner etc.). En grupps fortlevnad beror i mångt och mycket på „specialister” som inger ett kollektivt medvetande och kollektiv missionskänsla. Medlemmarna av ett etnos ska känna att deras historia är unik, att de har oersättliga kulturella värden och att deras arv måste försvaras mot moralisk nedgång och kontroll utifrån. Gruppen har därmed den heliga uppgiften att också bredda sina kulturella värden utåt. Myter om förfäder och den gyllene tidsåldern hjälper till att

förena medlemmarna av ett etnos, men ännu viktigare är att de förstärker tron på dess utvaldhhet (Smith 1988).

2 Nationella minoriteter eller etniska grupper

Det är överhuvudtaget mycket diskutabelt om man ska tala om etniska eller nationella minoriteter, Sven Tägil tar upp det i sin inledande artikel till artikelsamlingen om nations- och etnicitetsbildning i Norden (1995, sid 13-14). Alltså är det inte självklart att tala om *nationalitet* som väntas uppstå hos estlandssvenskarna. Följande ges lite bakgrund till skillnader och likheter som kan påstås stå mellan begreppen *nation* och *etnisk grupp*, vilka i sin tur kan sägas bilda en sorts minoriteter i resp. land. Tägil framhäver att relationerna mellan etno-nationella majoriteter och minoriteter spelar en viktig roll i en nationell formation, detta i synnerhet i dagens läge då invandringen har tillagt många etniska grupper. Den andra saken av vikt är relationerna mellan staten och nationen, den tredje mellan etnicitet och territorium (Tägil 1995). Tore Modeen upprepar också i sin bok *The International Protection of National Minorities in Europe* (1969) att minoriteternas position var inte hotad fram till att nationalismen som baserade sig på språk och kultur, uppstod. Därför var dessa nationalismen som uppstod i Europa i början av 1800-talet ofta inriktade på att förstöra andra nationaliteter (se förra avsnittet, II:1). Nationalitetsbaserade olikheter skulle upphävas (Modeen 1969, sid 34).

Redan från och med 1800-talet har nationalismens princip varit att statens gränser borde sammanfalla med nationens gränser, dvs. gränser till en etnisk grupp. Nuförtiden finns det knappast någon stat som kan uppfylla sådana kriterier (Island är ett intressant undantag).⁵ Definitioner som *majoritets-* resp. *minoritetsnation* pekar ju på antalet i relation till omgivningen - omgivningen är i sin tur oftast en stat. Också Anthony D. Smith betonar att ett etnos *inte* alltid är definierbar genom sina historiska minnen, koder

⁵ Versaille-avtalet 28 juni 1919 (<http://history.acusd.edu/gen/text/versaillestreaty/all440.html>) hade ambitioner att dra gränser mellan staterna som skulle sammanfalla med nationers gränser. Det lyckades ju inte helt för i Central- och Öst-Europa fanns det kvar stora grupper av nationella minoriteter (25-30 millioner människor). I många avtal från denna tid hittar man klausul för minoritetsskydd. En speciell typ av avtal, minoritetsavtal, tillades under fredsförhandlingarna i Versailles. Dit hör t.ex. Polish Minority Treaty från 28 juni 1919 (se avtalstexten i Modeen 1969, sid 157).

och myter om förfäderna, utan också genom deras besittning resp. förlust av ett territorium eller ett „hemland” (Smith 1992). Invandringens elektroniska encyklopedi ger också en likadan bild. Enligt den är en etnisk grupp

/.../ en namngiven grupp av människor med myter om ett gemensamt ursprung, en gemensam historia, någon eller några former av gemensam kultur (religion, språk, traditioner etc.), en förankring till ett territorium och en känsla av intern solidaritet. (*Invandringens...*)

Det nämns dock att det inte finns någon allmänt vedertagen begreppsdefinition för en etnisk grupp och att kriterierna för dess kategorier skiftar historiskt, i relation till andra etniska grupper, till nationalstaten eller till politisk-ekonomiska förhållanden. Centrala för upprätthållandet av en etnisk identitet är föreställningen om en gemensam historia, ett gemensamt ursprung och upprätthållandet av symboler. Det är inte

/.../ nödvändigtvis kulturella skillnader i sig som är bas för bildandet av etniska grupper, utan gruppmedlemmarnas betoning av kulturella skillnader i relation med andra. Etniska gruppformationer existerar således inte i isolation, utan i relation med andra grupper. (*Invandringens...*)

Enligt Venke Olsen (1992) finns det tre typer av minoriteter (på nationellt basis): nationella minoriteter är de som har varit knutna med landet historiskt; multinationella minoriteter har historiska anknytningar med landet, men representanter av samma nationalitet bor också i andra länder (judar, zigenare); immigranter är de som har invandrat huvudsakligen efter andra världskriget och varav många är medborgare av någon annan stat. Både estlandssvenskar (under 1900-talets första hälft) och finlandssvenskar hör säkerligen till första gruppen - *nationella minoriteter* (om estlandssvenskar än också hör till den tredje gruppen efter andra världskriget).

För att en minoritet i dagens betydelse skapas av kulturella och inte biologiska grunder, listar man upp olika komponenter som kan räknas till sammanbindande. Igen talar vi om språk, religion, seder och bruk, symboler och historia. Av dessa har språket oftast det mest symboliska värdet. Av intresse är att man också talar om regionala minoriteter som passar på både fallen estlandssvenskar och (kanske mindre?) finlandssvenskar: identiteten förknippas med en region där gruppen bor och oftast utgör en majoritet.

(Lokala ghetton som bildas av senare invandrare räknas inte hit eftersom de saknar oftast en historiskt lagd identitet, Tägil 1995, sid 17-18). Estlandssvenskarna såg sig nog närmare som invånare av någon ö (Ormsö, Rågöarna, Runö, Odensholm, Nargö) eller ett kustområde (Nuckö, Vippal, Korkis) och inte så mycket som enbart svenskar versus ester eller tyskar. Också André-Louis Sanguin har i sin typologi (1990) valt att se på minoriteter rumsligt utgående ifrån hur de är spridda eller placerade i landet. Minoritet kan på så sätt ses som en entitet under staten a) i statens periferiska områden, b) som öar inne i staten eller c) som rörande sig över hela statens territorium.

Varför nationella minoriteter behöver något lagligt skydd kan vara en fråga av intresse. Det finns mycket i det moderna samhället som gör att man ändå lätt assimileras med omgivningen (befolkningens stora rörlighet i dagens samhälle, massmedier som radio och tv, människans generella anpassningsförmåga). I praktiken har det inte varit något förbud att använda sina minoritetsspråk, antingen i skolor eller i andra utbildningsinstitutioner; däremot har det uppkommit tvångsbyten av personnamn, representanter av minoriteter har blivit utströdda över landet genom värnpliktsgörandet – sådana saker har visat sig vara lyckade metoder att avskaffa eller försvaga nationella minoriteter (Modeen 1969, sid 41-42). Genom tiderna har det knutits många avtal för att skydda nationella minoriteter, den första redan 1815 i Wien.⁶ I dessa avtal finns det drag som skyddar alla medborgare i staten, inkl. nationella minoriteter. I tillägg finns det punkter som ger minoriteterna rätt att upprätta sina egna skolor, egna sociala institutioner och andra utbildningsinstitutioner som de själva finansierar. Staten ska finansiera skolor på ställen där det finns ett större antal av medlemmar av en minoritetsgrupp. Avtalen efter första världskriget gav ännu mer uppmärksamhet åt minoriteterna, mycket tack vare Nationernas Förbund (som la sig i även i Finlands och Estlands problem, Modeen 1969, sid 58ff).

⁶ Läs t.ex. Macartney 1934, sid 157ff ; Modeen 1969, sid 47ff

3 Kultur, bildning och odling

Detta arbete handlar om estlandssvenskarnas och finlandssvenskarnas *kulturella* kontakter. Som redan påpekats i början av arbetet, kan man inte jämföra litteratur, film- eller bildkonst. Det handlar om annat slags kultur. Själva termen *kultur* har uppfattats på helt olika sätt genom tiderna. Därför ska man förklara begreppen *odling* och *bildning* i sammanhanget när vi talar om estlandssvenskarnas andliga uppvaknande från och med slutet av 1800-talet. För att få lite mer klarhet i bilden berättas en liten bit av estlandssvenskarnas kulturhistoria.

Feliks Kinkar (1996) har skrivit om bildningsföreningar i Estland. Han visar att nykterhetsföreningar, vars bildande hade blivit möjligt under 1800-talets andra hälft, i mångt och mycket hade bildningsföreningarnas funktion under denna tid. Till exempel var en av de viktigaste uppgifterna genomförandet av föredragskvällar och tal kring allmänbildande ämnen. Två estlandssvenska skollärare/eldsjälar Hans Pöhl och Johan Nymann grundade en nykterhetsförening på Nuckö i början av 1900-talet (1902) för att genom aktiviteter inom denna öppna ett bibliotek och försöka höja svenskans ställning i Estland. Den var föregångaren till Svenska Odlingens Vänner. *Odling* i den estlandssvenska 1900-talshistoriens kontext fick sannolikt sin början genom att Svenska Odlingens Vänner (SOV) grundades 1909 med ett sådant namn. Namnet var egentligen lånat från en förening i det finlandssvenska kulturrummet. Argumentet för att välja just ett sådant namn låg i det politiska läget i dåtidens Estland (Ryssland).⁷ Odling syftade såväl till utbildning som till markodling. SOV, estlandssvenskarnas bildningsförening, grundades för att verka för estlandssvensk bildning, som det hette. Ett av föreningens syften var också att främja jordbruk hos estlandssvenskarna.⁸

Folkbildningen kom att blomstra först i och med revolutionen 1905.

Nykterhetsföreningarna reorganiserades till bildningsföreningar fr. o. m. 1906 efter "Tillfälliga forskrifter för föreningar och samfund" (antogs den 4 mars 1906).

⁷ Om detta talar också fakta - många just grundade bildningsföreningar fick avsluta sin verksamhet och även SOV:s handlingar beslagtogs år 1913.

⁸ För närmare information i frågan om SOV se Laidmets-Nugin 2002

Tsarmakten, som till följd av revolutionen hade börjat vackla, var tvungen att göra vissa kompromisser. Villkoren för spridning av utbildning på modersmålet blev starkt påverkade av dessa föreskrifter. De utgjorde den juridiska basen för alla offentliga organisationers (förutom de religiösa och skolornas elevföreningar) grundande och verksamhet. Fastän registrering av föreningar i och med detta ändå var mycket krånglig, blev bildningsföreningarna under de följande tio åren en av de mest dominerande uttrycksformerna inom den nationella rörelsen (Kinkar 1996). Det var då också SOV kom till.

Odling hade således en lite annorlunda värdeladdning än nu under sekelskiftet (1800/1900). Även Bengt Kummel använder begreppen *bildning* och *odling* i sina undersökningar och medger att begreppens innehåll kan vara mycket omfattande.

Under 1800-talet innebar bildning att man ville forma hela människan, få henne att växa, förädla henne. Bildning blev ett modeord som fick flera bibetydelser och utvecklades i riktning mot utbildning. I sammanhanget användes ofta begreppet *odling*, en puristisk form av begreppet *kultur*, som anger att något kunde växa om bara betingelserna var de rätta. I början av seklet användes begreppen för att peka på t ex den bildning det svenska folket ansågs behöva för att motstå socialismen och den bildning de svenska minoriteterna behövde för att kunna motstå det estniska och finska majoritetstrycket, från den grundläggande skolbildningen till den högre universitetsbildningen. (Kummel 1994, sid 9)

Dessa ord sammanfattar hela diskussionen om begreppen *kultur*, *odling* och *bildning* på ett tillräckligt sätt.

4 Miroslav Hrochs teori

Miroslav Hroch från Prahans universitet har studerat små nationers uppkomst och publicerat en bok i frågan. Den heter *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations* (Cambridge, 1985).⁹ Där presenterar han sin teori, exempel från olika små nationer i Europa samt en komparativ analys av dem. Bland hans exempel finns tjecker i Böhmen, danskar i Slesvig, normmän, finnar, ester, litauer, slovakar och flamländare. En anledning varför hans teori i detta arbete anpassas på estlandssvenskarna är att Bengt Kummel i sin avhandling om svenskheten har berört estlandssvenskar och finlandssvenskar och tagit upp Hrochs teori men hävdat att den inte gott kan anpassas på dessa. Motargumenten är följande:

Estlandssvenskarna är en för liten folkgrupp för att den tidigare beskrivna Hrochs teori skall kunna tillämpas på dem. Man kan inte kalla aktivisterna bland dem för en intellektuell elit. Vill man söka en sådan måste de ledande akademikerna inom allsvenska rörelsen i Sverige placeras i den positionen. Dessutom saknade estlandssvenskarna den medelklass som skulle bära upp det andra skedet enligt Hrochs teori. (Kummel 1994, sid 230-231)

Jag argumenterar emot honom och säger att i huvuddrag passar teorin bra på en liten nationalitet estlandssvenskar, den är inte unik till sin uppkomst. Hroch vill just visa att om än alla länder tror att deras nationaliteter uppstår på ett unikt sätt så finns det alltid en viss väg, vissa gemensamma etapper eller faser som förenar allas historier. Han visar olika möjligheter av den sociala och kulturella utvecklingens parallella utvecklingar.

Hrochs definition av begreppet nation låter så:

⁹ Föregångaren till denna avhandling är den analytiska och kvantificerande del av forskningen som publicerades under titeln *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen* (Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica, Monographia XXIV, Praha, 1969). Om enskilda nationernas historia handlade boken *Obrození malých evropských národů. I. Národy severní a východní Evropy* (Praha 1971)

The nation is a large social group defined by a combination of various types of relation; it is a group, with a given historical origin, of people who only gradually attained to national consciousness under the influence of objective circumstances. (Hroch 1985:22)

Med sin teori försöker Hroch först beskriva hur man indelar nationalkänslans spridning i ett land i olika etapper. Han skriver att man kan utse olika kriterier som kan skilja olika faser i en nations uppkomst.

Hroch påpekar att man borde ta hänsyn till växten av det nationella intresset när man talar om övergångar från en etapp till en annan. Enligt honom karakteriseras varje nationell upplevelse i början (vanligen endast) av de intellektuellas intresse för studier av „den undertryckta“ nationens språk, kultur och historia. Deras intresse skulle enligt Hroch vara av upplysningstypen och inte ha till syfte att skapa någon nationell agitation. I den avslutande fasen däremot är den nationella medvetenheten redan massornas intresse och bekymmer. För större klarhet gör Hroch sin distinktion mellan olika faser genom att kalla dem följande:

- Fas A – perioden av forskarnas intresse (den intellektuella eliten)
- Fas B – perioden av patriotisk agitation (egen utbildad klass)
- Fas C – utspridningen av massornas nationella rörelse (Hroch 1985, sid 23)

Hroch ser också sambanden mellan folkets sociala nivå och uppkomsten av nationalism eller nationell självmedvetande. Den historiska och sociala bakgrunden bakom nationalismernas uppkomst delar han i två: (1) kampperioden mot absolutismen, borgarklassens sociala revolution och uppkomsten av kapitalism, (2) perioden av kapitalismens seger som sammanfaller med uppkomsten av den arbetande klassens rörlighet. Han menar att hit kan man möjligen räkna en tredje fas som innebär världsomfattande integration och inflytelse från olika massmedier vilket kan räknas ta sin början från och med slutet av första världskriget (Hroch 1985, sid 22). Genom att sätta olika (små nationers) nationalismers i sammanhang, försöker han också visa var olika faser inföll i det historiska perspektivet av hans tudelning (Hroch 1985, sid 25ff). Enligt det bygger han nästan upp formler och karakteriserar nationalismerna utgående ifrån det. Som exempel på den sociala bakgrunden tas typ 1 i hans typologi: den

industriella revolutionen började före borgarklassens sociala revolution och växte under tiden då den nationella agitationen redan började inhösta sina första resultat. Den nationella rörelsen blev en massrörelse under eller kort efter borgarrevolutionen. Hroch kallar det för utvecklingens 'integrerade typ'. Hit ingår också en annan variant där den första fasens tid skiljer sig: borgarrevolutionen äger rum före den industriella, men fas B och C inträffar vid samma tid. Enligt Hroch hör den (finsk-)nationella rörelsen i Finland hit och den estniska nationella rörelsen ligger på gränsen mellan typ 1 och 2.

Fas A, perioden av forskarnas intresse, gäller i de små nationernas fall mestadels forskare från andra nationaliteter: i finnarnas fall svenskar, estlandssvenskarnas tysken Russwurm och andra. Angående temat om små nationers uppkomst är fas B av största intresse. Hroch betonar att fas B inte alltid går över till fas C (Hroch 1985:23-24). Nedan kommer jag att visa hur anpassbar teorin är till estlandssvenskarna. Ser vi mönstret: a) intellektuell elit av forskare upptäcker folkgruppen, b) rörelsen kommer igång men inte på gemene mans nivå än och c) massrörelsen, då måste vi erkänna att estlandssvenskarna följde samma mönster. Frågan när det gäller estlandssvenskarna är när och om de kom till fas C.¹⁰

¹⁰ Man kommer här redan in på Antony Smiths kategorisering av minoritetsnationer och utvandring från det heliga landet, känslan av utvaldhets osv. (Smith 1992)

III HISTORISK BAKGRUND

1 Nationalismen i Sverige

Talar man om nationalismens uppkomst i de flesta länder i Europa under 1800-talet, så kan man nog vara mer återhållsam i fråga om Sverige. Det som utvecklade sig i Sverige kan kallas för en traditionell fosterländskhet – landet var mycket homogent både geografiskt och demografiskt. Samtidigt hade (och har fortfarande) Sverige sin traditionella rojalism som pekade på dess forna storhet. Sakerna började förändras på 1800-talets andra hälft då industrin utvecklades och ständsriksdagen förändrades till tvåkammarsparlament: man började intressera sig mer för dagsaktuella frågor. Man kan säga att Sverige nog blickade tillbaka på sin storhet och grät över förlusten av den, speciellt efter 1905 då Norge separerades. Samtidigt började en sorts nationalism utveckla sig. Många poeter diktade om Sveriges forna storhet från Esaias Tegnér, Erik Gustaf Geijer och Victor Rydberg fram till Verner von Heidenstam genom hela 1800-talet.¹¹ Sekelskiftets tyska nationalism fick många efterföljare. Den svenska nationalism (som t.ex. också grundandet av Skansen var ett uttryck för) framstod som mindre aggressiv och mer naturorienterad. Hembygden sattes i centrum, liksom det nordiska ljuset och den uråldriga gemenskapen människa - landskap. Litteraturen (von Heidenstam) och konsten (Carl och Karin Larsson på Sundborn) tillhörde samma strömning. Även om sekelskiftets nationalism var mer folklig än den tidigare tillbakablickande formen sågs den med stor skepsis av vänstern (arbetarrörelsen och liberalerna) som motsatte sig de konservativas krav på upprustning av försvaret (*Skansen och Hazelius*). Av intresse är också Heidenstams artikel „Om svenskarnas lynne” från 1869. Han påpekar att svenskarna genom tiderna har varit ironiska mot sig själva i litteraturen i motsats till andra nationer som dyrkar allt det inhemska. Han

¹¹ Esaias Tegnér skrev i början av 1800-talet: „O Finland, trohets hem! O borg som Ehrensvärd byggt! / Nyss lik en blodig sköld från statens hjerta ryckt! /---/ Gråt, Svea, hvad du mist; men skydda hvad du äger. / Från Sundets rika strand längst upp till fjällhög Nord, / der Lappen flyttar kring sin frihet och sin hjord, / hvad skogbegrönta berg, hvad fält med skördar prydda! /---/ Led flodens böljor kring som tamda undersåter, / och inom Sverges gräns eröfra Finland åter. /---/ Blif åter, Svea folk, blif åter hvad du varit.” (ur *Svea*). Hur den svenska nationalismen förhöll sig till händelsen framgår av en artikel i *Allsvensk Samling* 1914: ”Förlusten af Finland år 1809 är väl den största, som Sverige någonsin har lidit. Den innebar långt mera än mistningen af ett stort landområde, ty genom denna eröfring blef på samma gång en lifskraftig del af den svenska folkstammen lössliten från gemenskapen med moderlandet. /---/” (*Allsvensk Samling* nr 2, 1914, 15 maj)

tycker att en sådan självtvivel, „hur vinnande det än kan synas”, leder till undergång. Han kommer fram till att svenskarnas lynne är som deras landskap:

Det svenska lynnet har i sin splittrade mängd av detaljer alltså likhet med landskapet. Medan våra grannfolk ofta kunnat karakteriseras i några få ord, är svenska lynnets psykologi så fullt av motsättningar och så skiftande, att ingen någonsin lyckats att sammanföra färgerna till en helgjuten bild. (Heidenstam 1869, sid 29)

Skriften vann ingen större popularitet i samtiden men redan ungefär tio år senare var idéerna populära och togs upp igen.

Man kan tala om nationalism över gränser som med andra termer kan kallas för makronationalism eller panrörelser. Som Bengt Kummel sammanfattar makronationalism:

Den innebär en idé om att en större enhet eller en större statsorganisation borde skapas. Den kan beskrivas som en politisk-kulturell rörelse med avsikt att stärka solidariteten mellan folkgrupper som förenas av språk, traditioner, religion, geografi, självidentifikation eller annat, enskilt eller i kombination. (Kummel 1994, sid 20)

Sådana rörelser fick sin början också under den romantiska nationalismen på 1800-talet. Oftast innehåller panrörelsen idén om nationer att vara unika (men det gör all slags nationalism). Bengt Kummel påstår att det är mycket svårt att beskriva panrörelserna generellt, man kan t.ex. dela dem enligt olika kriterier:

- målgrupper (riktar de sig till emigranter eller bofasta minoriteter)
- stöda folkgrupper från samma språkfamilj (eftersom nation oftast förknippas med språket)
- stöda folkgrupper med samma språk i omstridda gränsområden i eget land eller andra länder (Kummel 1994, sid 20-21)

Ibland kan det vara tal om att endast hjälpa folkgrupper utanför landet att främja sitt språk och kultur, ibland har man irredentiska mål och vill inkludera gränsområden till nationalstaten. En historisk undersökning av etno-territoriella utvecklingar i Norden har

visat att den etniska identiteten har varit en viktig grund till nationsbildningens process. Den nationalistiska ideologin har haft en differensierande effekt: skandinavismen på 1800-talet ämnade förbinda all folk i Norden men misslyckades att överleva konfrontationen med den politiska verkligheten. Sverige blev ett etniskt mer homogent land efter försvinnandet av dess baltiska imperium, Finland, Norge och 'en lyckad försvenskning av provinser vunna av Danmark-Norge' (Tägil 1997, sid 12-13).

En annan sak var att efter den stora utvandringen som fick sin början under 1800-talets mitt, var Sverige oroad för att antalet svenskar i landet decimerades så snabbt. Detta gav upphov till en ganska stor nationalism och det finns artiklar och böcker som för dagens svenskar skulle kännas helt rasistiska. Tittar man i Göran Häggs senaste bok som handlar om svenskhetens (sic! inte Sveriges) historia, så hittar man faktiskt inte för mycket skrivet om nationalismen i Sverige. Han skriver:

Den nya smått rasistiska nationalismen såg folket förminskas och värdefullt vikingablod försvinna för att spädas ut i främmande land. Efter värnpliktens införande behövdes speciellt tillstånd för unga män som ville lämna landet. *Nationalföreningen mot emigrationen* bildades år 1907 med kungligt beskydd för att driva propaganda i frågan. (Hägg 2003, sid 401)

Sammanfattningsvis kan man säga att nationalismen i Sverige inte gällde överlevnad som en folkgrupp med sitt svenska språk, och att större svensk nationalism (eller rötter till den) kan man hitta hos svenskarna i Finland.

2 Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet

Det har talats om *Nationalföreningen mot emigrationen* som grundades 1907. En annan idé på att grunda en svensknationell förening över landets gränser härstammar från Vilhelm Lundström, senare professor i klassiska språk vid Göteborgs högskola. Vilhelm Lundström fick idén att grunda en allsvensk förening när han besökte svenskar på Estlands kuster och öar 1892. Hans grundidé var just mer inspirerad av den panslaviska ideologin: att befrämja svenskarnas språk och kultur i svenskbygderna utanför Sverige (Estland, Finland och Amerika uppstod som de största intresseområdena). I Finland stördes Lundström mest av att det fanns många svenskar som förde den fennomanska

saken och höll inte sin egna svenskhet i högaktning. Han beklagar över det med följande ord:

”Ett ögonblick smädar jag ödet, som gjort mig till medlem af en nationalitet af renegater. Ty hvilket folk har väl bland sina egna flera förnekare än det svenska?” (Pomoell 1971, sid 77; se också kap. III:5)

Samtidigt hade Lundström med sin konservativa politiska åsikter också tankarna på framtida nytta i huvudet. *Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet* (i fortsättningen: Riksföreningen) grundades den 3 december 1908 i Göteborg. I dess stadgar stod att föreningens ändamål är

att moraliskt och ekonomiskt stödja arbetet för bevarande af svenskt språk och svensk odling hos utlandssvenskarne, att befordra samkänslan mellan svenskarne ute och hemma samt att i öfrigt verka för kännedomen i utlandet om svenskt språk och svensk odling. (*Riksföreningens Årsbok* 1909, sid 10 ff)

I Riksföreningens tidning *Allsvensk Samling* (första nummer) sägs samma sak i mycket mindre neutral stil (här följer således också exempel på själva stilen i tidningen):

Ty till den allsvenska samlingen hör ej blott, att de svenskar, som bo utanför Sveriges politiska gränser, lifvas af samkänsla inbördes och med rikssvenskarne, dit hör ock, att allt Sveriges „hemmasvenskar” lära känna den väldiga del af den svenska nationaliteten, som dväljes annorstädes, lära förstå den oändliga betydelsen af *hela* det svenska folkets samverkan för gemensamma uppgifter och lära sig att i råd och dåd visa sin samkänsla med „utlandssvenskarne.” (*Allsvensk Samling* nr 1, 1 maj 1914)

Föreningen fick dock aldrig något officiellt stöd från staten och därför kan den inte räknas som egentligen väsentlig för svenskarna i Sverige. Den statliga politiken gick inte hand i hand med den pansvenska rörelsen. Redan 1911 skriver prof. Rudolf Kjellén:

/---/ och vi måste se den sanningen rätt i ansiktet, att vår ställning har blifvit betydligt försämrad. Det skall visa sig vid en undersökning, att så skett åt alla håll.

Först i öster. Vi veta, att vi icke längre kunna lita på, att vi där ha en själfständig stat, som ligger mellan oss och den stora grannen, ty alltsedan 1899 har Ryssland vändt sitt ansikte åt Finland och på alla områden lagt sin hand allt tyngre och tyngre öfver landet, och det är icke bara ett talesätt, om vi nu säga, att nu är den ryska gränsen på allvar flyttad till Torneälf, /---/ och vi märka, att Finland icke är likgiltigt för Ryssland. Vi känna denna stormakt tätt inpå oss, och det blir någonting helt annat, än då man betraktar den så att säga genom ett närgränsande folk. (Kjellén 1911, sid 19-20)

Samarbetet mellan Sverige och Finland var mycket litet i början av Finlands självständighet och det berodde mest på faran från öst som Sverige tog allvarligt (Kalela 1971). En annan faktor var Sveriges neutralitet som inte tillät inblandning i krig mellan andra länder. Således stöddes inte Riksföreningens arbete anmärkningsvärt av staten.

För svenskarna i Estland spelade Riksföreningen dock en mycket viktig roll, möjligen i mycket högre grad än för svenskarna i Finland. Med hjälp av Riksföreningen samlades 1916 in närmast tre miljoner mark till stöd för det framtida förverkligandet av tanken på en svensk högskola i Åbo. Vid invigningen av Åbo Akademi 1919 skänkte Riksföreningen en bokgåva med närmast 20.000 volymer och häften (Pomoell 1971, sid 81-82). Från Riksföreningens sida var det den första stora insatsen för att stöda svenskheten i Finland.

Under sekelskiftet poängterades rasens betydelse starkt, just mycket tack vare panrörelserna, för att kunna omfatta de folkgrupper som befann sig utanför nationalstatens territorium. Många rasstudier drevs av vetenskapsmän under perioden. Också Vilhelm Lundström glädde sig åt att svenskarna ansågs vara det renaste germanfolket och *Allsvensk Samling* är fylld med „rasistiska” skrivelser och upprop från den tiden.

Dock kunde man inte med rasens överlägsenhet imponera i Finland. Dessutom hade en finlandssvensk forskare Thorsten E. Karsten lagt fram teorin om det urgermanska folket som stannade kvar på Finlands och Estlands kuster innan man vandrade vidare mot Skandinavien. Detta gjorde finlandssvenskarna till en ädlare och äldre folkstam än svenskarna i Sverige själva och teorin blev mycket populär i Finland under en tid.

Riksföreningen hade nog sina underavdelningar också i Finland, men dess betydelse där var mycket mindre än den i Estland. Estlands svenskar var som sagt i början av perioden (1800-talets slut och fram) mycket fattiga och saknade sin egen högre klass. Därför var Riksföreningen till stor hjälp med att skicka böcker och bistå med annat stöd över till sina nationsfränder i Estland. Tack vare Riksföreningen fick man i stånd folkhögskolan, gymnasiet i Hapsal och till sist också ett lektorat, senare en professur i svenska vid Dorpats universitet. Om det än i följande kommer att berättas om finlandssvenskarnas roll i estlandssvenskarnas nationella uppvaknande, får man aldrig glömma att en mer systematiserad hjälp under självständighetstiden kom via Riksföreningen.

3 Estland: estlandssvenskarnas gruppidentiteter

I detta kapitel tas estlandssvenskarnas olika gruppidentiteter upp, både diakroniskt och synkroniskt (under 1900-talets första hälft). Deras historia generellt tas inte upp, utan bara allt det som kan vara viktigt för förståelsen av en sorts gruppidentitet, som senare kan ha lett till en identifikation som minoritetsnationen *estlandssvenskar*. Finns det över huvud taget någonting i deras tidigare historia som pekar på en självidentifikation i kontrast mot ester („otyska”), majoriteten? Det finns det, och det är främst förknippad med olika „privilegier” som svenskarna i Estland hade. Närmaste fråga att besvara är när man fick sådana, och i samband med vad.¹²

Den första gången då svenskarna nämns i skrift är i Hapsals stadsrätt 1294 i samband med rätten att ärva (de svenska stadsborna i biskopens förvaltningsområde hade rätt att ärva egendom efter sina släktingar på landet).¹³ Vidare finns det dokument som visar att

¹² En intressant fråga i sammanhanget är också varifrån svenskarna i Estland härstammar. Det ger inga bevis på deras möjliga gruppidentiteter men är värt att nämna i fotnoten. Studerar man speciellt ortnamnen i det svenska Estland, ser man många kontaktpunkter med det svenska Finland. Edvin Lagman har forskat närmare i det och har skrivit en kort och sammanfattande artikel i *Svio-Estonica* XIX (Ny följd 10, 1968): ”Estlandssvenska ortnamnsproblem”. Det är klart att om än en del av svenskar kom direkt från Sverige över Östersjön, då var det många som kom från Finland. Padis kloster ägde under en tid t.o.m. mark över andra sidan av Finska viken.

¹³ Därifrån härstammar också teorierna som menar att minst en generation av svenskar i så fall måste ha levt i Estland tills dess. Både Paul Johansen och Evald Blumfeldt stödjer denna teori (Johansen 1951; Blumfeldt 1961).

svenskarna har köpt jord från Padis kloster (1345: Laydes och Stora Rågö, senare 1373 igen om Laydes¹⁴). Det finns dokument som visar att svenskarna kan bo på vissa områden om de betalar vissa skatter (1341: runöbor på Kurlands biskops förvaltningsområde, 1470: dagösvenskar på ordensmästares mark¹⁵). Det finns förteckningar över biskopens besittningar i Vik där „de tre svenska landen” benämns: Ormsö, Nuckö och Eyland (Rickul, Sutlep)¹⁶. Esterna saknade sådana dokument eller brev. Senare gav emellertid just sådana brev om markköp, eller vissa skatter som krävdes, ett trumfkort i händerna på svenska bönder, för att kämpa mot det adliga oket som lades på allmogefolket.

Man talar ofta om „den svenska rätten” eller *Ius Suecicum* i samband med svenskarnas historia i Estland och dessa s.k. privilegiebrev. Ragnar Hemmer från Finland behandlar innebörden av den svenska rätten i estlandssvenska bönders sammanhang i sin uppsats „Den svenska bosättnings på Runö ålder i belysning av en rättsurkund” (1934). Han kommer till slutsatsen att i källor där denna rätt omnämns med orden *ius* eller *recht* syftar det enbart på *beskattning* av estlandssvenskar. Hans åsikt är att denna rätt inte inkluderar besittningsrätten till den jord som överlämnades till estlandssvenskarna eftersom jordbesittningen reglerades genom gällande länsrättsliga normer. Blumfeldt polemiserar mot Hemmer och menar att uttrycket „svensk rätt” också innebar ett tyst medgivande att nykomlingarna skulle åtnjuta samma rättsliga levnadsbetingelser som de åtnjöt på utgångsorterna (Blumfeldt 1961). Hur rätten exakt var menad är inte detta arbetes uppgift att reda ut. Viktigare är att anmärka att de fall då den svenska rätten gällde inte var gällande generellt för alla svenskar i dagens Estland, utan begränsade till vissa områden och deras innevånare. Således var de kampaktioner som inleddes mot herrarna också utförda av vissa byars befolkningar. Sällan kämpades de hand i hand med folk från någon annan ort. Flyttade man ifrån byn i fråga, gällde inte den svenska rätten längre. Således formades gruppidentiteter inte på basis av svenskheten i dagens mening, utan på härstamningsorten. Man sökte hjälp hos den svenska kungen redan

¹⁴ Se t.ex. Pöldvee 2001 om dessa områdens historia och kamp för privilegier. Här framgår det t.ex. att privilegierna inte enbart gällde svenskspråkiga människor.

¹⁵ Se t.ex. Koit 1951 och Hedman & Åhlander 1993 om dagösvenskarnas kamp för sina rättigheter

¹⁶ Se t.ex. Kanarbik 2004 och Sinioja 1986

under ordenstiden, men detta betraktades som upproriskhet av de lokala makthavarna och var en helt självtagen rätt. Det var orsakat endast av att man ansåg sig ha kommit från Sverige och ville åtnjuta dess rättigheter. Värre blev situationen för den svenskspråkiga allmogebefolkningen senare under „den gamla goda svenska tiden” då mycket av kronans mark förlänades till adelsmän. Adelsmännen var inte intresserade av bönder som hade privilegier och motsatte sig det dagverk som estniska bönder gjorde. Estlandssvenska bönder led av att de ofta drevs från sina hemman eller på annat sätt assimilerades med den estniska omgivningen. Under den svenska tiden var det naturligare att kräva sina rättigheter och få dem bekräftade hos de svenska härskarna. Under den ryska tiden bekräftades också många av de tidigare privilegiebrevet hos de ryska myndigheterna, men det var många som inte blev bekräftade, i fråga om många diskuterades det länge. Man ifrågasatte giltigheten av breven om man t.ex. hade flyttat (som nämnts ovan) eller det påstods att privilegierna endast gällde om man sysslade med fiske. En annan sak med rättigheterna var att svenskarna hade rätt att flytta liksom bönder i Sverige och Finland som aldrig var livegna. Baltiska godsägare hotade ofta de svenska bönder med att de borde flytta och lämna godsägarens mark. Kanske tog det mest drastiska former på Dagö då runt 1000 svenskar måste vandra ut från sina hem till nyodlingarna vid Dnepr år 1781.¹⁷

På 1800-talet flydde svenskarna ofta till Sverige p.g.a. befolkningstillväxten och den skärpta militärtjänsten som bidrog till intensivare kontakter med Sverige. Egendomligt nog bad klagomännen från Ormsö den svenska regentens hjälp hos tsaren¹⁸ (sin ”nationelle” kung versus sin ”statlige” härskare, Jansson 2000a).

Torkel Jansson har skrivit en träffande artikel i ämnet: „Estlandssvenskhet före estlandssvenskheten” (2000). Han polemiserar nämligen mot alla svenska gemenskaper som kallas nationella före nationalismens uppkomst.¹⁹ Gruppidentiteten som förknippas

¹⁷ Se t.ex. Hedman & Åhlander 1993

¹⁸ Se också Lindström 1992

¹⁹ I främsta rummet kritiserar titeln till Sven Erikssons arbete „Den svenska nationalkänslan före 1800-talet”, *Historielärarnas Förenings Årsskrift* 1949, där svenskhetssträvandena inte var nationella i dagens mening. (Jansson 2000a, sid 426)

med svenskheten i privilegiernas fall nämner han snarare „rättslig-statlig” än „etnisk-nationell” (Jansson 2000a, sid 455). Jansson hänvisar också till Hrochs teori och kallar det stadiets svenskhet för fas O. Jag skulle snarare dra in etnosymboliska teorier, särskilt Anthony D. Smith (1986), som påstår att en nation inte är något annat än en modernare benämning på en etnisk grupp. En etnisk grupp har, som nämnts tidigare, gemensamma symboler, myter om det förflutna och sin historia - i estlandssvenskarnas fall fungerar just privilegietiden (allt ifrån medeltiden till nationalismens uppkomst på 1800-talets slut) som skaparen av sådana myter, symboler och historia.

Ser man då lite mer synkroniskt på frågan, hittar man igen intressanta resultat. Frågan gäller om svenskarna i Estland med nationalismens uppkomst i landet också med detsamma började kalla sig för estlandssvenskar och betrakta sig som en enhetlig folkgrupp, kanske rentav en nationell minoritet. Viktor Aman har skrivit i förordet till *En bok om Estlands svenskar* (del 4):

Estlandssvenskar är en sentida beteckning på människorna i ett antal små bygder, var och en med sina egna särdrag, sin egen kulturutveckling, sparsamt umgänge med andra svenskorter under gångna tider och liten inbördes påverkan. Det är särdragen som gör dessa bygder intressanta men som å andra sidan förbjuder generaliseringar. (Aman 1992, sid VI)

Det kan vara utgångspunkten och förklaringen till många frågeställningar. Människor som vi idag räknar som estlandssvenskar hade nog en identitet knuten till sitt boställe och sitt språk. Dessutom var språket inte samma: alla talade ju sin egen dialekt och skillnaderna mellan dessa olika grupper kan betraktas som lika stora som till exempel mellan svenskar och norrmän.

Vi var väldigt hårt fästa vid vår kultur, säger man nuförtiden, inte då. Vårt språk – det var viktigt. För somliga vara det mycket viktigt. Om t.ex. en klottapbo²⁰ sa *nurka* – lån från estniska – på Nuckö det var förskräckligt löjligt. Man hade sin egen dialekt och den var den riktiga. Kom någon från Ormsö t.ex, så talade han ormsösvenska och det lät ju fult [skrattar]. (Aman 2000)

²⁰ Från Klottorp

Även Torkel Jansson nämner att de började att kalla sig för estlandssvenskar först i exil (Jansson 1997, sid 33). En annan viktig sak är att många skämdes för sitt språk i början av 1900-talet, och det ansågs vara finare att blanda in estniska och tyska ord i sitt tal. Det första stora arbetet som gjordes av de första svensknationella eldsjälarna i Estland var att väcka svenskarnas kärlek till sitt eget språk. Om det vittnar inte minst den sång som estlandssvenskarna antog som sin nationalsång: *Modersmålets sång* av J. F. Hagfors, förresten samma som finlandssvenskarnas nationalsång - med några få förändringar i texten. Det kom språkvetare till Estlands svenskbygder för att forska i de lokala dialekterna redan på slutet av 1800-talet (om detta utförligare nedan i kap. III:1). Det kan också sägas ha medverkat till att medvetenheten om den språkliga egenarten växte. Annars togs forskarna ofta emot med en viss misstro ju mer isolerat ställe det gällde (t.ex. fick en finlandssvensk forskare, Selim Perklén uppleva sådant 1895 då han besökte Rågöarna²¹, Erla Lund mötte liknande misstro så sent som 1932²²). I *Kustbon* kan man följa en intressant diskussion om det svenska språket i Estland mellan Farbror Svenske (Johan Nymann) och Kadakasaks så sent som på 1920-talet. Kadakasaks skriver:

Farbror Svenske tyckes vara alldeles rasande, att vi våga tala tyska med våra barn och skämmas för vår dialekt, som Farbror Svenske kallar vårt modersmål. Farbror har den förmånen att förtjäna sitt uppehälle på våra öar, men det är ej allom givet. En del äro tvungna att söka förtjänst på främmande orter, där de också måste lära sig sina brödgivares språk, t.ex. tyska, som ju är ett kulturspråk och germanskt och alltså släkt med svenska förresten. (*Kustbon* nr 5, 1920)

Även 1925 finns det en serie av artiklar med namn "Vår dialekt" som löper genom flera nummer och där Joel Nyman försöker övertyga estlandssvenskar om deras dialekts storart (*Kustbon* nr 11, 12, 14/15, 16, 1925).

²¹ Han skriver i sin reseberättelse: „Att bland människor, som under århundraden lefvat oberörda af civilisationens inflytande, många egendomliga plägseder och åskådningssätt skola fortleva, är naturligt. Befolkningen är dock i slika saker föga meddelsam, ty den är ytterst misstänksam och försiktig. Något som icke är att undra öfver, då den har fått pröfva tillräckligt af adelsvälde, förtryck, orättvisor och öfvergrepp af alla slag. Detta gäller icke allenast rågöborna utan den svenska befolkningen i allmänhet.” (Skrifter utgifna af SLS, 1896, sid LV-LVI)

²² Erla Lund (1933) berättar hur misstänksamt folk i Vippal var när hon frågade om deras vanor och sed. „Jag har inte tider“, lär en kvinnlig sagesman ha jämt sagt till henne.

Man kände sig ha släktskap med Sverige och det hjälpte att förstärka svenskarnas självmedvetande i Estland. En viktig orsak för bekräftandet av sin egen svenskhet var de obligatoriska 6-åriga grundskolorna på eget modersmål som inleddes först under första republikens tid. Man satt nog ofta sida vid sida med estniska elever men kraven på läroböckerna hade ökat, så att de var ändå ofta desamma för de svenska eleverna i både Estland, Finland och Sverige. 1909 grundades estlandssvenskarnas bildningsförening Svenska Odlingens Vänner (SOV, se kap. II:3, motsvarar i mångt och mycket finlandssvenskarnas Svenska Folkskolans Vänner, grundad 1882) som hade som sina främsta mål att:

- öppna och underhålla skolor, läsestugor och bibliotek
- utgiva och utsprida böcker, tidskrifter och broschyrer bland den svenska befolkningen
- anordna diskussionsmöten, folkliga föredrag, lantbruks- och hushållskurser
- bidra till förbättrande av denna befolknings förvärvskällor och hygieniska levnadsvillkor.²³

Dessa viktigaste riktlinjer i svenskhetsarbetet i Estland visar att utbildningen ansågs vara det viktigaste för att folket skulle bli medvetet om sin egenart bättre (se också ett kommande kapitel om finlandssvenskarnas nationella uppvaknande och bygdesvenskheten, III:5). Man kan säga att den svenska identiteten, och medvetenheten därom, skapades genom sådana steg. Utförligare berättas om frågan i kapitel IV:2.

Grundandet av den svenska folkhögskolan i Birkas medverkade starkt till att förena ungdomar från olika svenskbygder - där kom man först att se det gemensamma mellan olika svensktalande landortsbor. Först då kom det folk över hela svenskbygden till Birkas och fick undervisning på samma språk (svenska), för det andra samlades folk ofta till ungdomsfester som folkhögskolan i Birkas ordnade. En sådan gemenskap verkade redan på gemene mans nivå - om än SOV och tidningen *Kustbon* hade funnits tidigare, från resp. 1909 och 1918, men dessa påverkade endast en mer utbildad klass. Folkhögskolan hade lärare från Sverige och Finland. Också detta medverkade till en starkare svensk identitet hos de estlandssvenska ungdomarna.²⁴

²³ Svenska Odlingens Vänner stadgar, faksimileupplaga

²⁴ Se t.ex. Nyman 1955 och 1971

En annan fråga är om grundandet av det svenska gymnasiet i Hapsal också medverkade på detta sätt. Gymnasiet började med sin första intagning 1931 och dessa klasser skulle läsa i fem år, fram till studentexamen. I en del ämnen undervisade estniska lärare på estniska. Risker var att den lilla svenska klassen skulle försvinna i den mångdubbelt större estniska skolan och att den skulle integreras liksom tidigare svenska elever i estniska klasser hade gjort. Det visade sig vara tvärtom eftersom den lilla svenska klassen hade andras ögon på sig och de var medvetna om sin egenart (Lagman 1943). Alltså bildade gymnasieklasserna också ett slags gruppidentitet sinsemellan men det var ofta sådana ungdomar som fortsatte sina studier vid universitetet och ändå assimilerades senare med esterna. De återvände sällan till sina gamla hemtrakter och blev jordbrukare. I tillägg kom kriget snart efter studentexamen och många flydde från Estland kort därefter. Därför ses gymnasiet som sammanbindande agent spela mycket mindre roll än folkhögskolan.

Det som lät svenskarna leva kvar i sin isolation och således i något slags regionsbaserad identitet var att man höll sig starkt till sina traditioner - allt ifrån jordbruk och hur man skötte den, upp till den folkliga kulturen. Agneta Tomingas, född och uppvuxen på Ormsö, har berättat hur stor uppståndelse det blev när hon kom hem från staden (Hapsal), där hon jobbade, hade klippt sina ormsöflätor och hade vanliga kläder istället för folkdräkten på sig (Tomingas 1999). Det som talade för en sammanhållning hos svenskarna i Estland var särskilt deras gamla traditioner, en konservatism som lät dem leva i en tämligen stor isolation från den övriga världen. I den svenskspråkiga tidningspressen (*Kustbon*) såg man även negativt på när estlandssvensk ungdom dansade och hade roligt på esternas fester i stället för att ordna sina egna svenska. En insändare kritiserar den estlandssvenska ungdomen i ett tidigare nummer av *Kustbon*, nr. 23/24, 1924, där det berättades om dagöesterns fest på Magnushof. Detta lär vara "första steget, målmedvetet eller icke, till svenska ungdomens estnisering. Det sades att en del av Ormsö ungdomarna veckotals efter festen gått och gnolat på de nysslärdade estniska folkvisorna".

Utbildningen hade således helt andra följder för estlandssvenskarna också: med förbättrad utbildning blev också Svensk-Estland för trång för unga estlandssvenskar. Många som hade fått utbildning på Birkas folkhögskola (lantbruksskola) kunde inte använda sina kunskaper hemma efteråt, eftersom allt nytt sågs på med skeptiska ögon i sådana samhällen. Man höll sig hellre vid gamla jordbruksmetoder än tog över de nya och modernare. Många unga sökte därför jobb i Sverige eller Finland (t.ex. Ivarsson 1999) och frågan om estlandssvenskarna skulle överleva som en etnisk grupp eller nationell minoritet dryftades ofta före det andra världskriget. *Kustbon* nr 18, 1927 berättar med bekymmer om den stora utvandringen som drabbat Estland, men procentuellt sett även i högre grad estlandssvenskar. Det skrivs att endast från Rickul på 1500 personer lär det ha utvandrat ca 100 personer under loppet av ett par år till Amerika. Därtill räknas också en omfattande estnifiering på 1930-talet som i vissa fall bidrog till en starkare nationell medvetenhet. Det skrivs till exempel i *Kustbon* redan 1929 under titeln ”Den Estniska nationalismen”:

Den estniska nationalismen, som i viss mån uppmuntras av finnarna, ger sig allt mer och mer tillkänna. Man arbetar redan en tid på Orts- och familjenamnens förestning, och redan hava många historiska namn fått vika för de nationella. /---/ Svenskarnas förmåga och intelligens att lära grannarnas språk och tillägna sig deras bruk och seder har i många avseenden varit och är skadligt för de själva, för deras egenart, språk, m.m. (*Kustbon* nr 9, 1929)

Senare, under 1930-talet, finns det redan mer om faran med estnifieringen på *Kustbons* rader. Dock tycks sådana varningar endast ha upprört de svenska patrioterna. Ibland togs estnifieringen som självklarhet och streds inte emot särskilt mycket,²⁵ till exempel när det gällde efternamn på Ormsö (Tomingas 1999).

Sammanfattningsvis kan man säga att svenskarna i Estland nog hade starka gruppidentiteter fram till 1900-talet. I och med utbildningens framväxt blev man mer medveten om det gemensamma språket och därmed förstärktes den medvetna anknytningen till en kulturell svenskhet. Samtidigt försvagades emellertid de tidigare

²⁵ Se också Schönberg 2001

gamla traditionerna och koncentrationen till trånga bostads- och levnadsområden. Hann en nationell minoritet uppstå före andra världskriget? Frågan får stå öppen tillsvidare.

4 Finland: historisk bakgrund fram till 1809

I följande kapitel ges en bakgrund till förhållanden bakom svenskarnas situation i Finland. För att förstå finlandssvenskarnas position som en nationell minoritet i staten behövs en överblick över historien i landet. Man ser tydliga skillnader i förhållande till estlandssvenskarna. Dessutom kan man mycket klarare hänvisa till svenskarna i Finland som en jämställd nation med majoriteten, alltså inte enbart som en lös etnisk grupp (om detta läs närmare i Rystad 1997).

Början till den svenska historien på Finlands nuvarande territorium liknar mycket estlandssvenskarnas. Det finns olika teorier men den härskande är att man flyttade ifrån Sverige över andra sidan viken på grund av bebyggelseexpansionen i Sverige (pågick i hela Europa under 1000- och 1200-talen). För att befolkningstrycket blev för starkt även i det centrala Sverige och för att det fanns folk där som behövde mark för jordbruk blev resultatet att de sökte sig till obebodda områden på kusterna över havet. Samtidigt får man inte förbise möjliga ekonomiska och politiska motiv: att infoga nya områden i Sveriges beskattningsområde (ca. 800-1300: tidig medeltid och korstågens tid²⁶). Kampen för territorier runt Östersjön pågick ju ständigt, som man ser också på de estniska områdena och deras kolonisation.²⁷

Under medeltiden etablerades slottsförvaltningar i Finland²⁸ och därmed kom också en svensk adelklass att finnas i landet, fastän den större majoriteten av svenskarna fortfarande var jordbrukare, bönder och fiskare. Få av dem som hade bott där tidigare fick tillträde till adelsklassen. Annars hade tyskarna ett stort inflytande över området

²⁶ Det var troligen tre korståg som gjordes till det nuvarande finska området: den första av kung Erik och biskopen i Uppsala Henrik den Helige, den andra av Birger Jarl 1239 och den tredje som kom längst, till Viborg som „grundades” av dem, 1293. (Klinge 1994, sid 11-16)

²⁷ Se också Ivars & Huldén 2002

²⁸ Benämningen Finland används här trots att Finland som sådan inte hade uppstått som ett eget avgränsat territorium än.

under medeltiden (tänk även på Estland). Man får aldrig glömma att havet under den tiden hade en förenande, inte avskiljande verkan, och att man kanske hade mer likadana traditioner och föremålsbestånd mellan Svealand och västra Finland än mellan den östfinska och västfinska delen av landet. Likadant var det ju i Sverige - det var längre till Småland än till Åbo och därför fanns ibland även större skillnader mellan dialekterna inom Sverige än mellan Sverige och det svenska Finland. Likaså levde svenskar och finnar vänligt bredvid varandra i tvåspråkiga områden i Finland trots deras olika modersmål. Dessutom var Finland inget avskilt territorium eller område från Sverige på så sätt att man skulle ha egna förvaltningar eller skilda lagar. I takt med det svenska rikets utveckling och etablerande utvecklades också Finland, och det gav finnarna samma rättigheter i Sverige som svenskarna där hade. Det är skillnad från territorierna som annekterades av Sverige senare (Estland t.e.x) - de förblev provinser till Sverige och hade aldrig sådana rättigheter. Svensk lag och svenskt samhällssystem etablerades i Finland, t.ex. fr.o.m. år 1362 fick de finska lagmansdömena rätt att delta i det svenska kungavalet.

Utan att gå närmare in på följande epokerna i den finska historien fortsätter man med år 1809 som spelar den viktigaste rollen i Finlands historia ur nationalismens synvinkel. (Det är beklagligtvis ofta först härifrån som man börjar sina historiestudier i skolan i Finland.) Då separerades Finland nämligen från Sverige och blev en del av Ryssland, den här gången som Rysslands provins med särskilda rättigheter och sin egen autonomi. Från den punkten började Finland utvecklas självständigt i sin egen riktning och det svenska inslaget som det självklara i landet förminskades mer och mer. I belysning av 1800-talets händelser kan vi se hur finlandssvenskarna som en nationell minoritet har uppstått - kanske inte under själva 1800-talet utan till och med efter det. Som Allardt och Starck påpekar fanns det inga särskilda band mellan svenska landksapen i Finland och inte heller mellan svenskspråkiga från olika stånd före slutet av 1800-talet (Allardt & Starck 1981, sid 107).

5 Finland: Svenskhetens uppkomst och orsaker

Mycket slående är Matti Klinges ord i boken *Runebergs två fosterland* (1983) där han skriver:

Och idag tror så gott som alla både i Sverige och Finland, att det från början varit historiens bestämmelse och mål att dessa två riken skulle uppstå som skilda enheter. Man tänker sig att Gud velat det på detta sätt, fastän det i själva verket var Alexander I och Napoleon. (Klinge 1983, sid 30)

Efter att Finland „höjts till nationernas antal” 1809 av tsar Alexander I fick man behålla sina gamla lagar (bl.a. kyrklagen, religionen, samhällsskick).²⁹ För tsaren var det viktigt att Finland var lojalt gentemot tsarriket; som förebild för sin nya liberala politik kunde han också visa på Finland med dess statsskick. Dock flyttades huvudstaden från Åbo 1812 (som låg alltför nära Sverige) till Helsingfors och den framspirande finsknationella rörelsen fick allt stöd från tsarmakten - man tog risken för ett svenskt revanschkrig allvarligt. Finland fick behålla sitt gamla samhällssystem men centralstyrelsen hade ju än så länge legat i Sverige och man måste skaffa nya termer och sin egen förvaltning i den autonoma staten.³⁰

Ett akademiskt intresse för det finska språket och den finska folkliga traditionen hade uppstått egentligen redan på slutet av 1700-talet vid Åbo akademi, med Adolf Ivar Arwidsson som ledargestalt. Också den fick en viss stöd från ryssarna men hade aldrig någon större politisk betydelse. En annan våg kom runt 1830 med centrum i Helsingfors, den kan sägas kulminera med utgivandet av Kalevala 1835 och 1849.³¹ 1831 grundades Finska Litteratursällskapet. Under denna period var redan nationalismen på väg uppåt och Herders idéer om språkets betydelse i att forma en

²⁹ Om respektive olika och likadana utvecklingar i Finland och Sverige efter 1809 kan man läsa i en artikel av Torkel Jansson (2000b) som heter „Två stater - en kultur. Sverige och Finland efter 1809”

³⁰ Man fick sin egen centralförvaltning ledd av senaten och även i princip sin egen fyraståndslantdag.

³¹ Elias Lönnroth samlade åren 1828-1844 under sina färder i Finland en mängd folksånger som han bearbetade och sammanställde till en berättande dikt. Efter publicerandet av den andra delen blev verket ett finskt nationalepos.

människa blev populära (1772 gav Herder ut verket *Über den Ursprung der Sprache*). I Europa fanns det många stater där den härskande eliten talade ett annat språk än folket, vilket gjorde att språket fördes in i politiken. För första gången upptäckte man även i Finland att det finns en språkgräns i landet och att folket oftast inte talade den härskande klassens språk. Det var många av den svensktalande eliten som började arbeta för att främja finskans ställning i Finland. Man började även tala finska i sina annars dittills svenskspråkiga hem. T.ex. historikern och politikern Georg Zachris Forsman antog namnet Yrjö Koskinen och införde finskan som sitt hemspråk. Han blev senare en ledargestalt för den finsknationella rörelsen. En sådan förfinskning av svenskarna har av de medvetna svenskar som steg in i debatten under 1800-talets andra hälft starkt kritiserats. August Sohlman lär ha påpekat 1855 att

i Böhmen höll tyskt och tjeckiskt vardera på sitt, i Schleswig tyskt och danskt, men i Finland hade en nationalitet inte bara för avsikt att godvilligt uppge sin härskarställning, utan „skyndade jublande mot förintelsen”. (*Ett land, två språk* 1998, sid 13)

Ledargestalten för den finsknationella rörelsen var Johan Vilhelm Snellman. Han trodde inte på tvåspråkiga samhällen utan ansåg att en nation borde sträva efter att bilda sin egen stat (även om tankarna omkring en självständig stat inte dryftades så starkt under 1800-talets Finland, en rysk provins i Rysslands hårda järngrepp). Snellmans tanke var att man borde sträva efter en enhetlig nation som talar ett språk, finska, för att alla kunna överleva under Rysslands makt. Han drev sakerna så långt att man antog ett språkmanifest varigenom finskan erhöll ställningen av ämbetsspråk vid statliga myndigheter. Det föreskrev även att finskan senast 1883 skulle vara likaberättigad „uti allt sådant som omedelbarligen berör den egentliga finska befolkningen i landet.” (*Ett land, två språk* 1998, sid 16)

Sådana utvecklingar i landet ledde till att också svensketsrörelsen samlade kraft. Det uppstod i stort sett två stora linjer inom kampen för svenskheten. Den ena kallas för *kultursvenskhet* och var härskande nästan fram till 1900-talet. Den andra, bygdesvenskheten, började man ta mer allvarligt efter 1906 då den gamla ståndslantdagen ersattes med en modern enkammarlantdag utsedd genom allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor. Ledaren för den kultursvenska rörelsen var Carl

Gustaf Estlander. Deras tanke var att den svenska kulturen var överlägsen den finska och tätare sammankopplad med kulturen i Europa; det kan påstås att det svenska var viktigt för kultursvenskarna inte för att det var svenskt utan för att det var europeiskt. Kultursvenskheten stod långt från allmänheten, massorna hade inget tillträde till beslutsfattande – likaså majoriteten av den svenska befolkningen. Den kände större sammanhörighet med finska bönder än med den svenska överklassen.

Härifrån följer att *bygdesvenskheten* stod närmare folket. Det var bildade svenskar igen som i detta fall var intresserade av den svenska landsbygdsbefolkningens ursprung och språk. Ledarfiguren var Axel Olof Freudenthal som igångsatte folkloristiska och lingvistiska studier om den svenska allmogebefolkningen i Finland. Hans tanke var att finnar och svenskar mycket väl kunde leva jämsides (i motsats till vad fennomanerna hävdade). Det viktigaste för honom var att värna om kustbefolkningen och undersöka dess ursprung. Därifrån var det inte stort steg till estlandssvenskarna vars språk och rötter hjälpte att fullborda bilden. I tillägg ska det betonas att detta intresse för folkens och språkens ursprung i tiden sammanföll med det allmänna intresset för sådana ämnen överallt i Europa. (Även rastänkandet samlade krafter vilket ledde till vetenskapliga studier och deklarationen om den germanska rasens överlägsenhet över den fennougriska). Freudenthals tanke var att landsbygdsbefolkningen utgjorde kärnan för svenskarna i Finland och därför skulle de också bli medvetna om sin nationalitet. Idén låg i att studenter skulle dela sin „andliga kapital” med allmogen och t.o.m. börja ge ut en tidning för dem.³² All denna rörelse ledde fram till grundandet av föreningen Svenska Folkskolans Vänner 1882 som verkade (såsom SOV i Estland) för att höja folkbildningen och svenska språkets ställning (se vidare Cavonius 1982). Svenska Litteratursällskapet grundades 1885 till minne av Johan Ludvig Runeberg. Sällskapets primära uppgift är enligt stadgarna bl.a. „att samla, bearbeta och offentliggöra vittnesbörden om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland, att främja inhemsk forskning rörande svenska språket och litteraturen /---/” (*Svenska Litteratursällskapet*).

³² Tidningen *Folkvännen* började komma ut 1861 med Viktor Öhberg som huvudredaktör

Bygdesvenskheten hade också sin samlingsrörelse som kultursvenskarna saknade. Skaparen av den var Freudenthals elev Axel Lille. Den senare blev även Svenska Folkpartiets ordförande när det grundades 1906.

Bygdesvenskheten liknar mer nationalitetskampen som fördes av estlandssvenskarna några decennier senare. De var därför en bra förebild för de inhemska strävanden i Estland. Estlandssvenskarna saknade en högre klass och därför finns det ingenting som förenar deras svenskhetsarbete med kultursvenskheten.

När det gäller frågan hur en nationalitet som finlandssvenskarna skapades, har flera teorier försökts anpassas. Det viktiga är att utgå just från alla samhällsklasser, bygdebefolkningen inkluderad. Jan Sundberg har i sin avhandling om svenskhetens dilemma i Finland analyserat olika teorier (Sundberg 1985). För det första påstår Michael Hechter att befolkningen i periferin blir nationellt diskriminerad för sitt språk, sin religion eller andra kulturella yttringar. I Svensk-Finlands fall är det en problematisk infallsvinkel eftersom Nyland och Åboland säkert kan räknas som centra i statens betydelse, samtidigt som Åland och Österbotten mer tillhör periferin (Sundberg 1985, sid 20-21). Både Sundberg och Kummel har berört Hrochs behandling av finnar och påstått att hans periodisering av olika faser (Hroch 1985, sid 62-75) inte helt sammanfaller med verkligheten.³³ Det finns hos Hroch ändå intressanta saker man kan fästa sig vid när det gäller finnar (och man kan dra paralleller till svenskarna i Estland, särskilt på grund av att inte heller finnar hade någon finskspråkig kulturtradition från tidigare som t.ex. svenskarna i Finland ändå hade). Hroch betonar att en av orsakerna för en sen nationell massrörelse bestod i Finlands geografiska situation:

These [unfavourable elements in geographic position] were not only the considerable extent of the national territory, which was very sparsely populated, but also its internal structure: its dense network of lakes and deep forests always formed a grave obstacle to communication between distant regions. (Hroch 1985, sid 74)

³³ Däremot hänvisar de båda till Osmo Jussilas avhandling *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899-1914* (1979) där Jussila anger andra perioder för massrörelsens tid (fas C). (Sundberg 1985, sid 37; Kummel 1994, sid 160)

I fallet estlandssvenskar är det också geografin som spelar en viktig roll - man hade aldrig något gemensamt sammanhållet territorium utan de var utspridda på olika öar och kusttrakter (särskilt när man tänker på Runö i Rigabukten). Däremot skriver Hroch att under fas B blev språkprogrammet i Finland samtidigt ett socialt program: folkets språk mot aristokratin. Angående Hrochs teori och finlandssvenskarna anser Kummel att finlandssvenskarna är för få att man skall kunna dra några generella slutsatser men att man kan peka på 1880-talet för det första skedet och 1900-talets första decennium som massrörelsens tid (Kummel 1994, sid 160). Massrörelsernas tid är emellertid den viktigaste fasen och det berör just bygdebefolkningen i fråga. Det pekas på åren omkring 1906 för en sådan massrörelses födelse: Svenska folkpartiet bildas, rösträttsreformen osv. Sundberg nämner också Tom Nairn som i sina studier har kommit till den allmängiltiga slutsatsen att följande tre kriterier bör ingå för att en kontakt skall kunna uppstå med bygdebefolkningen:

1. kommunikationen måste ske på samma språk
2. en sådan folklig kultur ska prioriteras som innehåller seder och bruk med en stark bygdeförankring
3. det gäller att fästa en generell uppmärksamhet vid folkgruppers olikartade levnadsförhållanden (Sundberg 1985, sid 41)

Hur engagerades „massorna” i finlandssvenskt fall? Historien liknar mycket den estlandssvenska ett halvt sekel senare. Som också Sundberg nämner är det ett välkänt faktum att det nästan är omöjligt att väcka nationalitetskänslor hos oskrivkunnigt folk. Därför satsades det mycket på folkbildning (Sundberg 1985, sid 41). Liksom i det estlandssvenska fallet insågs vikten av att utbilda lärare. Samlingsrörelsens ledare Axel Lille har i efterhand bedömt vilka faktorer som bidrog mest till det svenska uppvaknandet i Finland:

Genom tillkomsten av tvenne svenska folkskollärar – och lärarinneseminarier i Nykarleby och Ekenäs skapades en svensk folkbildningskår, vars upplysnings- och uppryckningsarbete bland den svenska allmogen varit oskattbart, ett arbete som uppröjt marken för uppkomsten av en svensk nationalitetsrörelse. På det kraftigaste medverkade härtill Svenska folkskolans vänner, som 1882 begynte sin verksamhet och vars sång- och musikfester blivit det enande bandet

mellan de olika svenska landsdelarnas befolkningar. Ovärderligt har även de svenska folkhögskolornas arbete varit för den svenska stammen. (Lille 1921, sid 1009)

Svenska Folkskolans Vänner är den finlandssvenska förebilden till Svenska Odlingens Vänner i Estland som också stod för att det öppnades nya svenskspråkiga skolor. Lika viktiga för utbildandet av estlandssvenska lärare kom Nykarleby och Ekenäs att bli.³⁴ (Läs mer om det i kap. IV:2.2)

Situationen var långt mer framskriden i Finland i början av 1900-talet och tiden då estlandssvenskarna insåg vikten att främja den svenska nationaliteten i landet. Samtidigt liknar den finska och estniska historien varandra i början av 1900-talet eftersom båda fortfarande var Rysslands provinser. Tsarmakten försvagades och förstärktes inom kort mellan 1905-1910 – det påverkade förhållandena i båda provinser. Likaså förklarade båda länderna sin oavhängighet på slutet av andra decenniet till 1900-talet. Principen om nationernas självbestämmanderätt var som känt en av de politiska grundsatser som återopades mest i den världspolitiska diskussionen under och åren närmast efter det första världskriget. Frågans aktuella betydelse sammanhänger nära med själva krigsföringen: de allierade var intresserade av att försvaga Tyskland och Österrike genom att nationella minoriteter uppstod och ville avsöndra sig från centralmakten.

Motsvarande strävanden gjorde sig från centralmakternas sida gällande beträffande minoriteterna i Ryssland ävensom t.ex. Irland. Så användes motståndspartens minoritetsnationaliteter som ett slags brickor eller skiljemynt i det storpolitiska spelet. (Bonsdorff 1950, sid 11)

I Finlands fall visste knappast allmänheten i Europa om det svenska folket i landet, man betraktade väl med intresse Finlands separerande från Ryssland. Situationen blev inte bättre av inbördeskriget efter det första världskriget där skiljelinjen drogs mellan vita och röda, inte mellan finsk- och svenskspråkiga (dock stred flertalet av svensktalande på den vita sidan och var rädda att de rödas seger skulle medföra dråpslag för svenskheten i landet). När landet blev självständigt, visade svenskarna med detsamma upp det största intresset för nationalitetsparagraferna. Bland de „svenska krav” som framfördes åren

³⁴ Seminariet i Nykarleby var avsett för män och det i Ekenäs för kvinnor.

1917 till 1924 intog tanken på en finlandssvensk självstyrelse på territoriellt eller kulturellt grundval en framträdande plats. Av de finska partierna byggde de borgerliga sin grundåskådning på den snellmanska ideologin om en finsk nationalstat som slutligt mål och tyckte att svenskarna borde assimileras och övergå till finska. De finska socialdemokraterna tyckte inte att det var så viktigt med språkfrågan fast de motsatte sig inte till det heller. Det var det svenska partiet, ett högerparti till det yttersta, som försvarade borgarskap och intelligensaristokrati, som gjorde samarbetet mellan socialdemokraterna och svenska folkpartiet mycket svårt. (Bonsdorff 1950, sid 324) Ofta låg problemet således i att svenskarna inte var en helt enhetlig grupp. Det kom till uttryck även på regionalt plan då Åland (senare också Österbotten) dryftade separatistiska tankar och försvårade samarbetet samt samförståndet mellan svenskarna och finnarna i Finland (Ålandsfrågan kom upp åren 1917-1918).

Med regeringsformen 1919 stadgades likställdhet för både finnar och svenskar – alltså talade man inte om en minoritet utan en i alla avseenden likaberättigad folkgrupp, fastän svenskarna utgjorde endast ca 13 procent av befolkningen år 1900 (*Ett land, två språk*, 1998, sid 39). I och med det förändrades också riktlinjerna för den finlandssvenska politiken i landet, man började kämpa för det stadgade. Regeringsreformens stadganden specificerades genom 1922 års språklag som likaså fortfarande är i kraft (ändrad bl.a. 1935, 1962 och 2003). Den bygger på att landet indelas i enspråkiga och tvåspråkiga kommuner och ämbetsdistrikt. Tvåspråkigheten skall fungera på tjänstemannanivå. Den offensiva andan ersattes med en defensiv efter 1924 då den svenska opinionen hade splittrats igen. Även äktfinnarna steg på parnassen igen och krävde bl.a. „proportionalitetsprincip”.³⁵ Språkstriderna kulminerade 1935 både i riksdagen och den offentliga debatten. Först med den växande oron i Europa under 1930-talet drogs dessa nationella (och språkliga) motsättningar tillbaka och har inte kommit upp särskilt starkt sedan dess.³⁶

³⁵ Stödet skulle endast komma efter proportionerna och således skulle svenskarna förtvina. Yrjö Ruutu var en ledargestalt för ett sådant tänkande.

³⁶ Om finlandssvenskarnas nationella grundlagsskydd läs i Modeen 1977. Där tas minoritetslagstiftningar och dess historia upp mycket grundligt.

Finlandssvenskarna vände sina ansikten ofta mot Estland och dess politik i den unga republiken, som de ansåg vara förebildlig särskilt i allting som minoriteterna och svenskarna angick. I *Allsvensk Samling* nr 11, 1922 (den 1 juni) skrivs det t.ex. hur statsöverhuvudena i Finland och i Estland höll tal på ett möte i mitten av maj samma år. Finlands president hr Ståhlberg³⁷ lär ha skålat ”för det estländska folkets framgång” och betonat släktskapen mellan ester och finnar. Man är illa berörd över att presidenten inte berörde att svenskarna („och det i långt högre grad än finnarne!”) hade hjälpt till att skapa detta uppbyggande. Däremot framhävs det som Estlands president Konstantin Päts framhöll i sitt tal:

„/---/. Jag återför ännu i minnet den stora kulturella släktskap, som förenar våra båda länder. Båda ha vi i början av vår utveckling fått näring från den skandinaviska kulturen, dess inflytande har i våra länder efterlämnat sina spår. Svenskarna äro i båda länderna en inhemsk nationalitet. I Finland har man kunnat av de två nationaliteterna skapa ett politiskt folk, som enhälligt värnat och uppbyggt sin stat. Också som vår förebild har hägrat att på samma sätt av våra nationaliteter skapa en enhetlig fosterländsk familj. Men Finlands och Estlands folks kulturella förhållanden äga ett alldeles speciellt intresse. Det är icke en tillfällighet att Runebergs Vårt land genom Fader Jansen också blivit vår nationalhymn. Sådana äro de politiska och kulturella band som förena våra båda folk.” (Allsvensk Samling nr 11, 1922)

I samband med den svenska folkfesten i Hapsal skriver någon ”E-d” i *Svenskbygdens* marsnummer 1933 att svenskarna i Estland är få i antalet och spelar en blygsam roll i sitt land i jämförelse med finlandssvenskarna.

Men i motsats till förhållandena i Finland följer den estländska statsmakten en liberal och försonlig politik gentemot rikets språkminoriteter, varav jämväl den svenska nationaliteten är delaktig och sålunda har vägen till utveckling öppen och fri. (Hela artikeln är angiven i *Kustbon* nr 11, 1933)

Sammanfattningsvis kan man se att finlandssvenskar förde sin nationalitetskamp sedan dess uppkomst med egna krafter och ’behövde’ estlandssvenskar endast för att förstärka tron på svenskarnas urgamla traditioner och rötter.

³⁷ Det betonas med bitterhet i kontexten att presidenten har ett svenkt namn och att Estlands president har ett estniskt

IV EMPIRISK DEL: kontakterna mellan Estlands och Finlands svenskar

I följande kapitel kommer kontakterna mellan Finlands och Estlands svenskar att behandlas. Utgående ifrån Hrochs teori om små nationernas uppkomst är främsta intresset att se först på forskarnas intresse för estlandssvenskarna (fas A). Här berörs bl.a. också forskare från andra nationaliteter men en stor uppmärksamhet är tillägnad dem från Finland. Svenska Litteratursällskapets Arkiv i Finland har varit till stor hjälp i den frågan. Då räknas upp och systematiseras kontakterna mellan Estlands och Finlands svenskar utgående från Nikolaus Blees' samling och estlandssvenskarnas tidning *Kustbon* (fas B). Skälet att jag valde dessa källor var att Blees' samling i Riigiarhiiv hittills har varit tämligen outforskat och tidningarna ger en bra grund för att börja med temat. Tyvärr har jag inte kunnat använda andra arkiv och samlingar än, främst för att arbetet skulle växa alltför mycket. Den sista delen polemiserar över om fas C enligt Hrochs teori hann inträffa före andra världskriget.

1 Hrochs teori, fas A: Forskare hos estlandssvenskar

Enligt Hroch kännetecknas den första fasen i en nations uppkomst av intresset mot folkgruppen från en intellektuell elit. I små nationers fall är det ofta fråga om en intellektuell elit utanför själva folkgruppen (utlänningar eller medlemmar av andra nationaliteter i samma land).

Man ser två distinkta faser i den estlandssvenska nationalismens utveckling: fas A är perioden då forskarna började intressera sig för folkgruppen vid Estlands kuster. Deras intresse var av upplysningstypen och de hade inga planer på att väcka patriotism hos estlandssvenskarnas på nationell basis. Fosterlandsstiftelsen som skickade två missionärer till Estlands svenska områden (1873 kom Thorén och Österblom) tänkte likaså mera på den andliga väckelsen än på den nationella. Svenskarna som skrev om estlandssvenskarna i tidningar och började skicka svenskspråkiga böcker till Estland var också upptäckare av gruppen på sitt sätt. Vilhelm Lundström, grundaren till Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, hade redan lite andra planer (se Kummel 1994). Hans intresse var att väcka estlandssvenskarnas nationalkänsla och

detta berodde inte enbart på nationalromantiska skäl, han tänkte även lite politiskt eftersom Sverige ju under tiden föreningen grundades (1908) gränsade mot Rysslands provinser. I och med att svenskheten började växa fram i Finland på slutet av 1800-talet, började filologerna intressera sig för olika svenska dialekter, bl a i Estland (och Ukraina). Det var viktigt att visa vikten av svenskarnas förenande led - språket. Filologerna var troligen mer intresserade av olika varianter av språket än den politiska idén om att visa vad sammanbinder en nation. I det följande tas upp olika forskare som intresserade sig för Estlands svenskar.

Det finns redan några tidigare forskare på 1700-1800-talen som vid sidan om sina övriga undersökningar också har stött på material om det som gäller estlandssvenskar. Jag kommer inte att gå närmare in på dessa, särskilt för att de var tyskar och bidrog till nationalismtänkandets växt över hela Estland, inte enbart i svenskbygderna (om alls där). Redan 1774 beskrev **August Wilhelm Hupel** kustbornas annorlunda ställning i sin *Topografische Nachrichten von Lief- und Ehstland* (Riga). **A. H. Neus** (1795-1876) var en balttysk folklyrikforskare. Han samlade folkdiktning och gav ut den första antologin över folksånger i Estland *Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung* (3 häfter, 1850-52) och tillsammans med F.R. Kreutzwald gav han ut *Mythische und magische Lieder der Ehsten*, 1854. I hans samlingsarbete stötte han också på material från svenskarna i Estland, främst på Nuckö.

Det finns en annan tysk av större vikt i estlandssvenskarnas kontext. **Carl Fr. W. Russwurm** (1812-1883) var född tysk och fick sin teologiutbildning i Tyskland (Bonn och Berlin). Han var dock mer intresserad av historia, språkvetenskap och folklivsforskning. Det är ganska typiskt för den tiden då nationalromantiken började blomma. Han kom till Estland 1835 och blev informator hos baron Ungern-Sternberg. Efter det hade han olika arbeten i Estland - Reval och Hapsal, och i Hapsal kom han att bo 26 år av sitt liv. Han hade vänner bland olika forskare i Estland (A.H. Neus, F. J. Wiedemann, under 1870-talet brevväxlade han flitigt med Artur Hazelius) och andra gynnsamma omständigheter gjorde att Russwurm blev en mycket ivrig forskare i de estlandssvenska ämnena och redan 1855 var färdig med sin stora monografi om dem: *Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö : Untersuchung :*

mit Urkunden, Tabellen und lithographierten Beilagen. Det är en mycket grundlig bok om den lilla folkstammen estlandssvenskar och en av de grundligare monografier i ämnet även hittills. Han behandlar där folksed, folkdräkter, andeväsen, invandring och grundligt olika geografiska områden. Enligt Viktor Aman finns det endast en stor lucka i hans framställning och det är information om böndernas pålagor, skyldigheter, övergepp mot dem, prygel o.dyl.

Vi förstår: om han i detta hade varit lika utförlig som i annat, så hade boken inte kunnat komma ut. (Aman 1992:9)

Intresset från forskarne i Sverige under 1800-talet fanns också. Skillnaden från de finlandssvenska och balttyska forskare ligger i att svenskarna själva oftast inte kom till ort och ställe utan hade andra sätt att samla material av intresse. Först ska **Artur Hazelius** (1833-1901) nämnas i sammanhanget. Också hans intresse var baserad på svensknationell idé som var populär i Sverige under 1800-talet. När det gäller information om svenskar i Estland var han i kontakt med Carl Russwurm och på Hazeliis anmodan samlade Russwurm genom församlingsprästerna i Estland ihop estlandssvenska byggedräkter och allmogeföremål. Den första sändningen avgick redan den 23 augusti 1873 då Hazelius öppnade en utställning på Drottninggatan i Stockholm av sina etnografiska samlingar, vilken blev en föregångare till Nordiska Museet. Inalles blev det fem sändningar från Svensk-Estland, den sista 1877. 1891 köpte han området på Djurgården där nuvarande friuftsmuseet Skansen är beläget. Senare skulle en estlandssvensk stuga från Rickul skickas över till Skansen. Stugan utsåg Jakob Blees på uppdrag av Artur Hazelius. Den planen fullbordades dock aldrig för något kom emellan (Aman 1992, sid 9, 130).

Om Hazelius var mer intresserad av föremålsbeståndet, då det språkliga intresset fanns hos bröderna Säre i Sverige. **Per M Arvid Säre** lyckades möta några svenskar från Nuckö 1854, då dessa anlände med småbåtar till Visby. Han var nämligen intresserad av deras östsvenska språk. 3 dec 1854 skriver han till sin bror **Carl**, språkprofessor i Uppsala, att han lyckats „samla en verklig språkskatt af 85 tät-skrifna 8°-sidor” (Aman

1992, sid 28). Han samlade också senare språkligt material när han mötte estlandssvenskar i hamnar i Sverige.

Av forskare från Sverige som varit intresserade av estlandssvenskar och själva kom till kusttrakter i Estland i början av 1900-talet kan man nämna t.ex. **Gideon Danell** sammansättaren av *Ordbok över nuckömålet*, 1905. Han tog med sig till Estland en ung språkstuderande, den som skulle bli upptecknare av det utdöende svenska dagömålet. **Nils Tiberg** återkom somrarna 1925-27, 1929 och flera somrar på 1930-talet. Han undersökte språket i olika estlandssvenska bosättningsområden, men också estlandssvenskarnas folkliga kultur. Senare har han gett ut många böcker i dessa ämnen.

Intressantare ur dessa arbetes synpunkt är att se på finlandssvenska forskare under 1800-talet och även under 1900-talets första hälft som studerade estlandssvenskarnas språk och kultur. Dessa forskare åkte oftast själva till orter av intresse. De flesta hade någon anknytning till Svenska Litteratursällskapet i Finland. Den första som tas upp, gästprofessor i historia **Wilhelm Lagus**, gjorde sin resa till svenskarna i Gammalsvenskby vid Dnepr redan 1952 då Svenska Litteratursällskapet inte var grundat än. Svenskarna i Gammalsvenskby var tämligen bortglömda i Estland, man hade inte hört av dem på 60 år. När Russwurm skrev på sin stora monografi om kustsvenskar i Estland, undersökte han om svenskar fanns kvar i Ukraina via tyska präster i närliggande områden. Då skickade han en förfrågan om deras situation nere i Ukraina. Svaret dröjde ett helt år men kom dock och Russwurm lät det publiceras i *Helsingfors Tidningar* (den 12 okt 1850). Han publicerade en rapport i svenska tidningar i Finland. Likaså blev en artikel publicerad i en separat bok av *Aftonbladets* redaktör August Sohlman: *Om lemningar af swänsk nationalitet i Ehstland* (1852). Boken innehåller information om svenskar i Estland och en hel rapport av Lagus. Han beskriver första gången då han började prata svenska med en gammal dam, Maria Matsdotter (Kitas, född 1795), därstädes (*Gammalsvenskby*):

Hon visste ej om hon skulle svara på tyska, ryska eller svenska, - men oftast blef det en blandning af alla dessa språk. Och likväl hade ingen på ett värtaligare sätt kunnat beskrifva styrkan av de intryck, som modersmålets toner på en främlings läppar frambringar hos den, som

aldrig hört det talas af andra än sina närmaste, af vissa lätträknade och kända människor.
(Sohlman 1852, sid 25)

Också finlandssvenskar samlade material hemma från estlandssvenskar som råkade besöka Finland. I Svenska litteratusällskapets arkiv finns det några runövisor (dock enbart texter) som stud. Isak Smeds 1883 lär ha tecknat upp efter „föredrag av några sjömän från svenska Estland.” (SLS 3) De viktigaste forskarna som studerade svenskarnas i Estland seder och bruk och huvudsakligen språk var två nästa män: Axel Olof Freudenthal och Herman A. Vendell. Båda var framstående män i Svenska Litteratursällskapet i Finland.

Axel Olof Freudenthal gjorde många resor til Estlands svenskbygder och samlade språkprov där. 1874 och 1875 var han över i Vippal och på Rågöarna.

Antalet af dem, hvilka jag i det följande skall sysselsätta mig, är således icke stort, men de många får [?] den nordiske språkforskaren högst intressanta egendomligheter, som utmärker den och af hvilka åtskilliga hafva urgamla anor, löna väl den möda jag nedlagt på studiet af denna lilla folkhopets modersmål; ty utom har det särskildt för mig varit tilldragande genom sin temligen nära släktskap med svenska allmogemålet i Nyland. Någon närmare [släktskap?] har jag därimot icke funnit det ega med dialekterna i de trakter av Sverige (Roslagen och Uppsalanäjden), hvarifrån Rågö och Wichterpalsbönderne själfva uppgifva sig härstamma.
(SLS 213:I, sid 726-727)

Han anger i samma förord till sina anmärkningar att det varit tradition hos estlandssvenskarna att aldrig ingå blandäktenskap med ester.

1877 kom den finlandssvenska språkforskaren **Herman A. Vendell** på sin första språkresa över till Dagö, Nuckö, Ormsö, Rågöarna och Vippal. I reseberättelsen skriver han att han gjorde resan „i språkligt intresse till de svenska öarna utanför Estlands kuster,” (SLS 181:I, sid 3). Flertalet invånare i strandbyarna var fortfarande svenskar, men det sas till honom att det kom så mycket „otyskt”, dvs. estniskt dit varje år. Vendell gör en sammanfattning av sina intryck av svenskarna och ser stammens annalkande undergång. I Kertell på Dagö fann han 1877 kanske ett hundratal svenskar, alla anställda vid fabriken. Gudstjänster på svenska förekom inte längre. „Där se vi en liten

profbit på och förebild till det drama, som, antingen man erkänner det eller icke, sträfvar att omfatta alt svenskt öster om Bottnen och Eysterasatt. Så sorgligt och i högsta grad nedstämmande detta förhållande än måste synas mig, dess mera upplyftande var det att höra någre gamle män med kärlek nämna sitt språk och sina minnen, /---/” (SLS 181:I, sid 15). Vendell undersökte folkdiktning och folktro hos den svenska allmogen på Ormsö, Nuckö och i Vippal sommaren 1878. 1879 var han också på Runö, Dagö, Ormsö, Nuckö, Odensholm, Rågöarna (SLS 182:a). 1881 gjordes resan till Gammalsvenskby och Nargö: „bland svenska munarter söderom finska viken återstodo som oundersökta således blott” dessa två ställen. (SLS 182:c) Om svenskarna i Gammalsvenskby skriver han i sin resedagbok:

Den svenska typen träder en genast inför ögonen – naturligtvis, efter blandade äktenskap ej ingås. Skönheter saknas icke bland kvinnorna. Hastiga i beslut, snabba i omdömet, glada i umgönget, företagsamma i arbete fann jag våra kära stamförvanter därnere. Nöjda med sin lott vore de men sände likväl längtansfulla tankar till „Svenskband”. Jag fann dem i alt som kött af vårt kött och blod af vårt blod; blott med den skilnad att jag än aldrig sett – redligare hjärtan och älskvärdare karaktärer än där.” (SLS 182:c, sid 94-95)

När det gäller Nargö så nämner han att dels härstammar befolkningen där antagligen från Nyland. (SLS 182:c, sid 107) Han fortsätter lite senare:

Men om ock på genealogisk väg svårt är att utreda rashärstamningen, så skall dock den som råkar på en Nargö-bo tvärt säga: han är svensk!³⁸ Männen äro högreste, hafva långsmal ansigtstyp och bära böljande gulbrunt hår och skägg. (SLS 182:c, sid 109)

Vendells och Freudenthals stora satsning för estlandssvensk forskning var deras ordbok över estlandssvenska dialekterna, vilken Johan Nymann hjälpte att redigera. Vendell sammansatte också ordbok över runömålet med dess ljud- och formlära.

Selim Perklén besökte svenskbygderna 1895 eftersom han ”sedan länge [hade varit] lifligt intresserad för den svenska befolkningens i Estland ålderdomliga och i flera afseenden särledes intressanta språk.” (Skrifter utgifva af SLS, 1897, sid LV) Han

³⁸ originalets understrykning

gjorde sin resa som Svenska Litteratursällskapets stipendiat och besökte Rågöarna, Vippal, Nuckö och Ormsö. Han samlade gåtor, ordstäv, talesätt, visor och skrock, ritade upp bomärken (117 st) och skrev upp dialektala ord.

Intresset för estlandssvenskarna bestod även efter 1800-talet. Musikforskare och folklorist **Otto Andersson** (1879-1969) hade också många beröringspunkter med Svenska Litteratursällskapet i Finland. Han var med i dess styrelse och dess kommitté för utgivning av serien *Finlands svenska folkdiktning*. Fyra av seriens volymer, V:1, VI A 1, VI A 3 och V:3, har utgetts i hans namn. Han stiftade 1906 föreningen Brage³⁹, som också hade kontakter med Svenskestland (se kap. IV:2.3). Han var centralgestalt vid många finlandssvenska sångfester. Han upptecknade tusentals folkvisor och -melodier både i Finlands och Estlands svenskbygder. Jultiden 1903 fick han stipendium från Svenska Litteratursällskapet och reste till Ormsö, Nuckö, Vippal och Rågöarna för att samla material främst om folkmusik och musikinstrument.⁴⁰ Resultatet av resan var en samling omfattande 140 melodier, lite över hundra små lyriska visor (mest fyrradingar), ett par längre sånger och några berättelser. I sin reseberättelse skriver han inte mycket om folket och deras svenskhet, utan beskriver deras levnadsvillkor och bebyggelse. Dock finns det lite om det svenska språket i samband med Vippal där svenskan höll på att dö ut.

Där är hvarje spår af den svenska stammen snart utplånadt, och med djup smärta måste man konstatera, att ett språk verkligen kan dö ut. I de fordom svenska byarna funnos nämligen numera ytterst få som talade sitt modersmål - liknande lär förhållandet vara på Dagö som också ägt en svensk koloni - och dessa talade det med en underbar skygghet, såsom det klingade för

³⁹ ”Brage, förening för vård och främjande av finlandssvensk folkkultur, sådan den tagit sig uttryck i diktning, seder, musik, danser och lekar; stiftad 1906 på initiativ av folkloristen Otto Andersson; arbetar uppdelad på sektioner för olika ändamål. Sektionen för folklivsforskning har fungerat som en fri sammanslutning av finlandssvenska folklivsforskare. Den startade 1922 tidskriften Budkavlen. Sektionen utger vidare Brages årsskrift sedan 1906. Sektionen för bygdedräkter har utforskat gamla folkdräkter och gjort rekonstruktioner av dem. Den upprätthåller en bygdedräktsbyrå och ett bygdedräktmuseum för Svenskfinland och ger ut dräktplanschverket Svensk-Finlands bygdedräkter. Inom sektionen för folkmusik arbetar sedan föreningens tillkomst en blandad kör. En stående stråkorkester grundades 1922.” (*Brage i Uppslagsverket Finland*)

⁴⁰ På Ormsö var situationen efter Österbloms väckelserörelse tyvärr sorglig i detta avseende att de enda låtar han kunde höra var med religiöst innehåll (Skrifter utgifna af SLS, 1905, sid 159).

dem främmande. Kanske har sorgen att mista det varit så tung, kanske är det svidande sår, hvilka åter upprifvas, då de höra klangen af det språk, som en gång utan tvifvel varit deras käraste skatt. (Skrifter utgivna av SLS, 1905, sid 166)

Yngvar Heikel, också med bakgrunden i Svenska Litteratursällskapet i Finland, har studerat svenskarnas danser i Finland men bl.a. också i Estland. 1925 har han fått information och lite uppvisning från runöfiskare som besökt Helsingfors. Peter Bissa Ulas Schönbergs utsagor har Heikel nedtecknat och dessa finns på Svenska Litteratursällskapets arkiv (SLS 526a, sid 135-144).

1931 beviljades **Valter W Forsblom** ett stipendium för en resa till Reval och Dorpat för att „i därvarande muséer och samlingar studera svensk-estnisk etnografi och folklöre” (Skrifter utgivna av SLS, 1931, sid 26). I årsredovisningen för 1931 framgår det att han lyckats få hela den svenska samlingen i Estlands folkloristiska arkiv deponerad i Svenska Litteratursällskapets arkiv och att om detta talar brevväxling som inlett med föreståndaren för Eesti Rahvaluule Arhiiv i Dorpat, dr Oskar Loorits:

Föreståndaren för Eesti Rahvaluule Arhiiv i Dorpat, dr. Oskar Loorits, har i privat brev av den 16 december 1931 meddelat undertecknad, Forsblom, att kollegiet för nämnda folkloristiska arkiv i Dorpat vid möte den 14 december 1931 beslutat att i Svenska Litteratursällskapets arkiv i Helsingfors deponera hela det i arkivet befintliga och under sign. „ERA Rootsi“ sammanförda folkloristiska materialet från svenska Estland. Samtidigt överginge rätten att publicera det ifrågakommande materialet till Svenska Litteratursällskapet i Finland. Folkloristiska arkivet ägde likväl att under loppet av år 1932 till Eesti Rahvaluule Arhiiv i Dorpat översända en kopia av samtliga i depositionen ingående texter. (Skrifter utgivna av SLS, 1931, sid 56)⁴¹

En senare större finlandssvensk expedition till de estlandssvenska trakterna gjordes under ledning av finlandssvensken **Erik Lagus**, som blev medlem i Svenska Litteratursällskapet i Finland först den 22 januari 1931 (Skrifter utgivna av SLS, 1931, sid 72). Expedition gick till Lilla Rågö och närliggande områden 1932. När Lagus söker medel i Svenska Litteratursällskapet den 18 februari 1932, anger han följande medlemmar i expeditionen (med följande forskningsområden):

- 1) uppteckning av folkseder och folktro (event. ock sagor och ordstäv), fil.kand. Erla Lund
- 2) fonetisk undersökning av Kors-målet, orduppteckning, fil.mag Erik Lagus
- 3) uppteckning och beskrivning av idrottslekar, gymn.lärrar Max. Steiskal
- 4) avritning av allt som står i samband med Korsbornas konstskicklighet beträffande träslöjd, smide etc., arkit. stud. Karl Gustav Hedberg (Skrifter utgivna av SLS, 1931, sid 105)

I brev till Nikolaus Blees den 9 maj 1932 skriver Lagus redan att övriga deltagare äro fil.mag. Arne Appelgren (by, gård, hus, heminredning), fil.mag. Hjördis Dahl (textilier) och stud. Sven Andersson (fiske)⁴² (ERA.1108.8.89, sid 26). Deras främsta intresse var inte enbart av den filologiska arten. Konstigt nog finns det ingenting om expeditionen i *Kustbon*. Några artiklar om resan publicerades dock i finländska tidningar.

Sammanfattningsvis kan man säga att det vetenskapliga intresset för estlandssvenskar samt deras språk och traditioner kom från utomlands och att en stor del av forskarna hade bakgrunder i det svenska Finland. Man ser hur mycket dessa finlandssvenska forskare betonar svenskhetens vikt hos sina undersökningsobjekt, fram till att framhäva deras svenska ras (H. A. Vendell).

2 Hrochs teori, fas B: Estlandssvenskarnas egen utbildad klass skapas

I detta kapitel samlas data från de viktigaste källorna som använts för detta arbete. Det innebär att empiriskt material hämtas från Blees' arkiv och tidningen *Kustbon*. Olika kontakter struktureras och grupperas. Genom att ta upp kulturella kontakter mellan Estlands och Finlands svenskar under självständighetstiden, åskådliggör jag hur en estlandssvensk egen utbildad klass växte fram. Som framgick av teoridelen (se kapitel II:4 om Hrochs teori), utgörs fas B i en nations framväxt av uppkomsten av en egen utbildad klass hos folkgruppen. Folkskollärare som bildade ett inbördes nätverk efter att ha gått i Paskleps lärarseminarium (Hans Pöhl, Johan Nymann i spetsen) utgjorde kärnan i en sådan grupp. De drev ivrigt vidare den estlandssvenska saken med en egen

⁴¹ Brevet på tyska från Oskar Loores återges i Skrifter av SLS 1932, sid 108-109

⁴² Nu talar han redan om fil. mag. Erla Lund eftersom hon blev färdig med sin magisterexamen under våren 1932

svenskspråkig almanacka, tidning, föreningar o. dyl. (se också kapitel II:3 om bildningshistoria i Estlands svenskbygder).

När Hroch talar om den estniska nationella väckelsen, tar han upp den sociala uppsättningen av den patriotiska gruppen. Det framgår av hans text att den största gruppen utgjordes av byskollärare och endast lägre ämbetsmän var också värda att nämna i sammanhanget. Alla andra grupper (t.ex. intellektuella med universitetsutbildning och studenter) spelade en oviktig roll. Hroch har också visat att den största delen av den estniska nationella gruppen var bosatt på landet och att de viktigaste ledare bodde i städerna (Reval, Dorpat och Pärnu). Fastän avsaknaden av dokument gör det omöjligt att göra en bättre analys av patrioternas sociala härkomst, så hävdar Hroch ändå att majoriteten kommer från allmogefamiljer, särskilt bönder (Hroch 1985, sid 82). Hos estlandssvenskarna förhåller sig saker mycket liknande. En bredare nätverk av folkskollärare i svenskbygder skapas och folkets allmänna bildningsnivå höjs under fas B. De viktigaste ledargestalterna bodde såväl på landet (Johan Nymann, Joel Nyman) som i Reval (Blees, Pöhl). Därmed kan man också invända till Kummels påstående att estlandssvenskarna saknade „den medelklass som skulle bära upp det andra skedet” (Kummel 1994, sid 231) med att medelklassen inte var huvudsaken i teorin. Kärnan ligger i hurpass medveten är folkgruppen om sin nationalitet och nationalism-idéns spridning bland den. Detta sammanhänger huvudsakligen med den allmänna utbildningen som i sin tur ofta är förknippad med den ekonomiska utvecklingen. Annars ska utvecklingen under fas B inte nödvändigtvis ha direkt samband med medelklassens födelse.

Nedan framgår det hur estlandssvenskarna fick stöd från finlandssvenskar i sina strävanden efter bildning och utformandet av en bättre utbildad befolkning. Man får inte glömma att det inte enbart var Finland som hjälpte till i dessa frågor. Kanske låg även större vikt på Sverige ju längre fram i tiden man kom. Detta arbetes syfte är emellertid att se på i vilken utsträckning svenskarna i Finland hjälpte till så att en liten minoritetsnation, estlandssvenskar, uppstod. Kontakterna med Sverige och rikssvenskarna utelämnas därför nästan helt.

2.1 Folksekreterarens arkiv

Arkivet som jag har använt mest härstammar från svenska folksekreteraren vid bildningsministeriet, men det börjar redan under perioden då svenskarna kortvarigt hade sin egen folkminister. Svenska folkministeriet i Estland med Hans Pöhl som folkminister fanns i 6 månader (december 1918 - maj 1919) vid Inrikesministeriet. Konstituerande församlingen ersatte dock minoritetsministrarna med folksekreterariat vid Folkupplysningsministeriet (kulturministeriet, av folksekreteraren ofta kallad kultusministeriet). Nikolaus Blees var svensk folksekreterare under hela självständighetstiden (1919-1940).⁴³ Folksekreterarna skulle tillvarata respektive minoritets kulturintressen. De skulle utnämnas av regeringen på förslag av resp. minoritet och de hade rätt att vända sig till regeringen gentemot beslut av kulturministern. Det var en ofta omtvistad fråga med 'upplysningsministern' (utbildningsministern) och senare med regeringen då dessa ville kränka folksekreterarnas rättigheter. Blees skrev tillsammans med tyska och ryska folksekreterare några appellationer angående frågan (t. ex. ERA.1108.8.20, sid 8 från den 3 okt 1923, ERA.1108.8.73, sid 26 från den 4 okt 1927, hela mappen ERA.1108.1.374). Blees hänvisar i sådana fall till förordningen av Republikens Konstituerande Församling (Vabariigi Asutav Kogu) från den 4 juni 1919 om Estlands regerings tillfälliga ordning § 18, anmärkning 2 som borde stå i makt så länge som i denna nämnda ämbeten fortfarande består.⁴⁴

Kontakterna mellan Finlands och Estlands svenskar, som sköttes av Blees, kan delas i några större grupper. Som sagt var folksekreterarens uppgift att tillvarata minoritetens kulturella intressen, men kultur sågs under den tiden som en blandning av kultur och

⁴³ Folksekreteraren Blees meddelar att han fr.o.m. den 12 augusti 1919 är utnämnd till svensk folksekreterare vid Kultusministeriet (Upplysningsministeriet) och att kansliet f.n. är i Reval på Domen vid Inrikesministeriet men snart överflyttas till Kultusministeriet, ERA.1108.8.4, sid 70

⁴⁴ I dokumentet står det:

**Nr. 91. Asutava Kogu poolt 4. juunil 1919. a. vastuvõetud
Eesti vabariigi valitsemise ajutine kord.**

/---/

§ 18. /---/ Märkus 2.: Kohalikkudele vähemusrahvuste kulturhuvide kaitseks luuakse haridusministeriumi juure kulturosakonnad, kelle juhatajad (rahvussekretärid) vähemusrahvuste organisatsioonide ettepanekul vabariigi valitsuse poolt ametisse määratakse. *Küsimustes, milles osakondade juhatajad (rahvussekretärid) haridusministri otsusega nõus ei ole, on neil õigus esineda referentidena vabariigi valitsuses.* (Riigi Teataja, 9 juli 1919, nr 44, min kursivering)

utbildning (se terminologin ovan i II:3). Därför kan sägas att det största arbetet som Blees gjorde inom området var att förmedla kontakter mellan estlandssvenskar och olika estniska ämbetsverk för att hjälpa till med befrämjandet av estlandssvenskarnas utbildning. Utbildningen är samtidigt sak som intresserar oss mest i fas B, för att därigenom en egen medelklass skulle uppstå bland estlandssvenskar.

I detta kapitel ges först fallen då estlandssvenskarna utbildade sig med hjälp från det svenska Finland. En annan stor del är olika kulturella kontakter som förmedlades av Blees. Eftersom Blees var ett slags estlandssvenk kulturattaché i Estland, var det många från Svensk-Finland som inledningsvis tog kontakt med honom för att då komma vidare till folk eller olika platser i Svensk-Estland. Nedan följer en uppräknig med några förklarande anmärkningar.

2.2 Utbildningen i Finland

Redan från början av självständighetstiden då estlandssvenskarna hade en folkminister (Hans Pöhl) såg man hur viktigt det var att utbilda sina egna svenskspråkiga lärare. Den ryska tiden hade varit fördärvlig i detta avseende. Estlandssvenskarna hade haft sitt eget lärarseminarium vid Pasklep (1873-1882) som leddes av Thure Emmanuel Thorén. Senare fick man nöja sig med läroanstalter på andra språk. Med självständighetstiden kom nya krav och förändringar: efter 1918 fick alla lärare i Estland som varit verksamma under ryska tiden genomgå tre sommarkurser och därefter undergå provning för att få behörighet. Det var staten som ordnade dessa kurser. Endast de svenskar som hade fått sin utbildning vid Paskleps lärarseminarium på slutet av 1800-talet hade fått någon svenskspråkig lärarutbildning. Här tillades som krav att lärarna måste kunna estniska och Estlands historia. Den första obligatoriska sommarkursen i Vik hölls sommaren 1919 i Hapsal med ett hundratal gamla lärare som deltagare, bland dessa 15 svenskar. I svenska språket och svensk litteratur hade svenskarna en alldeles egen kurs. Hur fick man till stånd ett sådant tillägg att svenskarna också kunde komma med och få undervisning på modersmålet?

Sommarkurser

- Redan den 19 april 1919 skriver folkministern till 'Upplysningsministeriet'⁴⁵ med anhållan från svenska folkskollärare i Estland. De ber att få finansiellt stöd från regeringen för att anordna likadana sommarkurser också för svenska lärare i Estland eller hjälpa dem resa över till Finland eller Sverige för att kursen kunde hållas där. Pöhl tillägger ungefärliga kostnader och önskan att åtminstone 10 män borde ha möjlighet att delta. (ERA.1108.8.4, sid 26) Det är intressant att man aldrig talar enbart om Sverige eftersom svenskarna i Finland anses ha (lika?) bra möjligheter för svenskspråkig utbildning.
- Redan den 21 april 1919 skriver Svenska Odlingens Vänners Ormsö avdelning till Statsrådet Hans Pöhl - svenskarna fick in sin representant i Konstituerande församlingen i valkartell med kristliga folkpartiet -, som meddelar att det vore önskvärt att „svenska lärare bereddes tillfälle bevista svenska kurser, eventuellt i Sverige eller Finland. Eller om statsbidrag härtill ej kunde utverkas så åtminstone få svensk kurs anordnad här i Estland.” De undertecknade, Joel Nyman, Johan Berggren och Anders Westerblom betonar att „om ej till Sverige, så åtminstone i Finland. /---/ I sämsta⁴⁶ fall svensk kurs hemma.” (ERA.1108.8.4, sid 27)
- Svenska Lärarförbundet skriver några dagar senare, den 5 maj 1919 till Svenska Folkministern att på „Svenska Lärarförbundets sammanträde i Nuckö klockaregård d. 4 maj fattades följande beslut i frågan om folkskollärarnas sommarkurser: Anmoda Svenska Folkministern höra efter huruvida möjligheter för deltagande i kursen i Finland förefinnas” (ERA.1108.8.4, sid 28). Nu är det inte längre tal om Sverige utan endast Finland har blivit kvar. Orsaken anges som „valutafrågan och resekostnader skulle ställa oöverstigliga höjder i vägen” (ibid). I samma brev medges att om man fick svenska lektorer till Estland, kunde det också vara av värde. De undertecknade är i detta fall Joel Nyman, A. Hagman, Johan Berggren och Johan Nyman.

⁴⁵ Bildningsministeriet kallades ofta upplysningsministeriet av svenskarna i Estland

⁴⁶ Originalets understrykning

- Som svar på det senaste brevet har folkministern vänt sig till Åbo akademi. I arkivet fanns brev till Svenska Lärarförbundet från den 10 maj 1919 som hänvisar till det brevet. Hans Pöhl skriver:

Till svar å skrivelsen av den 5 d:s får meddela att jag vänt mig till Åbo akademien angående fortbildningskurser m.m. och skall svaret sedan ingått [sic!], bringas till lärarförbundets kännedom. Gott vore om lärarförbundet ville framkomma med detalierade förslag angående kurser här hemma i fall deltagandet i Finland eller Sverige vore omöjligt. (ERA.1108.8.4, sid 29)

- Den 15 maj 1919 ber E.W.Haridusministeriet (Bildningsministeriet) svenska folkministeriet att meddela hur många statliga svenskspråkiga skolor det finns och vilka av lärarna där är utan pedagogisk utbildning. Detta för att veta hur dåliga omständigheterna är för svenska lärare och om något finansiellt stöd skulle bjudas. Som svar utgår från i brevet bifogade tabellen att av lärare i 15 skolor har 9 ingen pedagogisk utbildning (ERA.1108.8.4, sid 30, 32).
- Den 14 juni 1919 skriver Svenska Lärarförbundet till Blees i ovisshet „huruvida det blir svensk lektor till sommarkurserna i Hapsal” och de ber honom att „få svensk lektor och utverka statsbidrag till dennes avlönande.” De rekommenderar att „om möjligt telegrafiskt [vända sig] till Finland med förfrågan om lektor.” De undertecknade är Joel Nyman och Joh. Berggren (ERA.1108.8.4, sid 44).
- Som framgick från sammanfattningen i inledningsdelen till detta kapitel blev det sommarkurs i Hapsal tillsammans med estniska lärare. Folkministeriet och SOV lyckades bjuda in några svenska lektorer dit. I ett brev från den 14 juli 1919 skriver SOV till svenska folkavdelningen, „Rootsi Rahvusosakond”, (folkministeriet hade övergått till att vara folksekretariat vid bildningsministeriet) att herr Lord har åkt till Hapsal för att verka som svensk lektor på sommarkursen och att professor Vendt och magister Österholm, båda från Finland, har lovat att på slutet av kursen också föreläsa på svenska (ERA.1108.8.4, sid 61).
- I Svenska Folksekreterarens årsberättelse över 1919 kan man läsa att Svenska Folkkulturens Avdelning vid Bildningsministeriet i Finland hjälpt till att skicka två svenska lektorer till Hapsals skollärares sommarkurs och möjliggjort att cirka 70 föreläsningar hölls på svenska för svenska lärare. (ERA.1108.8.14, sid 90-91)

Sommarkursen 1920 hölls i Uppsala. *Kustbon* berättade redan i slutet av 1920 om kurserna för “våra estlandssvenska lärare och lärarinnor i Uppsala” som slutat 11 september 1920 (*Kustbon* nr 28, 1920). Lärarna blev mycket varmt emottagna efter kursen också av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet.

Annan lärarutbildning i Finland

Många estlandssvenskar fick möjlighet att utbilda sig till lärare vid finländska seminarier, eftersom de saknade själva ett svenskspråkigt lärarseminarium.⁴⁷ Några hade utbildat sig där redan före självständigheten och då var det en naturligare väg eftersom Finland och Estland hörde under Ryssland och i princip var två olika provinser av samma land. Efter självständighetförklaringen fortsatte estlandssvenskar där och för detta fick de t.o.m. estniska statens medel. Brevväxlingen i denna fråga redovisas i följande avsnitt.

- Den 6 maj 1922 skriver svenska folksekreteraren Blees till bildningsministeriet om problemet att svenska folkskolor i Estland redan mycket har måst utstå eftersom utbildning av lärare till dessa är mycket komplicerad. Därför har Blees bett att folkskollärarkandidater ska erbjudas möjlighet att förbereda sig vid svenska seminarier i Finland. Nu är det inte längre tal om Sverige alls. Blees ger även kostnader för en students vistelse i Finland tillsammans med resekostnader och pass (30.000 estniska mark om året). Blees skriver att i och med att svenskarna ämnar skicka 7 elever till Finland redan till hösten 1922, ber han därför att man avsätter 210.000 mark i följande års budget (ERA.1108.8.56, sid 34).
- Redan den 18 maj 1922 skriver Blees till Svenska skolstyrelsen vid folkupplysningsministeriet i Finland och förklarar situationen:

Då svenskt seminarium saknas i Estland har Bildningsministeriet härstädes beslutat bevilja stipendier för 5 ynglingar eller flickor härifrån, som önskade utbilda sig vid något svenskt seminarium i Finland till lärare vid svenska folkskolor i Estland. Sådana stipendier skulle då betalas årligen under loppet av 5 år, från och med januari 1923.

⁴⁷ Joel Nyman funderar över möjligheten att öppna ett sådant för estlandssvenskar i Estland i *Kustbon* nr 35, 1924. Han tycker att svenskarna borde kräva från den estniska staten att en sådan skola öppnades.

Med anledning härav får jag vördsamt anhålla om Folkupplysningsministeriets tillstånd att vid seminarier i Finland få utbilda lärarkrafter för folkskolor i Estland, och vore synnerligen tacksam få veta, vilken ställning Skolstyrelsen tar till en sådan fråga och om möjligheter kunna beredas 6 elever att redan i höst söka in vid Edra svenska seminarier. Vidare vore jag tacksam få veta, huruvida viss prisnedsättning för underhåll och annat för utlänningar möjligen skulle kunna beviljas vid seminarier i Finland /---/ (ERA.1108.8.56, sid 35-36)

- Redan den 31 maj 1922 skriver Anton Vesterberg i Höbring till Blees om att han har bestämt sig för Nykarleby seminarium i Finland och redan anmält sig. Nu frågar han om hur man skall gå till väga för att få resetillstånd. Dessutom frågar han om det verkligen är möjligt att få ett stipendium som han läst från *Kustbon* (ERA.1108.8.56, sid 47-48).
- ERA.1108.8.56, sid 49 och 53 tar upp rågösvensken Andreas Stahls resa till och möjliga studier i Nykarleby. I det första brevet vänder sig Rågös folkskollärare Andreas Andersson till Blees och rekommenderar varmt Stahl, i det senare brevet svarar Blees att han också tycker att Stahl är duktig och ska skickas till Nykarleby.
- Den 12 augusti 1922, med brevet nr 9359, meddelar Blees till bildningsministeriet att den 16 augusti kommer Estlands 'undersåtar' (estn. "alamad") Anton Vesterberg, Alexander Samberg, Andreas Stahl och Karl Blees att åka till Nykarleby seminarium i Finland där de ska förberedas till lärare i estlandssvenska folkskolor. Samtidigt ber folksekreteraren att, i och med att ministeriet stödjer deras utbildning, en förordning skulle utfärdas om att de kunde få utrikespass till sänkt pris (ERA.1108.8.56, sid 55).
- Hela mappen ERA.1108.8.20 är fylld med brev mellan regeringen, bildningsministeriet och Blees för att bevilja ett stipendium till Thomas Gärdström som läser i Sverige. På den första sidan finns Blees brev till Republikens regering (avskrift till bildningsministern) från september 1923, nr 9302, om att bildningsministeriet avsatte 5 stipendier för studier vid seminarier i Finland. Med anledning av att det endast var 4 som åkte till Finland detta år, kunde det femte stipendiet utbetalas till Gärdström från Ormsö. Blees klagar över att bildningsministeriet har svarat att detta inte kan ges eftersom summorna var avsedda för studier i Finland, inte i Sverige. Blees ber att regeringen skulle diskutera angelägenheten med ministeriet och komma till en positiv slutsats. Regeringen är med på att ge stipendiet till Gärdström, men bildningsministeriet är emot. Det ser ut som att det mest beror på att de är förbannade på folksekreteraren för att han vänt

sig direkt till regeringen, vilket han inte borde enligt ministeriet (sid 8: bildningsministeriet vill dra uppmärksamhet till att Blees som ämbetsman under bildningsministeriet inte har någon rätt att direkt vända sig till regeringen). Som svar på det hänvisar Blees igen till förordningen av den Konstituerande Församlingen från den 4 juni 1919 om Estlands regerings tillfälliga ordning § 18, anmärkning 2 (se ovan). Senare i samma mapp, sid 18, ber Blees ministeriet att höja stipendierna för studenter i Finland men inte på bekostnad av det femte som står obrukad. Ministeriets skolstyrelse svarar dock (sid 16) att de inte har medel att höja stipendierna annorledes än på bekostnad av det femte obrukade stipendiet.

- I ERA.1108.8.65 på sidorna 1-6 finns brev från januari till april 1925 där Blees ber att stipendierna skulle höjas för dem som läser i Finland samt att man skulle betala dessa summor till honom som då tar fullt ansvar för att vidarebefordra det till stipendiaterna.
- Joel Nyman meddelar från Birkas den 2 juli 1925 att läraren N. Sedman i Pasklep är villig att fara till Nykarleby. Han ber att Blees omgående skulle meddela „om det finns utsikter på statens stipendium för honom för fem år even om det är reserverat för annan” (ERA.1108.8.65, sid 7). Som svar skriver Blees den 1 juni 1925 (åtminstone är det angivet så i brevet fast jag inte är säker på vem av skribenterna som har skrivit datumet fel) att Westerbergs stipendium för 1926 och 1927 finns kvar.

För höstterminen 1925 har Westerberg lanat ut halva stipendiet 20.000 mk, men har han lovat betala det till den som fortsätter efter honom i Nykarleby. Sa endast för högst 5 terminer kan man garantera stats understöd. Hur det blir sedan, om stipendier för 5 ar beviljas i fortsättningen eller icke, är en framtidsfraga som maste avgöras 1927. Jag hade visserligen tänkt, att det 5 stipendiet för de tva sista aren skulle kunna fördelas mellan de övriga, ty de ha haft ovanligt svart att reda sig, da det atgar minst 70.000 mk. om aret, men naturligtvis är det också bra, att fa en lärare till. Sa om hr Sedman har fallenhet och vagar sta för risken de sista 5 terminerna, sa laga att han genast anmäler sig i Nykarleby.⁴⁸ (ERA.1108.8.65, sid 8)

Konstigt låter brevet från november 1925 i föregående brevens ljus. Nämligen skriver Blees i sitt brev nr 9329 till bildningsministeriets skolstyrelse att ett

⁴⁸ skrivbilden autentisk, utan svenska å-n

stipendium av dessa 5 som staten betalar för studier i Finland blivit över fr.o.m. andra hälften av 1925 eftersom en stipendiat, Anton Westerberg avslutade studier vid Nykarleby seminarium med tre år och blev färdig detta år. Det finns endast 2 år kvar av stipendiet och Blees ber att det skulle ges till Maria Blees fr.o.m. 1 januari 1926. Blees skriver att Maria Blees vill börja på Wasa förskoleseminarium som ger henne rätt att undervisa i första klasser i grundskolan och ger henne I:a nivåns lärarutbildning. Kursen pågår 2 år men Maria Blees hoppas genomgå den med tre terminer. Efter våren 1927 vill hon vidareutbilda sig i seminarier för grundskollärare i Estland. 20.000 mk för 1925 andra hälft, som Westerberg tog emot i form av lån som han nu betalar tillbaka, ber Blees att skulle delas mellan 3 stipendiater (A. Samberg, A. Stahl och K. Blees) eftersom deras situation är svårast (ERA.1108.8.65, sid 14).

- Den 27 januari 1925 med brevet nr 9251/24 skriver folksekreteraren Blees till utrikesministern för att ansöka om att stipendiebeloppet för studenterna i Finland skulle förökas. Han jämför med stipendier som ges till studenter som läser i Tyskland: 10.000 mk i månaden. Han ber att beloppet skulle förökas till 300.000 mk om skolåret, 9 månader (ERA.1108.8.65, sid 14). Senare, i juli 1925 med brevet nr 9218 ber folksekreteraren Blees skolstyrelsen vid bildningsministeriet att utse ett större belopp för dessa 5 stipendier i Finland, allt som allt 250.000 mk i stället för 200.000 (ERA.1108.8.65, sid 9).
- Från den 13 augusti 1925 finner vi ett brev där Blees ber inrikesministeriets passavdelning att ge ut utrikespass för ett år till Ida Kivaremes som utbildar sig i Finland för att bli svensk grundskollärare (ERA.1108.8.65, sid 10). Ida Kivaremes utbildade sig vid seminariet för kvinnliga studenter i Ekenäs. I breven nr 9240 och 9241 ber Blees inrikesministeriets passavdelning att förlänga utrikespass för Aleksander Samberg och Andreas Stahl (ERA.1108.8.65, sid 11-12).
- Den 20 augusti 1927 frågar Ragnar Fleege vid Riksföreningen för svenskhetens bevarande i ulandet hur många estlandssvenska studenter som studerar vid utländska seminarier vid tillfället. Han meddelar också att Andres Lilja kommer in vid Ultuna lantbruksuniversitet så vitt han vet⁴⁹ (ERA.1108.8.73, sid 8). På nästa blad finns en

⁴⁹ I svaret till Fleege denna gång skriver Blees: „För Anders Liljas räkning har jag på allt sätt försökt utverka uppskov med värnplikten på ytterligare 2 år, men det är icke säkert om det lyckas en gång till. Lyckas jag inte snart, måste han i september återvända till Estland och avbryta för ett år.”

skiss på svaret från Blees till Fleege från 25 augusti 1927, nr 169. Blees meddelar att det vid Nykarleby seminarium studerar en estlandssvensk vid tillfället, nämligen Anders Nyman som slutar våren 1928. På våren 1927 „utdimmiterades Andreas Stahl, Alexander Samberg och Carl Blees⁵⁰ från Nykarleby seminarium och Thomas Gärdström från Uppsala.” Någon Lindström från Ormsö studerar enligt Blees vid Karlstadsseminarium, August Bergman fick avbryta sina studier i Nykarleby för värnpliktens skull men han kommer att fortsätta hösten 1928 (ERA.1108.8.73, sid 9).

- Det finns ofta brev till bildningministeriet om att dessa stipendier för studierna vid seminarierna i Finland skulle betalas ut till Blees som så vidarebefordrar dem till stipendiaterna. På hösten 1928 skriver han likadant brev och ber att 450 kronor skulle utbetalas som ska gå till August Bergman (ERA.1108.8.31, sid 21). I ERA.1108.8.36, sid 18, brevet från den 13 augusti 1930, gäller det samma för stipendierna för Viktor Pöhl och August Bergman. Den 4 maj 1931 ber Blees i brevet till skolstyrelsens direktör att utbetala 150 kronor till Ellen Blees som studerar vid seminariet i Vasa i Österbotten, Finland. Ellen Blees avslutar studier vid Vasa förskolelärarseminarium och ska fortsätta i Ekenäs Högre lärarseminarium i två ytterligare år (ERA.1108.8.84, sid 19). Om stipendiet och utbetalningen till Viktor Aman den 15 september 1933, brevet nr 139 (ERA.1108.8.39, sid 26) och den 14 november 1933 (ERA.1108.8.37).
- Den 5 sept 1929 redogör Blees för stipendiater (till ministeriet):
 1. Anton Westerberg studerade i Finland, Nykarleby seminarium, avslutade 1925 och blev genast vald till Höbrings folkskolas förstandare. Fick stipendiet i två år
 2. Andreas Stahl
 3. Alexander Samberg alla tre avslutade studier vid Nykarleby seminarium i Finland
 4. Carl Blees år 1927. Fick stipendier i fem år. Alla undervisar vid svenska folkskolor: Stahl - Revals svenska folkskola, föreståndare,

(ERA.1108.8.73, sid 9) Anders Lilja dör dock några år senare och hans saker skickas tillbaka till Estland, också om det talar Blees arkiv.

⁵⁰ Jag stavar som Blees i sina olika brev. Han skriver stundom Aleksander och Karl, då Alexander och Carl igen.

Samberg tidigare i Vippal, nu i Nargö folkskola. Carl Blees - tidigare i Rosleps folkskola, nu i Höbrings folkskola.

5. Thomas Gärdröm avslutade studier vid Uppsala seminarium år 1927. Fick stipendiet i fyra år, blev vald till lärare i Hullo folkskola 1927.
6. Anders Nyman avslutade studier vid Nykarleby seminarium 1928. Fick stipendiet i fyra år. Nu lärare i Norrby folkskola.
7. Anders Lindström avslutade studier vid Karlstads seminarium i Sverige år 1929. Ett par gånger fick han stipendium i form av tillfälliga engångsstöd.

Under tiden studerar fortfarande i Finland:

8. August Bergman - 2:a året
9. Viktor Pöhl - 1:a året
10. Ellen Blees - 1:a året

Blees anmärker också att av de 30 lärare som nu undervisar i svenska folkskolor 50 procent är utan seminarie- eller gymnasieutbildning. Han betonar att det därför är ytterst viktigt att stipendierna för de tre som hittills är kvar i Finland utbetalas (ERA.1108.8.78, sid 14).

- Den 12 juli 1930 skriver Fridolf Isberg från Klottorp till Nikolaus Blees i fråga om Nykarleby seminarium i Finland. Han har nämligen tänkt att samma år försöka komma in vid seminariet. Isberg ber om hjälp angående det statliga stipendiet året senare och ansökan till skolstyrelsen i Finland. Det första året tänker han att klara med lån eller möjligen med medel från Riksföreningen om han lyckas. Redan helt fosterländskt skriver han bland annat: „Enligt Edert brev vore det ju nog klokast att vänta, men ett år är förspild tid åter som man inte kan taga tillbaka mer och under ett år kan man senare hinna göra mycket på vårt estlandssvenska arbetsfält.” (ERA.1108.8.36, sid 16)
- Den 9 juli 1930 skriver August Bergman till folksekreterare Blees att enligt hans och Viktor Pöhls åsikt är det inte så nödvändigt med finskan för dem två vid Nykarleby seminarium och att de hellre skulle tillägna sig estniska eller tyska i stället. Han ber att Blees vänder sig till skolstyrelsen i Finland och frågar efter om sådant kan göras och de kan studera med individuell läroplan på det viset vid Nykarleby seminarium (ERA.1108.8.36, sid 17).

- Samma år, 1930, ska August Bergman och Viktor Pöhl bekräfta med sina underskrifter att de efter avslutandet av seminariet i Nykarleby kommer att åtminstone i fem år arbeta i Estland som lärare (ERA.1108.8.36, sid 28-29).
- Den 9 oktober 1931 skriver Blees till hr dr K A Hjorth i Göteborg, Riksföreningen, och ber om tilläggsstöd till dem som läser vid Nykarleby och som han annars skaffat statligt stipendium för (ERA.1108.8.36, sid 54). Det framgår inte av dokumentsamlingen när och hur mycket stöd dessa studenter tidigare har fått av Riksföreningen.
- Den 21 okt 1931 skriver Ragnar Fleege från Riksföreningen i Göteborg till Blees och talar om att Alexander Berggren som studerar vid Åbo Akademi har vänt sig till Riksföreningen för stöd med 40 kronor för inköp av diverse böcker. Fleege frågar Blees om denne kan intyga att en sådan person studerar där och verkligen behöver pengar (ERA.1108.8.36, sid 80). Blees svarar den 28 okt 1931, med brev nr 9137 där han berättar om Berggrens bakgrund (från Ormsö), att han inte är rik, inte heller fattig, och inte heller fått något annat stipendium från staten heller. Fleege bör själv avgöra om engångsstöd bör sändas till honom eller inte (ERA.1108.8.36, sid 81).
- Fridolf Isberg skriver den 14 oktober 1932 från Åbo och meddelar att rektorn på läroverket har lovat skaffa ett stipendium från någon förening därstädes. Han ber Blees att skicka ett intyg om Isbergs ekonomiska ställning och undrar om det kanske genom Riksföreningen vore möjligt att skaffa litet stöd till (ERA.1108.8.89, sid 71).
- Det finns också andra intresserade som gärna vill studera i Finland, dock inte vid lärarseminarierna. Den 22 mars 1928 ber Blees i sitt brev till bildningministeriet att Helga Wichmanns ansökan om stipendium för studier vid Helsingfors Musikinstitut blev beviljad. Med svar från den 23 mars får man veta att den inte beviljas (ERA.1108.8.77).

Andra kontakter inom utbildningens område

Under detta avsnitt samlas olika exempel på vilka andra kontakter estlandssvenskar och finlandssvenskar hade inom utbildningens område.

- Den 2 oktober 1919 skriver Svenska Lärareförbundet (undertecknad Joel Nyman) till Svenska Lärareförbundets medlemmar i Reval. Det meddelas att efter lärarnas

Finlandsresa har „lärare på sammanträde i Realskolan i Reval föranstaltat frivillig insamling till förmån för ‘Soome Sild’. Dessa medel skulle tillställas finska lärareförbundet. I skrivelsens av d. 27 sept föreslår styrelsen för Viks lärareförbund att lärare fortast möjligt ville göra insamling för detta ändamål och översända beloppet direkt till lärareförbundets Centralstyrelse i Reval (Õpetajate Keskliit.)” Därmed föreslår Nyman medlemmar av Svenska Lärareförbund i Reval att överlämna eventuella för ändamålet insamlade medel till adressen angiven i brevet (ERA.1108.8.4, sid 87).

- *Kustbon* nr 19, 1920 från den 2 juni meddelar att rektor Einar Spjut från Finland har företagit en föredragsturné ut till estniska svenskbygder. 12 föredrag i alla skolfrågor, särskilt folkhögskolan, dess uppkomst och mål har hållits i Kärrslätt, Rälby, Hullo, Österby, Nuckö klockargård, Gutanäs, Pasklep, Roslep och Lilla Rågö. Dessutom har rektor Spjut besökt Vippal. Om besöket på Ormsö skriver Joel Nyman. Även professor Johan Bergman har varit med och hållit tre föredrag: „två på kyrkogården [?] över ämnena Förbundsfrågans läge i Sverige och Världskriget [sic!] följer“ och i Kärrslätt „över ämnet Sveriges populäraste historieskrivare.“ Einar Spjut har enligt *Kustbon* nr 4, 1921 också hållit ett föredrag om “Aiboland“ i Mariehamn, Åland den 11 januari samma år.
- *Kustbon* nr 33, 1927 skriver att på Arbetets vänners i Tölö, Helsingfors, månadmöte hade fil.mag. Lolo Stenberg hållit ett föredrag om Estlands svenskar. Stenberg vistades vid Birkas folkhögskola sommaren 1927. Det beslöts vid mötet att donera 500 kronor till Birkas folkhögskola.
- Emil Adalberth skriver i *Kustbon* nr 34, 1925 (den 23 sept) om XII Nordiska läraremötet som ägde rum den 4-6 augusti 1925 i Helsingfors. Han anmärker att det endast hade kommit „några skolkökslärarinnor“ från Estland och han själv var den ende representanten för Svenskbygden i Estland. Han presenterade Birkas folkhögskola och nämnde tidningen *Kustbon* i sitt föredrag “och ett 10-tal av de närvarande voro vänliga nog att omedelbart anteckna sig som nya abonnenter.”
- En lite annan sorts kontakt som gäller utbildning kommer via Sverige. Nämligen har folkskoleinspektören N E Lundén från Kiruna i Sverige skrivit till folksekreteraren den 26 juli 1928 eftersom han har hänvisats till estlandssvenskar just från Finland där han vistades sommaren 1928 för att hämta kunskap och

finlandssvenskarnas erfarenheter om en tvåspråkig utbildning. Anledningen för intresset är införandet av finsk undervisning i skolorna inom svenska Tornedalen (ERA.1108.8.31, sid 15-16).

- Ett annat kapitel är sökandet efter rektor till Birkas folkhögskola. Det kan ha uppstått missförstånd med datum i dessa brev men dessa anges precis som det stod i breven. Med brev nr 9103 den 26 september 1931 vänder sig Blees till herr fil mag Lolo Stenberg i Åbo med en bön. Han skriver att Birkas för kommande läsår saknar rektor. „En husmor skulle vi få från Finland,” heter det bland annat, „men vi sakna tills vidare en lämplig rektor. Personen måste vara agronom - enligt ministeriets önskan.” Blees skriver att de skulle vara mycket tacksamma om herr Stenberg kunde rekommendera någon passande från Finland. Blees tillägger att skolan börjar den 1 november (ERA.1108.8.36, sid 46). Blees skriver liknande brev också till Åkarp, Sverige varifrån de rekommenderar Per Byström, Birkas folkhögskolas rektor 1935-1939, efter Fredrik Erlund (ERA.1108.8.36, sid 52).
- Med brev nr 9112 den 6 september 1931 (troligen den 6 oktober med tanken på det föregående brevs datum) tackar Blees magister Lolo Stenberg för brevet av den 1:a „dennes” (oktober) och tillägger att agronom Fredrik Erlund är välkommen. Efteråt ger han närmare praktiska upplysningar (ERA.1108.8.36, sid 31). I arkivet hittar man också ett intyg om att Fredrik Erlund läst vid Pargas folkhögskola och blivit agronom (ERA.1108.8.36, sid 56). Erlund var rektor till folkhögskolan 1931-1935.

2.3 Kultur

Som nämnts ovan, fungerade den svenska folksekreteraren som ett slags svensk kulturattaché i Estland och man tog kontakt med honom för att anordna sina program i Estland. I avsnittet som följer nedan tas huvudsakligen sådana kontakter upp. Här anförs också kontakter som *Kustbon* har berättat om.

- *Kustbon* nr 18, 1919 meddelar att en konferens har ägt rum i Mariefred “mellan öst- och västsvenska ungdomsledare”. Konferensens syfte var att “rådgöra om en framtida samverkan mellan ungdomen på båda sidorna av Bottenhavet.” Estlandssvenskarna var representerade av Matthias Westerblom. i nästa nummer av

Kustbon meddelas det att Westerblom lämnat ett så gott intryck på deltagarna från Finland och Sverige att det "utlovades pekuniär hjälp såväl från Riksföreningen i Göteborg som från 'Svenska folkskolans Vänner' i Finland." (Kustbon nr 19, 1919) i *Kustbon* nr 9, 1920 bjuder man in folk till nästa ungdomsmöte som äger rum i Finland i Helsingfors (23-25 juni 1920) - "Härmed riktas sålunda en varm inbjudan till svensk ungdom i Finland, i Sverge, i Estland, i alla länder, till alla dem, som vilja samlas kring svenskt modersmål, svensk sång, kring fädrens kulturarv." Vi får inte veta om någon närvarade vid ungdomsmötet från det svenska Estland. Dock står det i *Kustbon* nr 22, 1920 att det den 20-24 juni samma år anordnats Svenska Folkskolans Vänners sjätte sång- och musikfest där Nikolaus Blees var närvarande och hälsade från stamfränder i Estland.

I andragandet vidrördes svenskhetssträvandena i Estland och uttalades förhoppningen om ett nära kulturellt samarbete med svenskarne i Finland. (*Kustbon* nr 22, 1920)

Man kan antaga att det var också Blees som besökte ungdomskonferensen (fast det kan inte bevisas av mig anförda data). Organiserande kommittéer för båda tillställningar sammanföll delvis från det svenska Finlands sida (t.ex. Otto Andersson).

- En nylänning (F.V.P.) har föreslagit i *Kustbon* nr. 15, 1920 att man kunde införa brevkubbar vid tidningarna i Estlands och Finlands svenkbygder för att "svenskarna i båda landen [sic!] lärde sig att mera förstå varandra. Den personliga bekantskapen skulle lättast främja denna sak." Nylänningen påpekar på kontakter som svenskarna på båda sidor av Finska viken har haft genom tiderna. Han fortsätter med sina brev i några följande nummer av *Kustbon* (t.ex. nr 27, 1920; nr 38, 1920). I *Kustbon* nr 2, 1930 finns ett annat brev från Finland. Den här gången skriver G. Bengström om situationen i Finland och uppmanar alla svenskar i Estland att prenumerera på *Kustbon*.
- *Kustbon* nr 26, 1920 (den 8 sept) meddelar om ett finlandssvenskt sångarbesök i Reval: Manskören S.S. (Svenska Sångare) från Helsingfors lär söndagen den 5 september ha givit en konsert i Estonias musiksall i Reval. Om detta meddelar Erik Lundström.

- Nästa sångarbesök talas om i *Kustbon* nr 35, 1924: "M.M." (muntra musikanter) från Helsingfors skall på söndagen den 28 sept. ha konsert både i "Estonia" och i Revals svenska kyrka. „Denna manskör är vitt berömd och hoppas vi därför, att alla, som intressera sig för verkligt god körsång, icke skola försumma tillfället.“
- Det första brevet från Blees arkivsamling som tas upp hänvisar egentligen till ett tidigare brev som Blees lär ha skickat till lektor Einar Pontan. Brevet kommer från föreningen Brage, förening för vård och främjande av svenskfinlands folkkultur, och är daterat den 25 april 1924. Undertecknaren heter Yngvar Heikel (se också kap. II:1) och han skriver om ett planerat besök av Föreningen Brage till Reval som Blees lär ha skrivit om hösten 1923. Nu frågar föreningen om de kan komma i maj 1924 så att de skulle ta med sin kör, sitt danslag och sin stråkorkester (ERA.1108.8.21, sid 34).
- Som svar på detta brev skriver Blees den 29 april 1924 (brev nr 4208) till föreningen Brage i Helsingfors att dagarna som de föreslagit, inte passar för den estlandssvenska allmänheten eftersom en musikgrupp som heter Muntra musikanter under denna tid reser till Estland och uppträder i Estonia. Han skriver också att veckan därpå inte passar eftersom man då har besök av Stockholms Allmänna Sångförening. Blees föreslår att resan skulle skjutas upp till hösten (ERA.1108.8.21, sid 33).
- Ett år senare skriver föreningen Brage och Yngvar Heikel igen till Blees i fråga om besök till Reval. I brevet den 30 mars 1925 står det att de i maj 1925 gärna vill komma och ta med sin sångkör och sitt danslag, eventuellt sin stråkorkester. I repertoaren finns mest folkvisor och folkdanser från Svenskfinland men även från andra nordiska länder. De frågar om tidpunkten som skulle passa i maj (ERA.1108.8.26, sid 41).
- Folksekreterare Blees svarar till föregående brev den 27 april 1925 (till Yngvar Heikel, Brage, Helsingfors). Han meddelar att han har beställt Estonias musiksall både för den 16 och den 17 maj. „Kunde bondbröllopet fås till stånd vore det nog mycket intressant.“ Han har undersökt möjligheter om gruppens överföring på båt med ett bolag och lovar ordna mat- och logifrågan (ERA.1108.8.26, sid 47). Den första gången som Brages (tydligt senare) besök nämns på *Kustbons* rader är dock 1931: det meddelas att föreningen Brages sångkör och folkdanslag gav en Brageafton

i K.F.U.M:s lokal ”senaste lördag”. Samtidigt med Brage lär Reval ha besökts av Borgå folkhögskola under ledning av skolans föreståndarinna frk. Dagmar von Essen (*Kustbon* nr 11, 1931).

- Utlandssvenskar i Estland har bildat en klubb i Reval den 6 december 1924, skriver *Kustbon* nr 8, 1925. *Kustbon* refererar Hufvudstadsbladet från den 6 februari 1925. Grundarna hade varit ett antal riks- och finlandssvenskar. Deras stadgars första paragraf låter enligt tidningen så: ”Svenska klubben i Reval vill samla riks- och finlandssvenskar till bildande och sällskaplig samvaro i ändamål att stärka det inbördes gemensamma och fördjupa kärleken till svensk språk [sic!] och svensk kultur; dessutom vill klubben i ömmande fall ekonomiskt stödja nödställda stamfränder,” (*Kustbon* nr 8, 1925).
- Den 16 februari 1927 bekymrar sig folksekreteraren Blees över kompositören till *Modersmålets sång*, J. F. Hagfors som fyller år den 11 mars. Han skriver i brevet till flera folkskollärare i Estlands svenskbygder att „Gubben har på sin ålderdom genom ’skojare’ förlorat 16.000 som skulle utgöra utkomst under hans ålderskväll. Nu är han nere och bruten.” Han föreslår att man samlar underskrifter för gratulationer till Hagfors via ett telegram. Lite missvisande är den sista raden som för tankar till något slags penninginsamling:

Utgifterna bli inte stora men önskligt vore om även lokalavdelningarna kunde bidraga.
(ERA.1108.8.73)

Det står i *Kustbon* nr 10, 1927 att på ”Hagfors’ 70-årsdag sändes telegram även från Estlands svenskbygder ävensom adress från härvarande svenskar.”⁵¹

- I *Kustbon* nr 11, 1927 står det ett upprop till svensk samling på Åland. Uppropet har skickats in till tidningen av Riksföreningens lokalavdelnings styrelse på Åland. Man har dryftat tanken på att ”allsvenska möten regelbundet skulle anordnas” och på att ”stamfränderna i församlingen skulle bli i tillfälle att sammanträffa med

⁵¹ Svenska Litteratursällskapet i Finland styrelse har diskuterat på sitt sammanträde den 19 november 1931 frågan om att Sällskapet skulle med 500 mk bidraga till den insamling „vartill initiativet utgått från Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet för grundande av en fond till hedrande av framlidne skalden J.F.Hagfors minne och för understödande av hans efterlämnade maka.” (Skrifter utgivna av SLS 1932, sid 45)

svenskarna i moderlandet och med varandra. Vid dessa sammankomster skulle vi utbyta tankar med varandra, mottaga väckelser av varandra samt komma varandra nära. Man var övertygad om, att ett intimt umgänge av detta slag i högre grad än någonting annat skulle stärka den svenska samhörighetskänslan.” Dock står det ingenting om detta i senare nummer av *Kustbon* samma år - det blir det oklart om några representanter från Svenskestland var tillstädes i början av juli då saken borde diskuteras. Däremot finns det en lång redovisning över programmet i Åland på de allsvenska kulturdagarna som ägde rum den 5-7 juni 1929. Estlandssvenskar representerades av Hans Pöhl. Festtalet hölls av major T. Wennerström och avslutades med följande ord:

”Överallt på jorden, där den svenska kulturen förtrampats, skola vi söka komma till hjälp. Detta kan på effektivaste sätt ske genom att var och en i sin stad bearbetar pressen och opinionen.

Låt de allsvenska kulturdagarna på Åland bliva det senapskorn, ur vilket skall växa fram en mäktig rörelse bland alla på jordens yta spridda svenska ättlingar mot det tryck, för vilket svenskarna i Finland äro utsatta.” (*Kustbon* nr 27, 1929)

- Alfred Andersen från Åbo, Finland, skriver till folksekreteraren Blees den 20 juni 1928 angående sitt besök till Estland. Han tänker närvara vid den Estländska sångfesten men förutom det har han „för avsikt att till Åbo musikbibliotek försöka skaffa musiklitteratur av Estländska ev. Lettländska tonsättare samt gamla musikinstrument.” (ERA.1108.8.31, sid 10) Han skriver ingenting särskilt om den svenska folkmusiken eller –instrumenterna i Estland. Men att vända sig till en svensk institution känns vara logiskt, dessutom är det rekommenderat av mag. Lolo Stenberg som haft kontakt med Blees och Svenskestland i diverse andra sammanhang som nämns här.
- I likhet med föregående brevet vänder sig John Gardberg, föreståndaren för Karis-Billnäs samskola i Finland, till folksekreteraren som ett slags kontaktperson före resan till landet. Den 14 maj 1930 skriver han och meddelar att deras skola kommer att företaga en exkursion till Reval den 3-6 juni. De vill gärna besöka en av svenskorterna i Estland under en resedag – de själva föredrar Ormsö eller möjligen Nuckö om skolan där är verksam under tiden i fråga. Man frågar om hjälp angående kontaktpersoner och gott råd (ERA.1108.8.36, sid 9). Ett likadant ärende ligger

bakom folksekreterarens brev från den 12 april 1934 till sekreteraren i lärarföreningen fröken Elsa Nyström i Helsingfors. Det handlar om förslag till deras resa till Estland: hur resan till Reval kunde anordnas och vart de möjligen hinner (ERA.1108.8.90, sid 2).

- Ett helt separat avsnitt kunde skrivas om den estlandssvenska sångfesten som hölls den 2 juli 1933. Det är en stor tillställning som blev av mycket tack vare de finlandssvenska förebilderna och initiativtagarna. Tanken på en svensk sångfest framfördes i *Kustbon* 1926 av Anton Vesterberg. Estlandssvenskarna var inte så lätta att få igång och det blev inget den gången. Saker började röra på sig först 1932. Gundel Stahl skriver i *Kustbon* den 26 oktober 1932 att en sångfest skulle vara ett mål för de olika körerna och skapa samhörighetskänsla inom de spridda svenskorterna. En festkommitté bildades. Formellt tog SOV beslutet om sångfestens tidpunkt först den 10 februari 1933, men då var förberedelserna redan i full gång. Finlandssvenskar var de drivande krafterna: rektorn till Birkas folkhögskola Fr. Erlund var finlandssvensk, likaså Helga Blees och Gundel Stahl; Anton Vesterberg hade fått sin utbildning i Nykarleby seminarium och Anton Üksti vid Helsingfors Universitet. Det finländska inflytandet ser man också i urvalet av sånger (se bilaga nr 4). Nikolaus Blees skriver i *Kustbon* nr 10, 1933:

I Finland bruka svenskarna säga, att de sjunga svenskarna samman, och det har man faktiskt där gjort. Måtte vi estlandssvenskar följa deras exempel!

I nästa nummer av *Kustbon* framförs en artikel ur "Svenskbygdens marsnummer" i det svenska Finland. Den tar upp estlandssvenskarnas kommande folkfest och den finlandssvenska förebilden. Det nämns att sångare från Svenskestland också har närvarit på tidigare finlandssvenska sångfester ("den senaste" allmänna sångfesten i Helsingfors lär ha besökts av Revals svenska kyrkokör och folksekreteraren Blees). Artikeln både presenterar den kommande festen i Hapsal och talar om dess vikt för hela den svenska befolkningen i Estland (*Kustbon* nr 11, 1933).

- Ett intressant brev har skrivits till folksekreteraren från Aktiebolaget Finlands Rundradio den 24 augusti 1933. Föredragsavdelningens redaktör Lars Nyberg skriver:

I vår programplan för den inkommande hösten har föreslagits ett föredrag om estlandssvenskarna, t.ex. under rubriken „Estlandssvenskarna berätta om sig själva”. Detta föredrag skulle hållas i Reval någon gång under höstens lopp, och skulle överföras per kabel till oss. Det skulle vara av 25 minuters varaktighet och honoraret för detsamma vore Fmk 400:-. Förrän föredraget hålles borde en kopia av detsamma översändas oss.

De söker en person som kunde åtaga sig föredraget (ERA.1108.8.39, sid 18). I sitt svar den 30 augusti 1933 meddelar Blees att han själv gärna förbereder ett föredrag (ERA.1108.8.39, sid 19).

- Evert Ekroth skriver å Svenska Folkskolans Vänners vägnar den 23 maj 1934 till folksekreteraren Blees. Brevet gäller färdigställandet av SFV:s kalender 1934 „i de närmaste dagarna” och undertecknaren ber Blees att skriva om de kan räkna med „en artikel om estlandssvenskarnas politiska och kulturella ställning till den estländska staten”. Han tillägger att kalendern har drygt 11.000 läsare (ERA.1108.8.90, sid 10).

2.4 Böcker och tidskrifter från Finland

En annan viktig kontakt med Finland var olika boksändningar. Böckerna, däribland också läroböcker, skickades även från Sverige och även i större upplagor. Nedan räknas upp fall där olika boksändningar från Finland kommer på tal i folksekreterarens arkiv och *Kustbon*.

- Det första brevet härstammar redan från den 8 februari 1919, då svenska minoriteten fortfarande hade en folkminister och ett folkministerium vid Estlands tillfälliga regering. Folkministern och folksekreteraren (H Pöhl och N Blees) skriver till Finska Konsulatet i Reval och anhåller om konsulens bistånd för att från Finland anskaffa böcker för de svenska folkskolorna i Estland. En lista på dessa böcker anges i brevet (ERA.1108.8.4, sid 1).
- Den 15 november 1919 skriver svenska folksekreteraren Blees till bildningsministern och informerar att svenska folkskolor i Estland använder läroböcker som är tryckta i Finland och i Sverige. Under pågående året har man beställt böcker för 1200 kronor från Sverige och 264 finska mark och 35 penni från

Finland och skickat dem vidare till skolorna. Nu ber han om 2800 finska mark från statskassan „för billig pris” (ERA.1108.8.4, sid 96).

- I brevet från den 29 mars 1920 ber SOV folksekreteraren att denne skulle „företaga de mått och steg som äro erforderliga därtill att all litteratur som är avsedd för estlandssvenska lånebiblioteken, lika så alla skolböcker må få inhämtas tullfritt” (ERA.1108.8.10, sid 7). Bildningsministeriet svarar den 26 april 1920 till Blees att de stödjer planen att frigöra boksändningar från tullskatt (ERA.1108.8.10, sid 9).
- En anonym vän till estlandssvenskarna från Finland har skänkt en bokgåva bestående av omkring 25 värdefulla böcker till Birkas folkhögskola, meddelar *Kustbon* nr 22/23, 1921.
- Mappen ERA.1108.4.576 innehåller Svenska Folkhögskolans handlingar och där får vi veta bland annat att en fotograf, Karl J. Borlin har testamenterat alla sina böcker till svenskarna i Estland och att dessa skulle bevaras i Estlands svenska folkhögskola (ERA.1108.4.576, sid 69). Brevet är från Erik G.W. Ehrström den 15 juli 1925 i Wasa till Estlands ambassad i Helsingfors. Anledningen att man kan hitta brevet i folksekreterarens arkiv är att Blees har översatt det till estniska.
- Svenska Lutherska Evangelieföreningen i Finland skriver den 7 januari 1926 till Blees angående några tidskriftssändningar. De meddelar att de hela 1925 regelbundet har skickat sina tidningar *Sändebudet*, *Ungdomsvännen* och *Barnavännen* till Fridolf Isberg (Nuckö, Klottorp) för gratis utdelning. Vidare talar de om att de kan skicka ett tiotal årgångar av varje ovannämnd tidning gratis under det pågående året. Den undertecknade heter Hjalmar Byman (ERA.1108.8.27, sid 10).
- Föreningen Svenska Folkskolans Vänner i Finland skriver den 12 december 1927 att en prokurist i Helsingfors med namnet V. Björkson (lite oläsligt) överlämnat två paket innehållande ett antal exemplar av *Bonniers veckotidning* och dessa skickas till Estland med fru Helga Wichmann som nästa dag skulle resa till Estland med ångbåten Viola. Paketen är ämnade för utdelning till bibliotek eller läsestugor där de „borde komma öbefolkningen till godo.” Sändaren är glad om Blees ville ta hand om „försändelsen och på bästa sätt placera litteraturen i fråga.” Underteckningen är svårläsbar: Joel R/.../ (ERA.1108.8.73, sid 72).

- Jur. Dr Ragnar Hemmer, docent vid Helsingfors universitet skriver till Blees den 4 januari 1935. På sätt och vis kan också detta räknas till forskarnas intresse för Estlands svenskbygder, men jag har valt att hänvisa till det under avsnittet för olika boksändningar (inte heller andra kontakter inom utbildningens område). Han skickar nämligen flera exemplar av sin avhandling *Den svenska bosättnings på Runö ålder i belysning av en rättsurkund* för att skickas vidare till möjliga intressenter: lärarna vid gymnasiet i Hapsal, lärarna vid folkhögskolan på Nuckö och andra samt även „till de estlandssvenska bibliotek som finnes” (ERA.1108.8.42, sid 3).

2.5 Palinska fonden och andra penningsdonationer

Den 1 mars 1920 i *Allsvensk Samling* nr 5 stod följande notis under rubriken „Frihetshjältens donation. En finlandssvensk krigare lägger grunden till en kulturfond för estlandssvenskarna.”:

Sergeanten vid Svenska legionen i ryska nordvästarmén Karl Palin, som senaste år ljöt hjältedöden vid stormningen af byn Jam nära Peipussjön, har genom efterlämnadt testamente skänkt hela sin förmögenhet, 17.000 Fmk. till grundplåt för en kulturfond åt Estlandssvenskarna. (*Allsvensk Samling* nr 5, 1920)

Det handlar om en lite mindre summa i en senare artikel i samma tidning från 1922 och där förklaras ytterligare hur pengarna kommer att användas:

C.A. Palins fond för Estlands svenskar. Under estländska frihetskriget stupade en ung svensk Carl Alexander Palin. I ett efterlämnat testamente skänkte han en summa på 14.000 mk till Estlands svenskar. Hälften av summans årsränta skulle användas för inköp av god svensk litteratur åt svenskarna i Nuckö samt på Ormsö och Rågöarna. Fonden förvaltas av Svenska Folkskolans Vänner i Finland. Styrelsen för denna förening har nu beslutat att årligen utbetala de disponibla medlen till Svenska Odlingens Vänner i Estland att användas i antytt syfte. (*Allsvensk Samling* nr 19, 1922)

Svenska Folkskolans Vänner, som förvaltade fonden, har gett ut en almanacka om sina fonder 1882-2002 (*SFV:s fonder 1882-2002. Människor och händelser*, 2002) där man förklarar att sergeanten Carl Alexander Palin (1882-1919, född i Helsingfors, senare

bosatt i Malmö) deltagit som svensk frivillig i den estniska frihetskampen 1919. Han tillhörde general Judenitjs armé i kriget mot bolshevikerna. Han stupade den 28 september 1919. Den 2 april samma år har han uppgjort i sitt testamente (i Baltischport) att han anslår sin förmögenhet till „Svenska Folkpartiets Vänner” att förvaltas som en fond. Han definierar samtidigt syftet med fonden:

„Av kapitalet måtte blott halva årliga räntan användas... Beträffande sättet av denna halva räntas begagnande önskar jag icke att det alltid måtte utgå i penningform utan tvärtom i form av nyttig och för Guds rike och missionen gagnande litteratur. Svenska tidningar och tidskrifter samt böcker i agrikultur, historia m.m. samt först och främst i andliga ting. Med svenskarna i Estland menar jag dem som bor på öarna Nuckö, Wormsö och Rågö utanför Baltischport.” (*SFV:s fonder*, 2002, sid 44-45)

Det anges också att eftersom ingen förening med angivna namnet fanns, erbjöds Svenska Folkskolans Vänner att ta emot donationen och att under Estlands självständighet översändes den stadgade räntan varje år till SOV (fram till andra världskriget). Fondens ursprungliga belopp enligt SFV:s fonder var 18.704 mk.

Det finns dokument om det palinska testamentet och den senare fonden också i folksekreterarens arkiv. Redan den 17 december 1919 har Folkministern herr Hans Pöhl erhållit ett brev från Svenska Vita Legionen av Ryska Nordvästarmén och dess ekonomichef baron W Liljencrantz (brev nr 1037) där den senare meddelar att Faltväbeln Palin den 28 september stupat vid byn Jam i guvernementet Pskov. Han skriver: „I sitt testamente donerar han sina besparingar till Estlandssvenskarna” (ERA.1108.8.4, sid 106).

Senare finner vi olika korta brev angående översändelsen av pengar från den palinska fonden. Till exempel i februari 1924 med brev nr 987 skriver Blees till Svenska Folkskolans Vänner i Helsingfors:

På uppdrag av föreningen Svenska Odlingens Vänner får jag härmed till Eder frambära ett hjärtligt tack för skrivelsen av den 12 dennes med inliggande Fmk. 670:80. utgörande del av Palinska fondens räntor för 1923. (ERA.1108.8.23, sid 10)

Året därpå skriver Blees igen till Svenska Folkskolans Vänner i Helsingfors till lektor herr John Österholm. I brevet den 28 maj 1925, nr 9167 tackar han för samma sak. De disponibla räntemedel ur Palinska fonden utgörs denna gång av 517:19 Fmk, dvs. 5.300 Emk under den tiden (ERA.1108.8.26, sid 51). Samma person, John Österholm, tackas även med brevet den 16 mars 1931 „för pengar utgörande upplupna räntor i Palins fond för estlandssvenskar” (ERA.1108.8.84, sid 41). Mer information om fonden finns inte i folksekreterarens arkiv.

Följande ges andra exempel på donationer, informationen stödjer sig enbart på folksekreterarens arkiv.

- Den första donationen avspeglas i folksekreterarens arkiv den 6 mars 1919 i brev nr 49 där folkminister Pöhl intygar att han mottagit 200 mark från fru Ullner i Helsingfors (ERA.1108.8.4, sid 14). Lite senare, den 24 mars 1919 med brev nr 70 skriver H Pöhl och N Blees till fru Constance Ullner i Helsingfors, Bergmansgatan:

Med djupkänd tacksamhet har jag mottagit Edra vänliga meddelanden om det stora uppoffrande arbete Ni gjort och gör för svensketens bevarande härute - ävenså 200 Mark för Runö.

Sålänge, som den svenska tungan talas i våra karga bygder, skall man ock med största tacksamhet minnas Edert arbete för svensketens bevarande och den hjälpande hand som genom Eder räcks våra hårt prövade bröder i dessa kritiska tider. (ERA.1108.8.4, sid 23)

- I *Kustbon* nr 10, 1919 redogörs för donationer till Estlandssvenskarnes hjälpfond: 1000 mk från Constance Ullner, 800 mk från föreningen Brage och 500 mk tidigare genom fru Ullner. “Dessutom ha gm. fru Ullner samlade 250 mk. ännu icke kunnat sändas över gränsen.”⁵²
- *Kustbon* nr 23, 1919 meddelar om insamlingen till Gammalsvenskby i Ukraina som gjorts i Sverige. “Enligt Hufudstadsbladet [sic!] för den 13 dennes [oktober] har även i Helsingfors grundats en kommitté församma ändamål.”
- Riksföreningen hade underavdelningar också i Finland (i Estland anslöts hela medlemskapet av SOV till Riksföreningen 1920 och därför fanns inga andra

⁵² *Kustbon* meddelar om Constance Ullners död som inträffade den 13 januari 1926 (*Kustbon* nr 3, 1926)

underavdelningar). *Kustbon* nr 11, 1920 meddelar att Riksföreningen i Tammefors har donerat 400 Fmk till SOV avsedda för de lägre folkskolorna i Estlands svenska bygder.

- I *Kustbon* nr 4, 1923 finns SOV:s kassaberättelse för 1922 därav det framgår att bland gåvor till folkhögskolan finns också Riksföreningen "Svea" i Vasa som donerat 1.650 Emk. Folkskolan på Odensholm har fått motta 100 Fmk av "Östsvensk Samling i Grankulla och omnejd", berättas det i *Kustbon* nr 29/30, 1924.
- Estlandssvenskarnas tidningsorgan *Kustbon* var i ständigt behov av pengar och det har sagts att det var ett rent under att tidningen tämligen regelbundet kom ut fram till andra världskriget. I *Kustbon* nr 2, 1923 talas det om understöd som estlandssvenskarnas tidningsorgan har fått från olika håll. Bland annat skrivs det att alla i den svenska riksdagsgruppen i Finland, 25 medlemmar, har prenumererat på *Kustbon* och betalat mer än tidningen kostar. Senare, i *Kustbon* nr 5, 1923, ser man att någon A.G. från Björneborg har donerat 10 Fmk till *Kustbon*. *Kustbon* nr. 4, 1924 berättar om donatorer från Finland som överlämnat 400 Fmk till *Kustbon* (häradshövding Jon Hartman, dr.fil. K. J. Hartman, baron Uno af Troil och direktör A. Göransson från Åbo).
- Pengarna för utgivandet av *Kustbon* söktes överallt, också från den estniska staten och kulturfonder. Den 28 februari 1933 i brev nr 186 skriver dock Blees till Svenska Folkskolans Vänner i Helsingfors, till herr redaktör John Österholm. Där tackar han den finlandssvenska föreningen för 2000 mk. stort stöd för år 1933 som beviljades estlandssvenskarnas tidningsorgan *Kustbon*. Det framgår av brevet att meddelandet om detta stöd har gått till Fredrik Erlund i Birkas. Han ber att pengarna skickas i finländska sedlar i „assurerat brev” till undertecknad (Blees) som är *Kustbons* redaktör (ERA.1108.8.39, sid 8).
- Några år senare, brevet nr 191 av den 12 januari 1935, skriver folksekreterare Blees själv till Rafael Colliander i Svenska Folkpartiet och anhåller om anslaget på 5000 mk till *Kustbon*.⁵³ (ERA.1108.8.42, sid 8) Senare uppstod problem med tidningen vilket var orsakat av „den mildaste diktaturen i Europa” som Konstantin Päts drev med sin politik i Estland. *Kustbon* hade dittills hört till Svenska Folkförbundet i Estland som var en politisk organ och sådana fick inte behålla sina tidningar längre.

⁵³ Likadana brev skickade Blees också till olika föreningar och anstalter både i Estland och i Sverige.

Därför uppstod det komplikationer med *Kustbon* och Blees själv fortsatte med att ge ut *Nya Kustbon* under ett par år (1935-1937). Matthias Westerblom sekunderade med *Kustbon* och Blees gav upp sin tidning. Den 13 april 1935 skriver dock Blees igen till Svenska Folkpartiets Centralstyrelse i Helsingfors. Han meddelar om att tidningen bytt namn och att ifall de beviljar ansökan om stöd då borde man skriva till rätt adress: „Det kan nämligen uppstå missförstånd med anledning av namn och adressförändringar och t.o.m. ha till följd att brev komma bort.” (ERA.1108.8.42, sid 38).

3 Hrochs teori, fas C: fallet estlandssvenskar

Den stora frågan består om estlandssvenskarna någonsin kom till fas C. Viktor Aman svarar i intervjun till Alar Schönberg på frågan om hur mycket folk egentligen brydde sig om sin svenskhet:

Dels som den gamla svenskheten – man höll styvt på sin dialekt och på seder. Så gör man inte på Runö – Runöborna var mest traditionsbundna, men det var likadant på till exempel Odensholm. Man hörde direkt: han är från Odensholm och så gör man där. Och om en Ormsöbo kom till Nuckö så var han en främmande fågel där. Så varje ort hade sin egen mentalitet. (Aman 2000)

Läser man tidningen *Kustbon* under perioden före det andra världskriget, finns det mycket som påpekar att folk inte var så intresserad av vare sig sin svenska dialekt, sitt svenska språk eller andra svenskhetssträvanden. Därom talar olika agitations och språkpropageringsartiklar. I *Kustbon* skrivs det under titeln “Upp till kamp för svenskheten” jämförelsevis om svenskheten i Finland och Estland. Skribenten låter bekymrad:

Det kan icke förnekas, att vad oss svenskar här i Estland beträffar en viss slapphet i det gemensamma arbetet för svenskheten inträtt. /---/ Den svenska nationalitetens ställning är icke i allo glädjande. En anledning till allvarliga bekymmer är framförallt den svaghet med avseende å folkets bildningshåg, sm kommer till synes t.ex. i våra landsbygdsskolors minskade elevantal och i svagt intresse för det folkliga bildningsarbetet överhuvud. (*Kustbon* nr 37/38, 1927)

Den första gången som estlandssvenskarna började samla sig under en benämning kan sägas vara när tanken om överflyttningen till Sverige föddes. 1939, när Nargö, Rågöarna och Odensholm måste lämnas åt militärbaser, tog sådana tankar form. Man tänkte sig då överflyttning av en hel folkgrupp. Eftersom de så kallade patrioterna redan hade uppstått under fas B, en egen utbildad klass med folkskollärare och redan några studenter, så är tanken på en helhetlig grupp av svenskar (som en nation) inte överraskande. Det var lite svårare att få äldre människor gå med på idén - detta troligen främst för att äldre människor hur som helst hade svårare att tänka sig en stor omvandling i livet, genom överflyttning. Man kan i detta fall inte uppfatta saken så att de äldre inte kände sig lika svenska som de yngre som inte såg någon annan framtid för sig i det läget. Man har helt enkelt inte forskat i deras svenskidentitet tillräckligt mycket. Ändå ser man att tanken på möjligheten att „återvända till gamla moder Svea” bredde sig bland massorna, i synnerhet eftersom det talades om hela folkgruppens överflyttning.

Viktor Aman skriver om överflyttningen och tankarna kring den i *En bok om Estlands svenskar*, del I (1961, sid 181-264). Han talar om hur några estlandssvenskar samlades till överläggning i Hapsal några dagar före ryssarnas inmarsch i landet (14 oktober 1939) och diskuterade omständigheterna i landet. Man visste inte så mycket om Sovjet-Ryssland och var osäker om i vad mån det skulle respektera Estlands självständighet. Det var två punkter som man kunde veta med säkerhet:

1. Enligt den ingångna paktens bestämmelser skulle sovjet-trupper förläggas bl.a. till Baltischport och Hapsal. Med all sannolikhet måste en del svensköar utrymmas (även om ingen var nämnd i paktens). Därmed skulle den trånga svenskbygden krympa ihop ytterligare, och öarnas befolkning skulle strös ut bland esterna och försvinna, ty den övriga svenskbygden var redan överbefolkad och kunde inte ta emot flera.
2. Ett ännu svårare hot utgjorde den kommande isoleringen från Sverige. Förbindelserna med moderlandet var ett livsvillkor för vårt nationella fortbestånd. Nu skulle de brytas. Samma obönhörligt slutna gräns, som hittills skilt oss från Sovjetunionen skulle inom kort skilja oss från Sverige. /---/ (Aman 1961, sid 183)

Desto starkare bidrog till tanken av „återflyttning”⁵⁴ till Sverige omständigheten att balttyskarna „kallades hem” av Hitler 1939. Man förväntade sig något liknande från Sveriges sida. Av politiska skäl kunde Sverige emellertid inte blanda sig i krigshändelserna mellan andra länder. Samtidigt visade sig dessa överflyttningar också ha negativa följder. Många balttyskar flyttade från tämligen goda levnadsvillkor till mycket sämre och överflyttningen av gammalsvenskbyborna 1929 hade också haft flera negativa följder. När nargöborna, rågöborna och odensholmsborna („Öborna”) måste utrymma sina hemöar, upprättades de första listorna på dem som ville flytta över. Ett rent under var att de första 110 rågöborna på listan fick tillstånd att göra det; de kom till Stockholm den 17 oktober 1940. Inga fler svenskar fick något tillstånd och de överflyttningar som skedde senare ordnades under namnet „sjuktransporter”. Utan att gå närmare in på hur hela den svenska befolkningen mer eller mindre överflyttades till Sverige, är det värt att nämna att man senare, 1944, måste visa upp ett medlemskort som bevisade deras svenska härkomst. Helt formellt var det Svenska Odlingens Vänners fiktiva medlemskort som visades upp vid ombordstigningen - i själva verket stod en hel kommission bakom utgivandet av dessa. Som känt var det flera ester än svenskar på de senare överflyttningsskåporna och alla hade skaffat sig ett sådant medlemskort. Ändå fick svenskarna 1940 en egen kommitté i Sverige som hjälpte svenskarna som flyttade över. Den kallades Kommittén för rågösvenskarna och i maj 1944 ändrades namnet till Kommittén för estlandssvenskarna.⁵⁵ Med svenskspråkig bakgrund var det lättare att assimileras i det svenska samhället. För att behålla sina kontakter med människorna från de gamla hemtrakterna skapades hembygdsföreningar, man fortsatte att ge ut tidningen *Kustbon*, SOV fortsatte sin verksamhet - allt detta berörde nu var och en närmare än fallet hade varit i Estland.

Därför anser jag att fas C i estlandssvenskarnas nationsformande började först i Sverige, om inte möjligen redan i Estland i samband med överflyttningstanken. Tanken på den egna nationaliteten och den omöjliga framtiden i Estland samverkade. Senare förstärktes

⁵⁴ Citationstecken används för hela tankens säregenhetsskull - varifrån denna plötsliga visshet om sin härkomst...?

⁵⁵ Om överflyttningen av estlandssvenskarna se t.ex. Aman 1961, 1966; Hedman 1995; Lagman 1947, Mickelin 1984; Mothander 1952, 1953, 1968; Nyman 1984, 1993

gruppidentiteten i Sverige i samband med den gemensamma historien, tanken på ett gemensamt fäderneland och viljan att dokumentera och bevara så mycket som möjligt av den gamla traditionen och historien.

V AVSLUTANDE DISKUSSION OCH SAMMANFATTNING

1 Jämförande minoritetsbehandling och avslutande diskussion

I detta arbete har det talats om finlandssvenskarnas och estlandssvenskarnas nationella uppvaknande. Genomgången av historiska bakgrunder har visat hur olika situationerna var i respektive länder med svensk nationell minoritet. Eftersom huvudfrågan har varit estlandssvenskarnas nationsbildning är det endast givande att spekulera över finlandssvenskarnas roll i den, inte ta upp den finlandssvenska nationalitetskampen alltför genomgående.

Allt sedan svenskarnas ankomst till respektive länder har historien blivit annorlunda för dem. I Finland var bönderna aldrig livegna såsom bönderna i Estland under en lång period i historien. De svenska bönderna i Estland kämpade nog hårt för sina 'privilegier' och ville nå samma status som bönderna i Sverige och Finland hade. De klarade att få några av sina gamla rättigheter bekräftade men i verkligheten såg situationen inte mycket annorlunda ut för de svenska och estniska bönderna i Estland.⁵⁶ Svenskarna sökte sig till svenska och ryska regenter för att få sina gamla privilegiebrev bekräftade. Då formades de första gemenskaper som baserade sig mer på „rättslig-statlig” än „etnisk-nationell” grund (Jansson 2000a, sid 455), fastän det svenska språket också ofta (men inte alltid) förenade dessa smärre grupper. Svenskarna i Finland var inte i behov av sådana aktioner. Människor var i en ständig flyttningsrörelse i båda riktningar (Finland - Sverige - Finland),⁵⁷ men den migrationen hade en annan karaktär än det estlandssvenska bondfolkets rymningar till Sverige.⁵⁸ Dessutom låg en stor skillnad för den framtida utvecklingen i att adeln i Finland utgjordes av svenskar, i Estland utgjordes den mest av balttyskar. Således tillhörde svenskarna i Estland endast allmogen.

⁵⁶ Om hur fria de svenska bönderna egentligen var läs t.ex. Piirimäe 2002; Vahtre 1978

⁵⁷ Se t.ex. Allardt Ljunggren 2002

⁵⁸ Se t.ex. Jakobsson, Svante 1976

Nationalismen började växa fram under 1800-talet och omständigheterna var gynnsamma för en finsk nationalism i Finland, i och med att Finland hade blivit Rysslands autonoma provins och tsaren gynnade allting som skulle försvaga den svenska dominansen i landet. Detta i sin tur gav upphov till en svensk nationalism som uppstod lite senare än den finska. Många svenskar ansåg sina rättigheter hotade och började kämpa för dem. I det finländska fallet gällde rättigheterna språket och kulturen. Den är därför inte jämförbar med estlandssvenska böndernas rättigheter några århundraden tidigare. Också esternas nationella uppvaknande inföll på 1800-talet, svenskarna i Estland följde efter, men detta först i början av 1900-talet. Frågan som har belysts är vem som väckte en sådan nationalism hos estlandssvenskarna och om nationalismen hann sprida sig till det vanliga folket. Enligt Miroslav Hroch kännetecknas den första perioden av en nationalitets formande av intresset från en intellektuell elit, dvs forskare som har annorlunda mål för sina forskningar än att väcka patriotism hos folkgruppen. Vem hörde då till den intellektuella eliten i estlandssvenskarnas fall? Carl Russwurm var tysk men hade ett tidstypiskt intresse för etniska gruppers historia och folktro. Det fanns några forskare från Sverige som blev intresserade av svenskarna i Estland (Hazeliuss, Säv), men de flesta kom aldrig till Estland själva. Säkert är att en stor del av forskarna kom från det svenska Finland (Wilhelm Lagus, Axel Olof Freudenthal, Herman A. Vendell, Selim Perklén, Otto Andersson, senare Erik Lagus, m.fl.). De flesta av dem hade sina rötter i Svenska Litteratursällskapet som helt tidstypiskt hade bildats 1885 för att befrämja den svenska kulturen och det svenska språket i Finland. Freudenthal var dessutom en ledargestalt för den bygdesvenska rörelsen i landet. De finlandssvenska forskarna studerade estlandssvenskarna i Estland under sina forskningsexpeditioner. (Forskare från Sverige besökte också Estlands kusttrakter, men mer på 1900-talet). För att visa det svenska språkets och den svenska folkstammens storhet och långa historia, stod intresset för sådana ämnen högt i Finland. (Den radikalaste är kanske Thorsten Karsten som teoretiserade över att svenskarna i Finland är rester av något urgermanskt folk och därmed ännu äldre och ädlare än svenskarna i Sverige).

Sådana forskningsresor var inte sista gången finlandssvenskarna sökte sig till de estlandssvenska trakterna söder om Finska viken. Finlandssvenskarna hade inga direkta

partner hos svenskarna i Estland - man kunde t.ex inte kämpa hand i hand för sina rättigheter. Svenskarna i Finland kunde bara använda estlandssvenskarna som bevis på att den svenska folkstammen är gammal och senare att hänvisa till deras rättigheter i den nya republiken Estland.

Däremot är finlandssvenskarnas roll i estlandssvenskarnas nationsbyggande viktig. Enligt Hrochs teori om små nationers uppkomst består andra fasen (fas B) av den allmänna bildningsnivåns växt. Bengt Kummel (1994) skriver i sitt arbete att estlandssvenskarna och deras svenskhetsarbete var mer eller mindre beroende av hjälpen från utomlands, han framhäver framför allt Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet i Sverige. I mitt arbete ser man tydliga tecken på att också Finland spelade en viktig roll i svenskhetens växt. Om man ser utbildandet av folkskollärare som en av de viktigaste punkterna under denna fas, då kan det svenska Finland till och med anses som viktigare agent. Jämförelsevis kan man se att utbildningen av lärare också ansågs vara en av de viktigaste sakerna i växten av finlandssvenskarnas nationella medvetande, därmed också verksamheten av Svenska Folkskolans Vänner som grundades 1882 (Lille 1921, sid 1009). Hos estlandssvenskarna var det Svenska Odlingens Vänner som spelade lika viktig roll för dem som Svenska Folkskolans Vänner för finlandssvenskarnas nationella medvetandes växt. Den enda skillnaden var att medel till Svenska Odlingen Vänner ofta kom från någon annanstans (andra länder eller fonder i Estland) i form av donationer.

Bygdesvenskheten som kan jämföras med estlandssvenskarnas nationella arbete hade inte så mycket gemensamt med kultursvenskheten som också drevs i Finland av Carl Gustaf Estlander och andra. I början av 1900-talet blev kultursvenskarna dock tvungna att samarbeta med bygdesvenska rörelsen för omständigheterna i landet hade förändrats så starkt. Därmed kunde de svenska krafterna i Finland sägas ha förenat sig mer och deras antal i landet tillät mera omfångsrika aktioner än svenskarna i Estland någonsin kunde åta sig. Som det även framgår av Alar Schönbergs magisteravhandling, blev svenskarna aldrig någon aktiv aktör i Estlands politiska liv. (Schönberg 2001) Kulturautonomin som minoriteterna hade, utnyttjades mer av några andra minoritetsgrupper (tyskar, judar) än svenskarna.

Estlands och Finlands politiska relationer under början av den nya republiken Estland hade helt andra grunder än det som framgår av denna uppsats. På det kulturella planet hade man goda kontakter mellan länderna, man talade om *Soome sild* ('finsk bro') i Estland och en sådan benämning fick kontakterna redan i mitten av 1800-talet då såväl esternas som finnarnas 'mer upplysta' män utvecklade kontakterna (Snellman – Jannsen, i juli 1871). Det var under den tiden då också esterna och finnarna blev bredare medvetna om släktskapen mellan de två fennougriska folkstammarna. Finlandssvenskarna såg nog ofta att Estland hade mycket goda förebilder i sin minoritetspolitik (också det hade ju sina inrikespolitiska orsaker i Estland - NF satte sina krav på det blivande medlemsstaten, se nedan), men annars präglades de politiska relationerna mellan länderna av många motstridigheter som gällde främst ett försvarspolitiskt samarbete. Finland hoppades mer på ett samarbete med Sverige som dock inte blev av. Senare riktade Finland det främsta intresset mot Polen, inte mot de tre baltiska staterna (Arumäe 1997, sid 3-11; se också Kalela 1971, sid 33ff).

Beträffande minoritetspolitiken i respektive länder, ter sig förhållandena mycket bättre för finlandssvenskarna. Svenskan hade fått en grundlagsenlig ställning som landets andra officiella språk. I Estland innehöll självständighetsmanifestet möjlighet att försvara minoriteternas kulturella intressen genom att det skapades speciella avdelningar vid kulturministeriet med folkministrar, senare folksekreterare, som ordförande. (*Riigi Teataja* nr 44, 9 juli 1919) I grundlagen som antogs 15 juni 1920 garanterades minoriteterna skolundervisning på modersmålet (§ 12); varje medborgare fick fritt bestämma sin nationalitet (§ 20). För att tillgodose sina nationella och sociala intressen kunde medlemmar av de nationella minoriteterna (ryssar, tyskar, svenskar, judar o.a) upprätta autonoma institutioner i den mån de inte stred mot statens intressen (§ 21). På orter där minoritetsbefolkningen utgjorde flertal, fick deras språk användas som lokalt förvaltningspråk jämte estniskan (§ 22) (Aman 1992, sid 626).

Minoriteterna, särskilt tyskarna, var inte alls nöjda med sådana paragrafer (tyskarna bodde inte heller isolerat i särskilda territorier) och de kämpade för att få till stånd en kultura autonomilag. Man fick det också, sedan Nationernas Förbund (NF) hade ställt ett sådant krav på landet - Estland ville bli medlem i NF. Lagen antogs i februari 1925 men

den gav inte mycket fler möjligheter för minoriteterna, särskilt inte för svenskar och ryssar som ekonomiskt inte kunde leva upp till en sådan autonomi, och som därför tills vidare endast hade folksekreterare.⁵⁹

I Finland började Svenska folkpartiets centralstyrelse utarbeta planer för svensktalande kantonen efter schweiziskt mönster (självstyrelse på territoriell grund) efter självständighetsförklaringen 1917. Det var också helt nytt i tiden efter införandet av den allmänna rösträtten. Det blev ju finnarna som ägde majoriteten av rösterna nu och kunde besluta över språkfrågan efter eget gottfinnande. I denna situation föreföll självstyrande svenska områden tryggare. Kraven på autonomi omfattades dock inte av alla finlandssvenskar, och de upprörde självfallet den finskspråkiga opinionen. Till grund för dessa krav låg idén om en särskild svenskspråkig nationalitet i Finland.

Diskussionen har visat att det från finlandssvenskarnas sida fanns intresse att hjälpa sina nationsfränder över viken, och därmed dra uppmärksamhet på dem: genom att visa svenskhetens ålder och storhet med forskningar som drevs samt genom att dra uppmärksamhet på Estlands liberala minoritetspolitik.

2 Sammanfattning

I detta arbetes fokus har varit att undersöka uppkomsten av estlandssvenskarnas nationalitetskänsla enligt Miroslav Hrochs teori (1985). Arbetet är inte fullständigt eftersom jag har undersökt endast två arkiv (Eesti Riigiarhiiv i Reval och Svenska Litteratursällskapets Arkiv i Helsingfors) som primära källor. Mycket återstår att göras i arkiven i Finland och i Sverige.⁶⁰ Dock har klara linjer framkommit av det material som genomgått.

⁵⁹ Se t.ex. Hasselblatt 1996

⁶⁰ Större primärt material skulle helt enkelt överlasta arbetet alltför mycket. Av arkiven kunde tilläggsmaterial sökas i följande samlingar: Landsarkivet i Göteborg under arkivförteckning 117/79: Privatarkiv B65 Riksföreningen Sverige-Kontakt, också V. Lundströms arkiv, Lokalföreningars arkiv, Personarkiv, Emigrantbrevssamling; svenska centralarkivet i Helsingfors, Svensk samling i Helsingfors (Östsvensk Samling); Åbo Akademis bibliotek

Uppsatsen är delad in i fem större kapitel. Det första är en inledande del, det andra ger en teoretisk bakgrund om nationalismens uppkomst, nationella minoriteter, begreppen kultur och bildning versus odling samt en kort sammanfattning av Miroslav Hrochs teori. Störst vikt läggs vid det tredje och fjärde kapitlet. I det tredje större kapitlet ges olika historiska bakgrunder som bidrar till att förstå estlandssvenskarnas nationella uppvaknande och finlandssvenskarnas eventuella roll i det. Bakgrunderna berör nationalismen i Sverige och den allsvenska rörelsen (panrörelsen) som drevs av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet; estlandssvenskarnas olika gruppidentiteter (diakroniskt) genom tiderna och (synkroniskt) under första hälften av 1900-talet; samt finlandssvenskarnas historiska utveckling till en nationell minoritet.

Det fjärde kapitlet är arbetets huvuddel. Det empiriska materialet har samlats, grupperats och kommenterats här. Kapitlet är indelat enligt tre viktiga faser i Hrochs teori. Hroch anser att det finns något unikt i alla nationers uppkomst och han utgår ifrån sociokulturella kriterier. Utan att gå närmare in på den sociala sidan talas det om fas A som präglas av någon intellektuell elits intresse för folkgruppen i fråga. Den intellektuella elitens intresse är närmast av upplysningstypen och har inga tankar på att väcka patriotism hos gruppen. I fallet estlandssvenskar är fas A starkt präglad av intresset från bl.a. forskare från det svenska Finland. Materialet här stödjer sig mest på det som har hämtats från Svenska Litteratursällskapets Arkiv i Helsingfors.

Fas A leder till fas B som präglas av att en mer utbildad klass framstår hos folkgruppen själv. Fas B kan skilja sig i sin form från folkgrupp till folkgrupp. I estlandssvenskarnas fall talar vi t.ex. inte om att någon anmärkningsvärd medelklass skulle ha uppstått under fasen, som ofta är fallet med andra lite större nationalitetsgrupper. Däremot ser vi klara linjer på hur en mer utbildad klass (inte högre utbildad i dagens mening) framstår i form av folkskollärare; svenskarna får möjlighet att läsa obligatoriskt i 6-års grundskolor; man grundar t.o.m. en folkhögskola och senare ett gymnasium för svensktalande elever; man får tillgång till svenskspråkig litteratur. Alla dessa viktiga punkter stöds av det empiriska materialet från Nikolaus Blees samling i Eesti Riigiarhiiv (Reval) och tidningen *Kustbon* som genomgåtts i sökandet efter kontakterna med det svenska Finland. Många estlandssvenska folkskollärare fick möjlighet att utbilda sig vid två

viktiga lärarseminarier i Finland: i Nykarleby för män och i Ekenäs för kvinnor. I mycket mindre grad läste man i Sverige, för det låg längre bort och var dyrare. I Estland fanns det ingen möjlighet för lärare att utbilda sig på svenska; lärarseminariet i Pasklep hade fungerat endast under 1873-1882, dvs. under den ryska tiden. Arbetet med att öppna skolor i svenskbygden drevs delvis med egna krafter, men också med hjälp från Sverige och från Finland, även om Blees samling inte visar på sådana kontakter. Man använde dock pengar som kom i form av donationer till Svenska Odlingens Vänner även från Finland för skolorna. Några folkskollärare kom från Finland, särskilt till Reval. Folkhögskolan i Birkas arbetade ofta med personal från det svenska Finland, en rektor (Fredrik Erlund, rektor 1931-1935) kom från Finland. Det skickades mycket svenskspråkig litteratur från Finland. Därför kan man med stöd från arkiven påstå att estlandssvenskarna uppnådde fas B mycket tack vare finlandssvenskarna, jämte rikssvenskarna.

Fas C, enligt Hroch, präglas av att nationalismtänkandet når också breda massor, socialt sett oftast bönder och arbetare. Den sociala sidan tonas ner i detta arbete eftersom estlandssvenskarna som en mycket liten och fattig folkgrupp upp till början av andra världskriget mestadels bestod av bönder och arbetare om än många av dem hade nått medelklass-status, särskilt i Reval. Det breda sociala skiftet ägde rum först efter andra världskriget i Sverige. Frågan är om estlandssvenskarna någonsin kom till fas C i sin nationella utveckling och om det i så fall hände redan i Estland eller först senare under och efter överflyttningen till Sverige efter andra världskriget. Estlandssvenskarnas tanke med överflyttningen gällde just hela folkgruppen och de kämpade för det. Jag vill hävda att estlandssvenskarna egentligen aldrig nådde någon fas C i Estland, och om de i någon mån gjorde det så hände det i samband till överflyttningstanken. Under den fasen kan man inte heller tala om andra folkgrupper som skulle bidra, vilket var fallet med faserna A och B, ingenting nämns om finlandssvenskar under fas C heller. Därför måste jag medge att detta avsnitt i arbetet är av mindre vikt, för det kan inte stödjas av de aktuella primära källorna. I stort sett får man här hålla sig till Alar Schönbergs magisteravhandling om estlandssvenskarnas identitetsfrågor på slutet av 1930-talet som stödjer hypotesen om fas C i estlandssvenskt fall. Det finns också ett antal intervjuer

som gjorts vid Aibolands Museum vilka i sin tur bekräftar samma sak (om fas C). Tanken stöds också av olika artiklar i *Kustbon*.

Arbetets femte del består av jämförande minoritetsbehandling och sammanfattande diskussion där de viktigaste idéer tas upp igen, förklaras och jämförs. I det kapitlet kan man finna bakgrunderna för det finlandssvenska intresset för nationsfränder i Estland.

VI LITTERATURFÖRTECKNING OCH ANDRA KÄLLOR

1. Alekseyev, Veniamin; Lundkvist, Sven (ed) 1997: *State and Minorities. A Symposium on National Processes in Russia and Scandinavia, Ekaterinburg, March 1996*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 39
2. Allardt Ljunggren, Barbro 2002: *Finlandssvenskarnas historia, festtal den 30 november*, <http://web.telia.com/~u86108415/press/021130.htm>, [hämtad 2005-05-11]
3. Allardt, Erik; Christian Starck 1981: *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv*, Stockholm: Almqvist&Wiksell
4. Aman, Viktor 1961: „Estlandssvenskarna under andra världskriget. Överflyttningen till Sverige”, ur *En bok om Estlands svenskar*, del I, Stockholm: Svenska Odlingens Vänner
5. Aman, Viktor 1966: “Några glimtar från händelserika år“, *Kustbon* nr 1
6. Aman, Viktor 1992: *En bok om Estlands svenskar. Kulturhistorisk översikt*. Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner
7. Anderson, Benedict 1986: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London&NY
8. Arumäe, Heino (koost.) 1997: *Eesti ja Soome suhted 1920-1925. Dokumentide kogumik*. Tallinn: Eesti Riigiarhiiv (Umara)
9. Berg, Eiki 1994: „Etnosotsiaalsed protsessid”, Tartu: *Akadeemia* nr. 4, lk. 162-179
10. Blumfeldt, Evald 1961: „Estlandssvenskarnas historia”, ur *En bok om Estlands svenskar* I, sid 65-94, Stockholm: Svenska Odlingens Vänner
11. Bogärde, Bengt 1992: *Vilhelm Lundström och svenskheten*, Göteborg: Riksföreningen Sverigekontakt
12. Bonsdorff, Göran von 1950: *Självstyrelsetanken i finlandssvensk politik 1917-1923*, Helsingfors: Finska vetenskapssocieteten
13. *Brage i Uppslagsverket Finland*,
<http://www.nykarlebyvyer.nu/SIDOR/TEXTER/PROSA/UPPSLFINL/BRAGE.HTM>, [2005-05-22]

14. Cavonius, Gösta 1982: *Tanke och gärning. Svenska Folkskolans Vänner 1882-1982*, Helsingfors: SFV:s förlag
15. Ehrenrooth, Leo 1945: „Strävandena till språkfred i Finland”, *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*, Stockholm: Letterstedtska föreningen, Årgång 21, Häft 1
16. *En bok om Estlands svenskar, del I (Bosättningsområde. Historia. Andra världskriget och överflyttningen till Sverige. Folklig kultur)* 1961, Stockholm: Svenska Odlingens Vänner
17. *Ett land, två språk – den finländska modellen*, 1998, Esbo: Schildts Förlag.
Författarna till skriften: Kristina Beijar, ss. 7-10, 37-52; Henrik Ekberg, ss. 10-36, 98-103; Susanne Eriksson, ss. 5-6, 74-97; Marika Tandefelt, ss. 53-73
18. Freudenthal, A. O.; Vendell, H. A. 1982: *Ordbok över estländsk-svenska dialekterna*. Herman Vendell Runömålet, *Ljud- och formlära samt ordbok*, Stockholm: Svenska Odlingens Vänner; (Freudenthal, A. O.; Vendell, H. A. *Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna*. Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland. 7. Helsingfors 1886. 327 lk.)
19. *Gammalsvenskby*,
<http://www.svenskbyborna.com/Historia/Historiska%20dokument/Hedman%20Zmiivka%20history%20eng%20vers.htm>, [hämtad 2005-05-22]
20. Gellner, Ernst 1964: *Thought and Change*, Chicago: University of Chicago Press
21. Gellner, Ernst 1983: *Nations and Nationalism*, Oxford
22. Hasselblatt, Cornelius 1996: *Minderheitenpolitik in Estland. Rechtsentwicklung und Rechtswirklichkeit 1918-1995*. Hamburg: Baltica
23. Heckmann, F. 1983: ”Towards the Development of a Typology of Minorities”, *Minorities: Community and Identity*, pp. 9-23
24. Hedman, Jörgen; Lars Åhlander 1993: *Gammalsvenskby*, Stockholm
25. Hedman, Jörgen 1995: ”Det politiska spelet om estlandssvenskarnas överflyttning”, *Kustbon* nr 4
26. Heidenstam, Verner von 1896: „Om svenskarnas lynne”
27. Hemmer, Ragnar 1934: „Den svenska bosättningens på Runö ålder i belysning av en rättsurkund”, *Festskrift för professorn, jur. Dr. Otto Hjalmar Granfelt*, sid 282-288, Helsingfors

28. Hobsbawm, Eric J 1990: *Nations and Nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge University Press
29. Hroch, Miroslav 1985: *Social Preconditions of National Revival In Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, Cambridge University Press, transl. by Ben Fowkes
30. Hägg, Göran 2003: *Svenskhetens historia*, Stockholm: Wahlström & Widstrand
31. Hämäläinen, Pekka Kalevi 1969: *Nationalitetskampen och språkstriden i Finland 1917-1939*, Helsingfors: Holger Schildts Förlag
32. *Invandringens elektroniska encyklopedi* <http://www.immi.se/alfa/et.htm>, [hämtad 2003-12-30]
33. Ivars, Ann-Marie; Huldén, Lena (red.) 2002: *När kom svenskarna till Finland?* Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet
34. Jakobsson, Svante 1976: *Från fädernejorden till förfäders land. Estlandssvenskt bondfolks rymningar till Stockholm 1811-1834; motiv, frekvens, personliga konsekvenser*, Uppsala: Studia Historica Upsaliensa, 75
35. Jansson, Torkel 1997: „Minorities and Majorities in Time and Space. Examples from the Balto-Scandinavian area during the last 200 years”, sid 29-41, ur Alekseyev, Veniamin; Sven Lundkvist (ed): *State and Minorities. A Symposium on National Processes in Russia and Scandinavia, Ekaterinburg, March 1996*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 39
36. Jansson, Torkel 2000a: „Estlandssvenskhet före estlandssvenskheten. Kustbornas identifikation före nationalmedvetandets födelse”, *Stat-kyrka-samhälle. Den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*, Uppsala: Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia 21 (utg. av Torkel Jansson och Torbjörn Eng, Historiska Institutionen, Uppsala Universitet)
37. Jansson, Torkel 2000b: „Två stater - en kultur. Sverige och Finland efter 1908”, Uppsala: *Historisk tidskrift*
38. Johannesson, Fredrik 1926: „Nationernas Förbund och minoritetsskyddet”, Stockholm: *Svensk Tidskrift* (16), ss 289-297
39. Johansen, Paul 1951: *Nordische Mission. Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland*, Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar 74

40. Jussila, Osmo 1979: *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899-1914*, Historiallisia tutkimuksia 110, Helsinki: Suomen historiallinen seura
41. Kalela, Jorma 1971: *Grannar på skilda vägar. Det finländsk-svenska samarbetet i den finländska och svenska utrikespolitiken 1921-1923*, Helsingfors: Historiallisia tutkimuksia, Suomen Historiallinen Seura 84
42. Kanarbik, Madis 2003: *Ormsö. De estlandssvenska böndernas kamp mot godsägarna under 1700- och 1800-talet*, Nordistica Tartuensia Nr 9, Tartu
43. Kinkar, Feliks 1996: *Eesti haridusseltside ajaloost*, Tartu Ülikooli Kirjastus
44. Kjellén, Rudolf 1908: *Ett program. Nationella samlingslinjer*, Stockholm
45. Kjellén, Rudolf 1911: *Sverige och utlandet*, Stockholm: Svenska Folkförbundet
46. Klinge, Matti 1983: *Runebergs två fosterland*, Borgå
47. Klinge, Matti 1994: *Blick på Finlands historia*, Helsingfors: Otava
48. Koit, Jakob 1951: „De svenska dagöböndernas kamp för sina fri- och rättigheter 1662-1685“, *Svio-Estonica*. Volym X. Ny följd 1. Lund. Sid 50-153
49. Kummel, Bengt 1994: *Svenskar i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen*, Åbo Akademis förlag
50. Lagman, Edvin 1943: “Det svenska gymnasiet i Hapsal”, *Årsbok och Kalender*, Tallinn: Estlandssvenska Odalvärnet, sid 106-108
51. Lagman, Edvin 1947: “Flykt ur det förlorade paradiset“, *Kustbon* nr 2-6
52. Lagman, Edvin 1968: ”Estlandssvenska ortnamnsproblem”, *Svio-Estonica* XIX, Ny följd 10, Lund
53. Laidmets-Nugin, Ruth 2002: „Historien om den estlandssvenska kulturella utvecklingen. SVENSKA ODLINGENS VÄNNER fram till andra världskriget i Estland”, *De skandinaviska länderna och Estland*, Tartu: Nordistica Tartuensia, nr 5, ss 99-133
54. Lille, Axel 1921: *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse*, Helsingfors: Schildts förlag
55. Lindström, Jonathan 1992: ”Ormsöböndernas klagomän i Sverige 1961,” *Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat, Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia*, XI, 1988-1990, Stockholm, sid 61-90
56. Loit, Aleksander 1979: „Rahvas ja rahvus kui ajaloolised kategooriad”, *Metroo, teine raamat*

57. Loit, Aleksander 1985: „Die nationalen Bewegungen im Baltikum während des 19. Jahrhunderts in vergleichender Perspektive“, *National movements in the Baltic Countries during the 19th Century. The 7th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 10-13, 1983*, red: Loit, A. Uppsala: Studia Baltica Stockholmensia 2., Acta Universitatis Stockholmiensis
58. Loit, A. (ed) 1988: *The Baltic in International Relations between the Two World Wars*. Uppsala: Studia Baltica Stockholmensia 3., Acta Universitatis Stockholmiensis
59. Lund, Erla 1933: „I lära hos svenska trollpackor i Estland“, *Helsingfors-Journalen* nr 12, sid 283-287
60. Lundström, Vilhelm 1930: *Allsvenska linjer*, Göteborg: Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet
61. Macartney, Carlile Aylmer 1934: *National States and National Minorities*, Oxford University Press
62. Matšulevitš, A. 1993: *Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918-1940. Dokumente ja materjale*, Tallinn: Olion
63. Mickelin, Hugo 1984: “Estlandssvenska öden. Anlända till Sverige 1940-1944“, *Kustbon* nr 4
64. Modeen, Tore 1969: *The International Protection of National Minorities in Europe*, Åbo Akademi: Acta Academiae Aboensis, Ser. A, Humaniora, Vol. 37 nr 1
65. Modeen, Tore 1977: *Finlandssvenskarnas nationella grundlagsskydd*, Åbo Akademi: Acta Academiae Aboensis, Ser. A, Humaniora, Vol. 54 nr 3
66. Mothander, Carl 1952: “Estlandssvenskarna en bricka i stormaktspolitiken“, *Kustbon* nr 3
67. Mothander, Carl 1953: “För tio år sen“, *Kustbon* nr 3
68. Mothander, Carl 1968: “Spelet om estlandssvenskarna“, *Kustbon* nr 2
69. Nyman, Elmar 1955: “Mer än en skola“, *Kustbon* nr 5-6
70. Nyman, Elmar 1971: “En högre skola för Estlands svenskar“, *Kustbon* nr. 1, *Birkas, en svensk folkhögskola i Estland 1920-1943*, sid 7-68
71. Nyman, Elmar 1984: “Myter och verklighet kring estlandssvenskarnas återinvandring till Sverige“, *Kustbon* nr 4
72. Nyman, Elmar 1993: “Flykten 1943“, *Kustbon* nr 2

73. Olauson, Åke (red.) 1971: *Svenskt bortom gränserna. Sju kapitel om Vilhelm Lundström*, Svenska spår och insatser i främmande land VI, Göteborg: Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet = **Nyberg, H.S.** „Emigrationen och Riksföreningens bakgrund”; **Pomoell, Ragnar** „Vilhelm Lundström och Finlands svenskar”
74. Olsen, Venke 1992: „Minority or Immigrants? A Survey of the Situation of the Finnish Population in North Norway”, *Ethnic Life And Minority Cultures*. (Multiethnic Papers 28) Uppsala, pp. 15-40
75. Pentikäinen, Juha; Marja Hiltunen (red.) 1995: Cultural Minorities in Finland. An Overview towards Cultural Policy, Helsinki: Publications of the Finnish National Commission for Unesco No 66. = **Pentikäinen, Juha** „Finland as a Cultural Area”, sid 11-47; **Liebkind, Karmela; Roger Broo; Fjalar Finnäs** „The Swedish-speaking Minority in Finland: A Case Study”, sid 48-83
76. Piirimäe, Helmut 2002: ”Hur fria var de svenska bönderna i Estland under 1700-talet och i början av 1800-talet?”, *De skandinaviska länderna och Estland*, sid. 63-80, Tartu: Nordistica Tartuensia, nr 5
77. Pomoell, Ragnar 1971: ”Vilhelm Lundström och Finlands svenskar”, ur Olauson, Åke (red.) 1971: *Svenskt bortom gränserna. Sju kapitel om Vilhelm Lundström*, Svenska spår och insatser i främmande land VI, Göteborg: Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, sid 73-86
78. Põldvee, Aivar 2001: *Pakri rootslaste kaebused Karl XI-le 1684. aastal*, Harjumaa Uurimusi 4. Harjumaa Muuseum
79. *Riksföreningens för svenskhetens bevarande i utlandet Årsbok 1909*, Göteborg
80. Russwurm, Carl 1855: *Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ebstlands und auf Runö : Untersuchung : mit Urkunden, Tabellen und lithographierten Beilagen*, Leipzig
81. Rystad, Göran 1997: ”The Swedes in Finland - Nationality or Minority?”, sid 83-94, ur Alekseyev, Veniamin; Sven Lundkvist (ed): *State and Minorities. A Symposium on National Processes in Russia and Scandinavia, Ekaterinburg, March 1996*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 39
82. Sanguin, André-Louis 1990: ”Etnilised vähemused Euroopas. Mõned ruumilised probleemid”, Tartu: *Akadeemia* nr. 10, lk 2019-2028

83. Schönberg, Alar 2001: *Några inblickar i den estlandssvenska identiteten i slutet av 1930-talet*, Tartu Universitet, Institutionen för Nordiska Språk
84. Sinioja, Anne-Ly 1986: *Noaroosi kihelkonna rootsi talupoegade võitlus oma privileegide eest XVIII sajandil ja XIX sajandi esimesel poolel*. Diplomuppsats. Tartu
85. *Skansen och Hazeliuss*, <http://www.sub.su.se/national/ttorb3.htm>, [hämtad 2005-05-22]
86. Smith, Anthony D. 1986: *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford&Cambridge: Blackwell
87. Smith, Anthony D. 1988: „The Myth of the Modern Nation and the Myths of Nations”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 11, no. 1, pp. 1-26
88. Smith, Anthony D. 1992: „Chosen Peoples. Why Ethnic Groups Survive?”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 15, no. 3, pp. 436-456
89. Snyder, Louis L. (ed) 19???: *The Dynamics of Nationalism. Readings In Its Meaning and Development*, D. van Nostrand Company, Inc.
90. Sohlman, August 1852: *Om lemningar af svensk nationalitet i Ehtland*, Stockholm
91. Sundberg, Jan 1985: *Svenskhetens dilemma i Finland. Finlandssvenskarnas samling och splittring under 1900-talet*, Helsingfors: Helsingfors Universitet
92. *SFS:s fonder 1882-2002. Människor och händelser*, 2002, Helsingfors: SFV
93. *Svenska Litteratursällskapet i Finland*, allmänt: <http://www.sls.fi/sallskapet.htm> [hämtad 2005-05-21]
94. Svenska Odlingens Vänners stadgar 1909, faksimileupplaga, Stockholm: SOV
95. Tamir, Yael 1991: ”The Right to National Self-Determination”, *Social Research*, vol. 58, no. 3, pp. 565-590
96. Tägil, Sven (ed) 1995: *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World*, London: Hurst&Co. = **Tägil, Sven** „Ethnic and National Minorities in the Nordic Nation-building Process: Theoretical and Conceptual Premises”, sid 8-32; **Engman, Max** „Finns and Swedes in Finland”, sid 179-211
97. Tägil, Sven 1997: „Ethno-National Conflict and Cooperation in the Nordic Countries”, sid 7-15, ur Alekseyev, Veniamin; Sven Lundkvist (ed): *State and Minorities. A Symposium on National Processes in Russia and Scandinavia*,

- Ekaterinburg, March 1996*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 39
98. Vahtre, Sulev; Piirimäe, Helmut; Eipaul, A. (koost) 1978: *Antifeodalnaja borba volnih shvedskih krestjan v Estljandii XVIII-XIX vv.*, Tallinn: Eesti Raamat
99. *Versaille Treaty*, <http://history.acusd.edu/gen/text/versaillestreaty/all440.html>, [hämtad 2005-05-14]
100. Özkırımlı, Umut 2000: *Theories of Nationalism*, New York: Palgrave
101. Wennerström, Torsten 1931: *Svenskarne i Finland och Estland*, Göteborg: Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet

Andra källor (periodiska publikationer, kassetinspelningar, akriksamlingar):

- *Allsvensk Samling* 1914: nr 1
- *Allsvensk Samling* 1920: nr 5
- *Allsvensk Samling*, 1922: nr 11, 19
- Aman, Viktor 2000, intervju till Alar Schönberg, den 29 november (kassetinspelning från Aibolands Museum)
- Andersson, Otto: bildförteckning över expeditionen hösten 1903, SLS 95:I-II
- Blees, Nikolaus: dokumentsamlingar på Eesti Riigiarhiiv (brevväxling med ämbetsverk i Estland och utomlands, inhemska och utländska föreningar, olika kulturinstitutioner 1919-1940): ERA.1108.8.89, ERA.1108.8.4, ERA.1108.8.10, ERA.1108.8.56, ERA.1108.4.576, ERA.1108.8.65, ERA.1108.8.77, ERA.1108.8.78, ERA.1108.8.31, ERA.1108.8.36, ERA.1108.8.84, ERA.1108.8.89, ERA.1108.8.37, ERA.1108.8.14, ERA.1108.8.20, ERA.1108.8.73, ERA.1108.1.374, ERA.1108.8.90
- Freudenthal, Axel Olof 1874, SLS 213:1
- Heikel, Yngvar: dansuppskrivningar, bl.a. från Runö, SLS 526a
- Ivarsson (Öman), Hilda 1999, intervju till Ruth Laidmets (Nugin), den 21 juli (kassetinspelning från Aibolands Museum)
- *Kustbon* 1919: nr 10, 18, 23

- *Kustbon* 1920: nr 5, 9, 11, 15, 19, 22, 26, 27, 28, 38
- *Kustbon*, 1921: nr 4, 22/23
- *Kustbon* 1923: nr 2, 4, 5
- *Kustbon* 1924: nr 4, 23/24, 29/30, 35
- *Kustbon* 1925: nr 8, 11, 12, 14/15, 16, 34
- *Kustbon* 1926: nr 3
- *Kustbon* 1927: nr 10, 11, 18, 33, 37/38
- *Kustbon* 1929: nr 9, 27
- *Kustbon* 1930: nr 2
- *Kustbon* 1931: nr 11
- *Kustbon* 1933: nr 10, 11, 21
- Lagus, Erik: Estlandsexpeditionen 1932, SLS 440b
- Perklén, Selim: anteckningar 1895, SLS 49
- *Riigi Teataja*, 9 juli 1919, nr 44
- Runö: visor upptecknade 1883, SLS 3, sid 13-23
- Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland, XXXIV: *Förhandlingar och uppsatser*, 10., 1895-1896, Helsingfors 1897
- Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, LXVIII: *Förhandlingar och uppsatser*, 18., 1904, Helsingfors 1905
- Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, CCXIX: *Förhandlingar*, Ny följd 7, Mars 1930-Februari 1931, Helsingfors 1931
- Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, CCXXVIII: *Förhandlingar*, Ny följd 8, Mars 1931-Februari 1932, Helsingfors 1932
- Tomingas (Öman), Agneta 1999, intervju till Ruth Laidmets (Nugin), den 19 maj (kassetinspelning från Aibolands Museum)
- Vendell, Herman Albert: reseberättelse 1877, SLS 181:I
- Vendell, Herman Albert: reseberättelser 1879, 1881, SLS 182:a, c

Eestikeelne sisukokkuvõte

TARTU ÜLIKOOL

Filosoofiateaduskond

Germaani-romaani filoloogia osakond

Skandinavistika

Ruth Laidmets

Pealkiri: "Utvecklingen av estlandssvenskarnas nationalitetskänsla och finlandssvenskarnas eventuella roll i den. Kulturella kontakter mellan estlandssvenskar och finlandssvenskar 1850-1940" / "Eestirootslaste rahvustunde teke ja soomerootslaste võimalik osa selles. Kultuurilised kontaktid eestirootslaste ja soomerootslaste vahel aastatel 1850-1940"

105 lk ja lisad (4 lk)

Käesoleva töö eesmärk on olnud jälgida eestirootslaste rahvustunde tekkimist, lähtudes Miroslav Hrochi teooriast väikerahvuste tekke kohta (1985). Töö on jaotatud viide suuremasse peatükki, millest esimene on sissejuhatav osa. Teine peatükk annab teoreetilise tagapõhja edasiseks, muuhulgas seletusi natsionalismi terminoloogia ja teooriate kohta, rahvuslikest vähemustest, kultuuri ja hariduse mõistest mind huvitaval perioodil ja lühikokkuvõtte Miroslav Hrochi teooriast. Järgnevad kaks peatükki moodustavad töö põhiosa. Kolmandas peatükis on ära toodud ajaloolised ja kultuurilised taustad, mis aitavad mõista eestirootslaste ja soomerootslaste kujunemist rahvuslikeks vähemusteks oma maadel. Kuna töö põhirõhk on eestirootslastel, siis nende puhul on ajalooliselt välja toodud need faktorid, mis aitasid kaasa erinevate rühmaidentiteetide tekkimisel, mis omakorda hiljem võisid viia eestirootslaste kui vähemusrahvuse identiteedi tekkeni. Diakrooniliselt on seetõttu peatutud nende "privileegide ajal". Sünkrooniliselt on selgitatud nende enesepilte 20. sajandi esimesel poolel, toetudes enamjaolt sekundaarsetele allikatele. Soomerootslaste puhul on oluline jälgida nende ajaloolist erinevust eestirootslastest ja olukorda, mis viis nende kujunemiseni vähemusrahvuseks 19. sajandi teisel poolel. Siit selguvad ka võimalikud motiivid, miks eestirootslased ning nende keele ja kultuuri uurimine oli soomerootslaste seas väga kõrgesti hinnas.

Neljandast peatükist koosneb töö tuum, kuna siin on kokku kogutud, grupeeritud ja kommenteeritud kultuurilised kontaktid eestirootslaste ja soomerootslaste vahel 1919-1940. Esmaseks allikaks on olnud Nikolaus Bleesi kogu Eesti Riigiarhiivis Tallinnas, lisaks on läbi uuritud ka kõik *Kustboni* numbrid enne Teist maailmasõda. Viies peatükk on omakorda jagatud kolmeks osaks, mis toetavad Hrochi teooriale põhinevat vaadet rahvuse tekkest. Esimest faasi, faas A-d, iseloomustab intellektuaalse eliidi huvi rahvusgrupi vastu, mille taga pole soovi ärgitada patriotismi vastavas rahvas. Väikeste rahvaste puhul kuuluvad sellisesse intellektuaalide eliiti esindajad teistest rahvustest. (Eestlaste puhul näiteks sakslased). Ka eestirootslaste puhul on juttu baltisakslastest, riigirootslastest ja soomerootslastest. Oluline on, et 19. sajandi teisel poolel, kuhu eestirootslaste arengu faas A langes, näitasid kõige suuremat ja põhjalikumat huvi nende vastu üles just soomerootslased. Ajaloolisest tagapõhjast võib järeldada, et oma keele ajaloo ja suguvendade uurimisega väljaspool Soomet tõendati rootsi rahva suursugusust ja väärikat vanust. Selline filoloogiline, etnoloogiline ja etnograafiline huvi oli suuresti ka aja märk, mitte ainult omane soomerootslastele. Sääraseid teaduslikke kontakte soomerootslastega on selles töös uuritud Svenska Litteratursällskapet (Rootsi Kirjandusselts Soomes) arhiivis Helsingis. Soomerootslastest teadlastest tegid suure töö ära Wilhelm Lagus, Axel Olof Freudenthal, Herman A. Vendell, Selim Perklén ja mõned teised. Enamik neist oli seotud Rootsi Kirjandusseltsiga Soomes, mille peamiseks eesmärgiks oli uurida rootsi folkloori Soomes. Sel ajal puudus eestirootslastel endil intellektuaalide eliit, kuna võimalused rootsikeelseks hariduseks olid nigelad juba algkoolide tasandil.

Hrochi teine faas, faas B, rõhutab antud rahvagrupi enda üldise haridustaseme tõusu. Eestirootslaste haridustaseme tõus on seotud uute tingimustega 20. sajandi alguses, kui sai võimalikuks haridusseltside loomine. Eestirootslased asutasid haridusseltsi Svenska Odlingens Vänner 1909. aastal ning selle seltsi abiga avati palju rootsikeelseid algkoole. Antud töö põhirõhk on aga veidi hilisemal perioodil (1919-1940), kui noore Eesti vabariigi haridusministeeriumi juures tegutsesid vähemusrahvuste rahvussekretärid, muuhulgas ka Rootsi rahvussekretär Nikolaus Blees. Sellel arhiivikogul põhineb ka töö olulisim empiiriline materjal. Üheks tähtsamaks faktoriks teises (B) faasis on

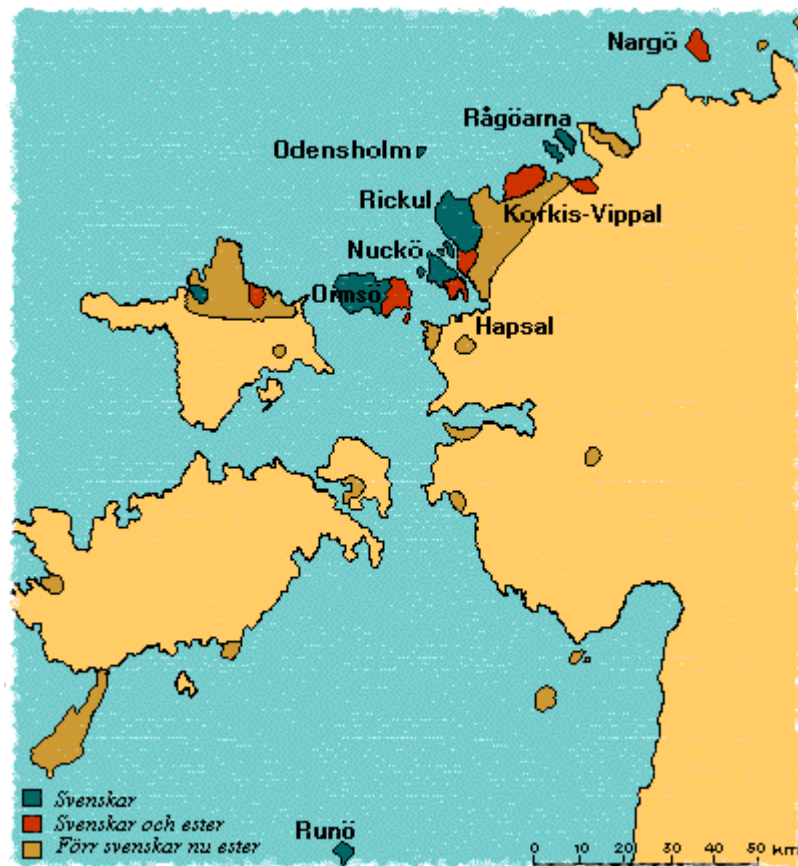
algkooliõpetajate koolitamine ja kohustusliku 6-aastase kooli sisseviimine. Eestirootslased said nendes küsimustes, eriti aga algkooliõpetajate koolitamise asjus, suurt abi soomerootslastelt. Eestis puudus võimalus saada rootsikeelset pedagoogilist haridust ja väga suur hulk algkooliõpetajaid tegutses ilma kutsetunnistusega, olles ka ise lõpetanud sageli vaid algkooli. Soomes tegutses kaks olulist õpetajateseminari (ka soomerootslaste endi jaoks), poistele Nykarlebys ja tüdrukutele Ekenäsis – paljud eestirootsi õpetajad said sealt oma pedagoogilise hariduse. Lisaks aitasid soomerootslased eestirootslasi õppekirjanduse ja muu kirjanduse osas. Sageli aidati ka lihtsalt rahaliselt. Eestirootslaste teadlikkust oma rootslusest aitasid tugevdada soomerootsi gruppide külaskäigud – olid need siis koolid, koorid või rahvatantsugrupid.

Faas C Hroch teoorias põhineb sellel, et rahvuslikkuse idee on kandunud üldistesse rahvamassidesse ja pole enam üksnes haritumate pärusmaa. Sellel perioodil ei ole enam kontaktid teiste rahvusgruppidega olulised ja selles töö osas soomerootslasi ei puudutata. Samuti tõstatatakse küsimus, kas eestirootslased üldse jõudsid enne Teist maailmasõda kolmanda faasini. Ka Hroch mainib, et faas B ei pruugi alati faas C-ni jõuda. Hüpotees, mida toetavad mõned teised tööd, on, et eestirootslaste massiline rahvuslus tekkis alles seoses ”tagasi” Rootsi kolimise mõttega, kui hakati rääkima kogu rahvusgrupi lahkumisest (eeskujuks olid sakslased, et ”kutsuti 1939. aastal koju”). Eksiilis tugevnes selline kokkuhoidmise tunne veelgi, alles siis hakkas see rahvusgrupp ennast kutsuma eestirootslasteks.

Töö viies suurem peatükk koosneb kokkuvõtvast arutelust ja töö kokkuvõttest. Arutelu osas võetakse võrdlevalt kokku eestirootslaste ja soomerootslaste ajaloolised erinevused ja välja joonistuvad kontuurid, miks soomerootslased olid eestirootslastest eriti huvitatud – nii 19. sajandi teisel poolel kui 20. sajandil seoses uute iseseisvate riikide (Soome ja Eesti) tekkimisega. Soomerootslased tõid Eesti rahvusvähemuste seadust sageli näiteks heast vähemusrahvuste poliitikast. Tegelikkuses ei olnud eestirootslastel veel nii tugevat rahvusgruppi, et nad oleksid 1925. aastal vastu võetud vähemuste kultuuriautonomias seadusest kasu lõigata suutnud (sakslased ja juudid seevastu said sellest seadusest kasu). Soomerootslased olid aga omal maal seaduste järgi igatpidi võrdõiguslik rahvusrühm soomelaste kõrval (nt. kaks ametlikku keelt).

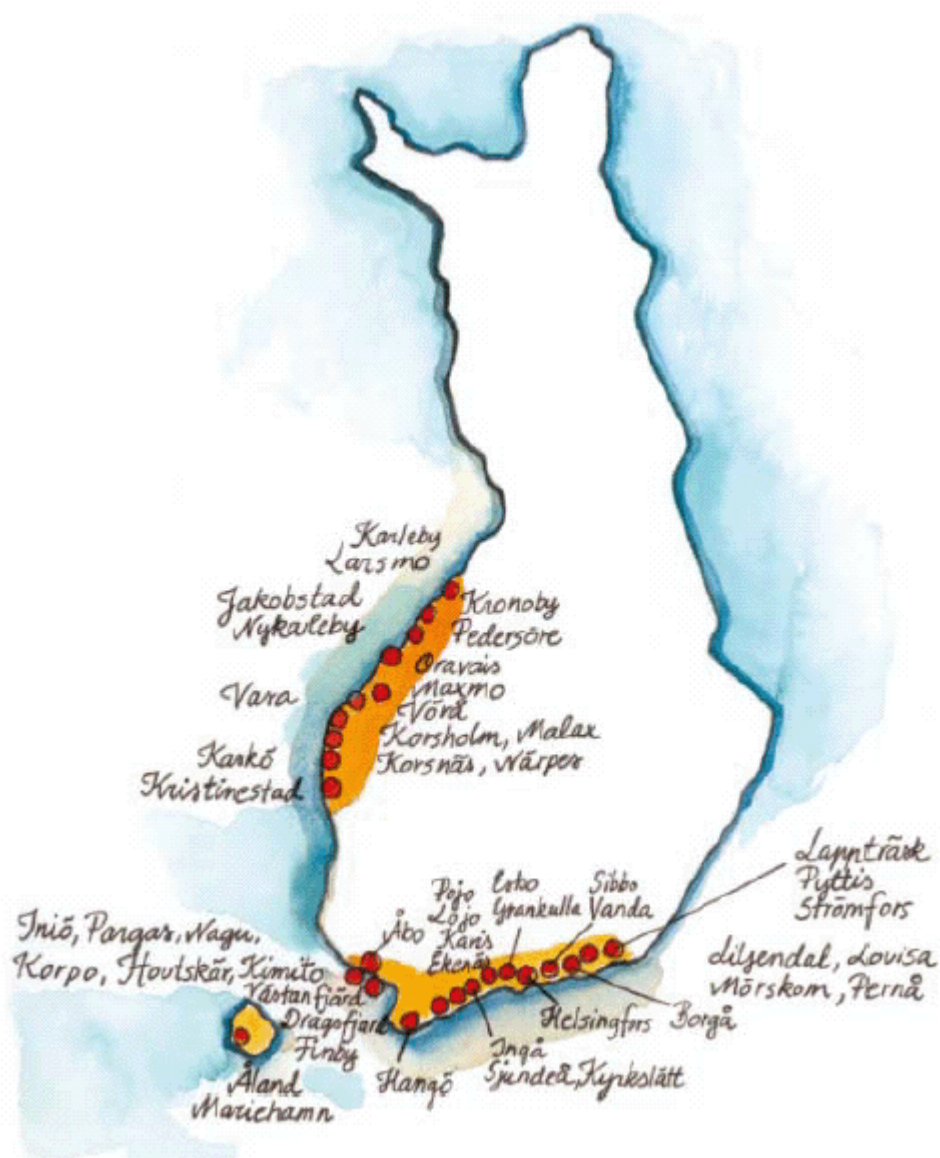
Bilagor

Bilaga 1. Karta över det svenska Estland

(Källa: Svenska Odlingens Vänner,
http://www.algonet.se/~song/rotter/svbygd/s_main.html)

Bilaga 2. Karta över det svenska Finland

(Källa: Svenska Finlands Folkting, <http://www.folktinget.fi/>)

Bilaga nr 3. Svenska ortnamn med estniska motsvarigheter

- Birkas – Pürksi
- Dagö – Hiiumaa
- Dorpat – Tartu
- Gutanäs - Kudani
- Hapsal – Haapsalu
- Harrien – Harjumaa
- Kertell – Kärla
- Klottorp – Suur-Nõmmküla
- Korkis – Kurkse
- Nargö – Naissaar
- Nuckö – Noarootsi
- Odensholm – Osmussaar
- Ormsö – Vormsi
- Padis – Padise
- Pasklep – Passlepa
- Reval – Tallinn
- Rickul – Riguldi
- Roslep - Rooslepa
- Röicks – Reigi
- Runö – Ruhnu
- Rågö – Pakri
- Vippal – Vihterpalu
- Vik – Läänemaa
- Österby – Eistrepa

Bilaga nr 4. Estlandssvenskarnas sångfests program 1933

Festkonserten

Söndagen den 2 juli kl. 3. e. m.

i Hapsals Slottsgård

I.

Vår Gud är oss en väldig borg - unisont

Sv. psb. 124

Hälsningstal.

Hymnen på estniska.

Skön är den jord Du, Herre, gav

Henrik Sundblad.

Den signade dag. Gammal estlandssvensk psalm.

arr. C. Kreek.

Svanen.....F.A.Ehrström

arr. M. Wegelius.

Dalmarsch

Ivar Widéen

Havet det liknar så livligt en spegel

arr. Otto Andersson

Varthän skall jag mig nu gånga

arr. Otto Andersson

Över bygden skiner sol

arr. Otto Andersson

Paus

II.

Festtal av kyrkoherde B. Lund.

Modersmålets sång

J.F.Hagfors.

Hälsningar av olika representanter.

Enskilda körer.

III.

Folkdanser: a. Tantoli.

b. Fryksdalspolska.

c. Varsoviene.

d. Fjällnäspolska.

Utföres av Sv. Gymnasiets och Birkas folkdanslag. Ledarinnan Fru H. Blees

e. Rågödanser

Rågöbor

Paus.

IV.

Se, god afton och god kväll

arr. M. Wegelius.

Kristallen den fina

Svensk folkvisa.

Vinden drar

arr. Otto Andersson

I Norden utväljes en fästmö så huld

arr. Karl Ekman.

Inte sku' jag ha friat

arr. Otto Andersson

Se nu skiner solen

arr. Henrik Borenus.

V.

Avslutningstal.

Vårt land.

Konserten utföres under ledning av kompositör Herr C. Kreek av estlandssvenska körer.

Under pauserna spelar Hapsals sommarorkester under ledning av Herr J. Simm.

Avslutningsbal på Kursalen kl. 9,30 e.m.⁶¹

⁶¹ *Kustbon* nr 21, 1933